

СПЕЦИЈАЛНИ ИЗВЈЕШТАЈ

О ПРАВИМА ЛГБТ ОСОБА

У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ

Бања Лука, септембар 2016. године

АУТОРИ

Омбудсмени Босне и Херцеговине:

- мр sc. Јасминка Џумхур
- Нивес Јукић
- др Љубинко Митровић

Радна група за израду Извјештаја:

- Алма Суљић, помоћница омбудсмана и шефица Подручне канцеларије у Брчко дистрикту БиХ
- Др Предраг Раосављевић, помоћник омбудсмана и шеф Одјела за елиминацију свих облика дискриминације
- Мр sc. Хајрија Ацамија, стручна савјетница у Одјелу за елиминацију свих облика дискриминације
- Вања Дандић, стручна сарадница у Одјелу за елиминацију свих облика дискриминације
- Дејана Козомара, стручна сарадница у Одјелу за праћење права притвореника/затвореника

Техничка подршка при изради Извјештаја: Драган Перић, шеф Одјела за информационе технологије

САДРЖАЈ

I	УВОД.....	9
II	ДЕФИНИЦИЈЕ – ПОЈМОВИ	12
III	ПРАВНИ ОКВИР	16
IV	ГРАЂАНСКА И ПОЛИТИЧКА ПРАВА	25
V	ПЕРЦЕПЦИЈА ЈАВНОСТИ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ У ОДНОСУ НА ЛГБТ ПОПУЛАЦИЈУ	43
VI	ИДЕНТИТЕТ – ПРАВА ТРАНСРОДНИХ И ТРАНССЕКСУАЛНИХ ОСОБА.....	59
VII	ЗАЈЕДНИЦА ЖИВОТА И ПРАВА КОЈА ПРОИСТИЧУ ИЗ ИСТЕ	68
VIII	ПИТАЊЕ ДИСКРИМИНАЦИЈЕ	74
IX	ИНСТИТУЦИОНАЛНИ МЕХАНИЗМИ ЗА ПИТАЊА РОДНЕ РАВНОПРАВНОСТИ....	79
X	ЗАКЉУЧАК.....	85
XI	ЛИТЕРАТУРА.....	88

“Често се сусрећем са неугодним ситуацијама због физичког изгледа, кратке косе и начина облачења. Тако вам је кад живите у провинцији у којој ништа није прихватљиво, па ни то да си хомосексуална особа. Прихваћен је онај који вози скуп ауто, има најбољи телефон и ко је с највише цура – то су фаце града. Само желим да нестанем одавде, негдје гдје је бар мало нормалнија ситуација, гдје се цијене рад и поштење, гдје су људи прихваћени онакви какви јесу, без обзира на сексуално опредјељење, националну припадност или расу.”¹

....

“Увијек 'пролазим' као жена. Када се осјећам као жена све је у реду, јер ми се сви обраћају у женском роду и виде ме као жену. Међутим, када се осјећам као мушкарац или андрогено, настаје проблем. Ријетки су људи који ме разумију и примијете или осјете моје промјене. Они ме прате и обраћају ми се онако како желим да ми се обраћају. С другима је тешко. Како објаснити неким људима да се осјећаш као мушкарац и да желиш да ти се барем обраћају у мушком роду? Ја то не могу објаснити. Обично то потискујем и допуштам да ме усреће ситнице... ипак, обично се то не деси и ја потискујем свој идентитет.”²

¹ Durkalić Masha, *Moj glas odjekuje...*, Fondacija Cure, Sarajevo 2015., <http://www.fondacijacure.org/files/mojGlasOdjekujeBa.pdf>, стр. 51–52.

² Ibid., стр. 47.

I УВОД

Закон о забрани дискриминације донесен је 2009. године, као правни инструмент којим се успоставља оквир за остваривање истих права и могућности свим лицима у Босни и Херцеговини и уређује систем заштите од дискриминације, те утврђују одговорности и обавезе законодавне, судске и извршне власти у Босни и Херцеговини, као и правних лица и појединаца који врше јавна овлашћења да својим дјеловањем омогуће заштиту, промовисање и стварање услова за једнако поступање. Овим законом институција Омбудсмена за људска права Босне и Херцеговине дефинисана је као централна институција за заштиту од дискриминације.

Измјенама и допунама Закона о забрани дискриминације БиХ, усвојеним на сједници Дома народа Парламентарне скупштине, дана 14.07.2016. године³, Босна и Херцеговина коначно је добила унапређен законски оквир за заштиту од дискриминације. Кроз ове измјене закона сексуална оријентација и родни идентитет коначно су термилошки исправно именоване као основе на којима је забрањена дискриминација. Поред тога, као забрањени основ дискриминације наведени су и “полне карактеристике”, чиме БиХ постаје прва држава у Југоисточној Европи која кроз свој свеобухватни Закон о забрани дискриминације БиХ предвиђа и заштиту интерполних/интерсек особа од дискриминације у свим областима живота. Закон коначно на прави начин регулише заштиту лезбијки, гејева, бисексуалних, транс* и интерполних (ЛГБТИ) особа од дискриминације⁴.

Забрана неравноправног третмана протеже се на све јавне органе, као и на сва физичка или правна лица, како у јавном тако и у приватном сектору, у свим областима, а нарочито: запослења, чланства у професионалним организацијама, образовања, обуке, становања, здравства, социјалне заштите, добара и услуга намијењених јавности и јавним мјестима, те обављања привредних активности и јавних услуга. Закон о забрани дискриминације налаже обавезу усклађивања свих других закона и општих прописа са његовим одредбама, а има приоритет у примјени у случају неусклађености (*lex specialis*).

Антидискриминациска заштита у Босни и Херцеговини нарочито је ојачана одредбама које предвиђају могућност судске заштите у случајевима дискриминације, гдје жртва има могућност подношења тужбе за утврђивање дискриминације, тужбе за забрану или отклањање дискриминације, тужбе за надокнаду штете те захтјева за објављивање пресуде у средствима јавног информисања, што се једнако односи и на дискриминацију ЛГБТ популације.

³ Закон о измјенама и допунама Закона о забрани дискриминације БиХ упућен је на објаву у Службени гласник Босне и Херцеговине, али до дана окончања рада на Специјалном извјештају о правима ЛГБТ особа у Босни и Херцеговини није објављен.

⁴ Закон о измјенама и допунама Закона о забрани дискриминације БиХ доноси и друге новине: експлицитно навођење старосне доби и инвалидитета као основа на којима је забрањена дискриминација (члан 2), забрану дискриминације на основу повезаности са угроженом групом (члан 2), побољшану дефиницију узнемиравања и сексуалног узнемиравања (члан 4), дефинисање тежих облика дискриминације (члан 4), побољшање процедуралних аспеката закона, када говоримо о хитности поступка (члан 11), посебним тужбама (члан 12), надлежностима судова и роковима (члан 13), мјерама осигурања (члан 14), прерасподјели терета доказивања (члан 15), учествовању трећих лица (члан 16), и колективним тужбама (члан 17).

У циљу подизања свијести у јавности, прије свега код лица која врше јавна овлашћења, омбудсмени су јасно дефинисали потребу да се о приступу правима угрожених категорија грађана и мањина сачине специјални извјештаји, што за омбудсмене представља стални изазов, а ограничавајући ресурси и потреба осигурања једнаког третмана свих група захтијева стратешко планирање ове активности.

Сарајевски отворени центар упутио је приједлог за израду Специјалног извјештаја о стању људских права ЛГБТ особа у Босни и Херцеговини под бројем I-163/12 од 18.09.2013. године, што је резултирало тиме да се у Стратегији институције Омбудсмана⁵ за период 2016–2021. планира израда овог извјештаја.

С друге стране, Заједничка комисија за људска права Парламентарне скупштине Босне и Херцеговине усвојила је Закључак (акт број 03/6-50-14-12-3/15 од 09.06.2015. године) којим је позвала институцију Омбудсмена за људска права Босне и Херцеговине (у даљем тексту институција Омбудсмена) да приступи изради Специјалног извјештаја о правима ЛГБТ особа у Босни и Херцеговини.

Израда Специјалног извјештаја о стању ЛГБТ особа у Босни и Херцеговини представља свеобухватно истраживање статуса и права ЛГБТ особа у Босни и Херцеговини и садржи податке и информације добијене од јавних власти, невладиних организација, академских стручњака, као и примјере из праксе институције Омбудсмана.

Циљ овог извјештаја је утврђивање тренутног стања и стварног приступа људским правима од стране припадника ЛГБТ заједнице, указивање надлежним тијелима које мјере је потребно предузети ради унапређења положаја ове популације, као и подизање свијести грађана Босне и Херцеговине и информисање јавности о тренутном степену остваривања права ЛГБТ особа. Као полазна основа за израду извјештаја коришћени су међународни стандарди људских права, те препоруке УН тијела, УПР и регионалних механизма за заштиту људских права.

Током истраживања омбудсмени су пошли од претпоставке да шира јавност и надлежне институције нису довољно упознати са степеном остваривања права ЛГБТ особа, обавезама које је Босна и Херцеговина преузела сходно чланствима у међународним организацијама, те са неопходношћу измјене и усклађивања постојећих правних рјешења у поступку придруживања Европској унији.

Приликом израде овог извјештаја омбудсмени су се кретали у оквирима опште забране дискриминације садржане у међународним конвенцијама, препорукама тијела Уједињених нација и Савјета Европе, Устава Босне и Херцеговине и закона који третирају различите области релевантне за остваривање права ЛГБТ особа.

У ту сврху институција Омбудсмена спровела је, између осталог, и свеобухватно истраживање које се односило на достављање упита Министарству за људска права и избјеглице БиХ, Високом судском и тужилачком вијећу Босне и Херцеговине, Центру за

⁵ http://www.ombudsmen.gov.ba/documents/ombudsmen_doc2016041509303547bos.pdf

едукацију судија и тужилаца Федерације БиХ и Центру за едукацију судија и тужилаца Републике Српске, градовима и општинама у Федерацији БиХ⁶ те градовима и општинама у Републици Српској⁷, судовима првог⁸ и другог⁹ степена одлучивања у Федерацији БиХ и Републици Српској, министарствима унутрашњих послова Федерације БиХ¹⁰, Агенцији за равноправност полова Босне и Херцеговине, Гендер центру Федерације Босне и Херцеговине, Гендер центру – Центру за једнакост и равноправност полова Републике Српске, министарству и центрима јавне безбједности Републике Српске¹¹, Полицији Брчко дистрикта БиХ, свим казнено-поправним установама¹², клиничким центрима¹³, Федералном министарству здравства, Министарству здравља и социјалне заштите Републике Српске, Одјељењу за здравство Владе Брчко дистрикта, Заводу здравственог осигурања и реосигурања Федерације Босне и Херцеговине, Фонду здравственог осигурања Републике

⁶ Бановићи, Бихаћ, Бос. Грахово, Босанска Крупа, Босански Петровац, Брчко, Брежа, Бугојно, Бусовача, Бужим, Чапљина, Цазин, Челић, Читлук, Добој Исток, Добој Југ, Добретићи, Домаљевац – Шамац, Доњи Вакуф, Дрвар, Фоча – Устиколина, Фојница, Г. Вакуф – Ускопље, Гламоч, Горажде, Грачаница, Градачац, Груде, Хацићи, Илија, Илијаш, Јабланица, Јајце, Какањ, Калесија, Кисељак, Кладањ, Кључ, Коњиц, Крешево, Купрес, Ливно, Љубушки, Лукавац, Маглај, Мостар, Неум, Нови Травник, Ошак, Олово, Орашје, Пале – Прача, Посушје, Прозор – Рама, Равно, Сански Мост, Сапна, Сарајево, Сарајево – Центар, Сарајево – Нови Град, Сарајево – Ново Сарајево, Сарајево – Стари Град, Широки Бријег, Сребреник, Столац, Теочак, Тешањ, Томиславград, Травник, Трново, Тузла, Усора, Вареш, Велика Кладуша, Високо, Витез, Вогошћа, Завидовићи, Зеница, Жепче, Живинице.

⁷ Град Бања Лука, Берковићи, Бијељина, Билећа, Братунац, Чајниче, Дервента, Добој, Гацко, Градишка, Хан Пијесак, Језеро, Калиновик, Кнежево, Котор Варош, Козарска Дубица, Крупа на Уни, Купрес РС, Лакташи, Љубиње, Лопаре, Милићи, Модрича, Мркоњић Град, Невесиње, Нови Град, Осмац, Пале, Пелагићево, Петровац, Дринић, Петрово, Приједор, Прњавор, Рибник, Рогатица, Рудо, Соколац, Србац, Фоча, Сребреница, Источна Илија, Костајница, Брод, Источни Дрвар, Источни Мостар, Град Источно Сарајево, Оштра Лука, Источни Стари Град, Ново Горажде, Источно Ново Сарајево, Доњи Жабар, Шамац, Шековићи, Шипово, Теслић, Требиње, Трново, Угљевик, Вишеград, Власеница, Вукосавље, Зворник.

⁸ Опћински суд у Бановићима, Опћински суд у Бихаћу, Опћински суд у Босанској Крупи, Опћински суд у Бугојну, Опћински суд у Цазину, Опћински суд у Чапљини, Опћински суд у Горажду, Опћински суд у Грачаници, Опћински суд у Градацу, Опћински суд у Какњу, Опћински суд у Калесији, Опћински суд у Кисељаку, Опћински суд у Коњицу, Опћински суд у Ливну, Опћински суд у Лукавцу, Опћински суд у Љубушком, Опћински суд у Мостару, Опћински суд у Орашју, Опћински суд у Санском Мосту, Опћински суд у Широком Бријегу, Опћински суд у Тешњу, Опћински суд у Травнику, Опћински суд у Тузли, Опћински суд у Великој Кладуши, Опћински суд у Високом, Опћински суд у Завидовићима, Опћински суд у Зеници, Опћински суд у Жепчу, Опћински суд у Живиницама, Основни суд у Бањој Луци, Основни суд у Бијељини, Основни суд у Дервенти, Основни суд у Добоју, Основни суд у Фочи, Основни суд у Градишци, Основни суд у Котор Варошу, Основни суд у Модричи, Основни суд у Мркоњић Граду, Основни суд у Новом Граду, Основни суд у Приједору, Основни суд у Прњавору, Основни суд у Сокоцу, Основни суд у Сребреници, Основни суд у Теслићу, Основни суд у Требињу, Основни суд у Вишеграду, Основни суд у Власеници, Основни суд у Зворнику, Основни суд Брчко дистрикта Босне и Херцеговине.

⁹ Кантонални суд у Бихаћу, Кантонални суд у Горажду, Кантонални суд у Ливну, Кантонални суд у Мостару, Кантонални суд у Новом Травнику, Кантонални суд у Ошаку, Кантонални суд у Сарајеву, Кантонални суд у Широком Бријегу, Кантонални суд у Тузли, Кантонални суд у Зеници, Окружни суд у Бањој Луци, Окружни суд у Бијељини, Окружни суд у Добоју, Окружни суд у Источном Сарајеву, Окружни суд у Требињу.

¹⁰ Федерално министарство унутрашњих послова, министарства унутрашњих послова Унско-санског кантона, Посавског кантона, Тузланског кантона, Зеничко-добојског кантона, Босанско-подрињског кантона, Средњобосанског кантона, Херцеговачко-неретванског кантона, Западнохерцеговачког кантона, Кантона Сарајево, Кантона бр. 10, Полиција Брчко дистрикта Босне и Херцеговине.

¹¹ Министарство унутрашњих послова Републике Српске, Центар јавне безбједности Бања Лука, Центар јавне безбједности Добој, Центар јавне безбједности Бијељина, Центар јавне безбједности Сарајево, Центар јавне безбједности Требиње, Центар јавне безбједности Приједор.

¹² Казнено-поправни завод Зеница, Казнено-поправни завод Сарајево, Казнено-поправни завод Тузла, Казнено-поправни завод Мостар, Казнено-поправни завод Бихаћ, Казнено-поправни завод Орашје, Казнено-поправни завод Бусовача, Казнено-поправни завод Бања Лука, Казнено-поправни завод Фоча, Казнено-поправни завод Бијељина, Казнено-поправни завод Источно Сарајево, Казнено-поправни завод Добој.

¹³ Универзитетски клинички центар Републике Српске, Универзитетски клинички центар Тузла, Универзитетски клинички центар Сарајево, Свеучилишна клиничка болница Мостар.

Српске и Фонду здравственог осигурања Брчко дистрикта Босне и Херцеговине, невладиним организацијама које се баве заштитом права ЛГБТ особа¹⁴, појединцима који се баве темама у области заштите права ЛГБТ особа у БиХ¹⁵, медијским кућама¹⁶ и деканима правних факултета у Босни и Херцеговини¹⁷.

Омбудсмени за људска права Босне и Херцеговине овим путем изражавају захвалност невладиним организацијама које се баве заштитом права ЛГБТ особа у Босни и Херцеговини на сарадњи, конструктивним сугестијама и иницијативама.

II ДЕФИНИЦИЈЕ – ПОЈМОВИ

Први корак у изради извјештаја јесте разумијевање основних појмова у области заштите ЛГБТ популације, због чега је у наставку текста дат преглед дефиниција, које су преузете из Читанке лезбијских и геј људских права¹⁸ и Појмовника ЛГБТ културе Сарајево¹⁹.

Активизам

Активизам је планирано понашање како би се постигли социјални или политички циљеви кроз различите активности. У активистичке методе убрајају се: грађански непослух, изградња заједница, економски активизам, лобирање, медијски активизам, ненасиље, мировни покрет, политичке кампање, пропаганда, протести, штрајкови, омладински активизам, атеистички активизам. С циљем лакшег остварења властитих циљева и побољшања позиције у друштву, особе истих или сличних интересовања групишу се у заједнице. Као један од примјера могу се издвојити ЛГБТ групе. Дефиниција активизма веома је широка јер он у великој мјери зависи од друштвеног контекста. Тако да, нпр. најпознатији вид ЛГБТ активизма – парада поноса, нема једнаку тежину у различитим

¹⁴ Сарајевски отворени центар, Тузлански отворени центар, Либерта Мо – Мостарска активистичка група Мостар, Фондација ЦУРЕ, Удружење Оквир, Удружење грађана “Оштра нула”, БУКА Бања Лука.

¹⁵ Др сц. Борис Крешић, доцент Правног факултета Универзитета у Тузли; мр Дамир Бановић, Правни факултет Универзитета у Сарајеву; доц. др сц. Златиборка Попов Момчиновић, Факултет политичких наука Универзитета у Источном Сарајеву; Јасенко Суљетовић.

¹⁶ Вечерњи лист Мостар, Федерална новинска агенција ФЕНА Сарајево, Независна новинска агенција ОНАСА д.о.о. Сарајево, ПИНК БХ Сарајево, РТВ УСК Бихаћ, Магазин БУКА Бања Лука, Независне новине Бања Лука, Глас Српске Бања Лука, Дневни аваз Сарајево, Ослобођење Сарајево, Еуроблиц Бања Лука, РТВ ФБиХ Сарајево, Радио-телевизија Босне и Херцеговине Сарајево, Радио-телевизија Републике Српске Бања Лука, Радио-телевизија БН Бијељина, Алтернативна телевизија Бања Лука, ОБН Сарајево, Н1 Сарајево, ТВ1 Сарајево, ТВСА-телевизија Сарајево.

¹⁷ Правни факултет Универзитета у Сарајеву, Правни факултет Универзитета у Бањој Луци, Правни факултет Универзитета у Тузли, Правни факултет Универзитета Џемал Биједић Мостар, Правни факултет Универзитета у Источном Сарајеву, Правни факултет Универзитета у Бихаћу, Правни факултет Универзитета у Зеници, Правни факултет ИУС, Правни факултет – Амерички универзитет, Правни факултет – Универзитет за пословне студије Бања Лука, Факултет правних наука – Паневропски универзитет “Апеирон” Бања Лука, Правни факултет Универзитета за пословни инжењеринг и менаџмент Бања Лука, Правни факултет Универзитета Слободомир П. Бијељина, Правни факултет Универзитета Синергија Бијељина, Правни факултет Свеучилишта/Универзитета “Витез” Травник, Правни факултет – Интернационални универзитет Травник, Правни факултет Кисељак – Универзитет у Травнику.

¹⁸ Spahić, Aida, Gavrić, Saša, *Čitanka LGBT ljudskih prava*, 2. dopunjeno izdanje, Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar / Fondacija Heinrich Boell, kancelarija u BiH (приредили 2012. године).

¹⁹ Čaušević, Jasmina, Gavrić, Saša, *Pojmovnik LGBT kulture*, Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar / Fondacija Heinrich Boell, kancelarija u BiH (приредили 2012. године).

дијеловима свијета. Друштвене промјене настају као резултат неке од активистичких метода, најчешће комбинацијом више њих. Активизам се може дешавати у реалном и онлине простору. Сваки простор има своје предности и мане. С обзиром на то да су справе којима се повезујемо на интернет постале наша свакодневност, не смијемо заобићи онлине активности, иако поруке које се шаљу са улице имају већу јачину према доносиоцима одлука.

Бисексуална особа

Особа чија је сексуална оријентација усмјерена према особама оба пола, или особа која се емотивно, друштвено или психолошки инвестира у особе оба пола. Презир према бисексуалним особама (види бифобија) почиње да јењава тек с појавом queer покрета, дакле, паралелно са тенденцијама нивелисања битних разлика међу нехетеросексуалним особама.

Coming out

Синтагма која потиче из фразе „coming out of the closet“, већ се устаљено употребљава у значењу јавног и отвореног иступања и афирмисања властите (хомо)сексуалне оријентације. Јавља се у двије равни: као самооткриће и као мање или више јавна обзнана. Излажењем из ћутања излази се из изолације и негирања, и објављује се другима право на другачији живот. У активизму или queer теорији, цоминг оут задобија димензију политичког чина опирања и супротстављања хетеросексизму.

Дискриминација

Свако различито поступање, укључујући свако искључивање, ограничавање или давање предности базирано на стварним или претпостављеним основама према било којем лицу или групи лица на основу њихове расе, боје коже, језика, вјере, етничке припадности, националног или социјалног поријекла, везе с националном мањином, политичког или другог увјерења, имовног стања, чланства у синдикату или другом удружењу, образовања, друштвеног положаја и пола, полног изражавања или оријентације, као и свака друга околност која има за сврху или посљедицу да било којем лицу онемогући или угрожава признавање, уживање или остваривање на равноправној основи права и слобода у свим областима јавног живота.²⁰

Директна дискриминација

Свако дјеловање или пропуштање дјеловања када се нека особа или група особа доводи, или је била, или би могла бити доведена у неповољнији положај за разлику од неке друге особе или групе особа у сличним ситуацијама.

Индијектна дискриминација

Свака ситуација када наизглед неутрална одредба, критеријум или пракса, доводи особу или групу особа у неповољнији положај у односу на друге особе или групе особа у сличној

²⁰ Дефиниција преузета из Закона о забрани дискриминације у Босни и Херцеговини.

ситуацији, осим ако се таква одредба, критеријум или пракса могу објективно оправдати законитим циљем, а средства за постизање циља су примјерена и нужна.

Геј (gay)

Основно значење термина је раздраган, весео. У 19. вијеку добија ново значење: женске проститутке с презиром су називане “веселе (геј) жене”, па се тај атрибут приписивао и мушкарцима који су се служили њиховим услугама и мушким проституткама. Раних година 20. вијека неколицина мушкараца и жена из Америке присваја тај израз као замјену за клинички назив хомосексуална особа. Ријеч улази у широку употребу шездесетих и седамдесетих година 20. вијека, када медији прихватају залагања геј покрета да се израз хомосексуалац, који користе психијатри при дијагнози менталног обољења, замијени ријечју геј.

Интерсексуалност

Интерсексуална особа јесте особа чији се пол развија ван типичног развоја пола као изразито мушког или женског. Интерсексуалност укључује атипичан развој унутар хромозома, гонада, хормона и полних органа.

Лезбијка

Жена која се емотивно, друштвено или психолошки инвестира у друге жене. “Лезбијка” је један од најстаријих и најпозитивнијих термина за хетеросексуалне жене, што у лезбијској феминистичкој теорији не означава само сексуални идентитет који се сукобљава с конвенционалним родним очекивањима од жена, него и друштвени и политички идентитет изграђен у опозицији према мушком шовинизму, патријархату, хетеросексизму и фалоцентризму. Сама ријеч потиче од имена грчког острва Лезбос, гдје је рођена пјесникиња Сапфо, која је уносила љубав међу женама.

ЛГБТ

Свеобухватни појам који се користи како би се означиле лезбијке, геј мушкарци, бисексуалне и трансродне особе. Појам означава хетерогену скупину која се обично именује насловом ЛГБТ у друштвеном и политичком активизму. Понекад појам ЛГБТ може бити проширен и укључити и интерсексуалне и queer особе (LGBTIQ/ЛГБТИК).

LGBTIQ/ЛГБТИК

Скраћеница за “лезбијке, геј мушкарце, бисексуалне, трансродне, транссексуалне, интерсексуалне и queer” особе.

Пол

Класификовање на основу репродуктивних органа/функција и гениталија на мушки, женски и интерсекс. Друштвено прихваћени су само мушки и женски пол.

Полни идентитет

Индивидуално идентификовање по питању пола и полне припадности, који не зависи од пола који је приписан рођењем.

Queer

Ријеч се првенствено односи на све што се разликује од конвенционалног на неки необичан начин (синоним за чудно, ексцентрично). У почетку су конотације овог термина у геј употреби биле негативне, па чак и данас постоји отпор према овом изразу, нарочито међу старијим хомосексуалним особама. Будући да термин субверзивно разобличује постојеће, тобоже фиксиране моделе, одбацујући разлике (сви ЛГБТ су њиме без разлике обухваћени) и идентитете (ниједан од ЛГБТ идентитета у њему није повлашћен), он постаје све универзалније прихваћен. Многе транссексуалне, бисексуалне па чак и хетеросексуалне особе, чија се сексуалност не уклапа у културне стандарде моногамног хетеросексуалног брака, прихватили/е су ову ознаку као “сексуални/е дисиденти/дисиденткиње”. Queer је раније у енглеском језику коришћен као погрдан назив за нехетеросексуалне особе. Овај термин су LGBTQ/LGBTИК особе затим преузеле како би описивале саме себе. Неке особе посебно цијене овај термин зато што означава пркос и зато што обухвата различитост – не само гејева и лезбијки већ и бисексуалних, трансродних и интерсексуалних особа, као и хетеросексуалне особе које себе виде или живе свој живот ван хетеропатријархалних норми.

Род

Друштвени конструкт пола који по дефиницији одређује само друштвене улоге мушкараца и жена, то јест особа мушког или женског пола. Такође, индивидуални конструкт сопственог идентитета/изражавања који потврђује, негира и/или превазилази друштвено задате и формиране полне и родне улоге мушкараца и жена, као и цијелу бинарну основу “мушког” и “женског”.

Родни идентитет

Родни идентитет везује се за индивидуално искуство у схватању сопственог пола, што може али не мора одговарати полу додијељеном при рођењу, а укључује лични доживљај тијела и других изражаја рода (то јест, “родно изражавање”), као што су одијевање или начин говора и обраћања. Пол особе обично је додијељен при рођењу, а одмах потом постаје социјално и правно питање. Пол подразумијева лични концепт/конструкт који може бити у складу са друштвено прописаним дефиницијама у погледу пола/рода или их може негирати, превазилазити и мијењати. Неки људи имају проблем при идентификовању са полом додијељеним при рођењу – ове особе називамо “трансродне” особе. Родни идентитет није исто што и сексуална оријентација, а трансродне особе се могу идентификовати као хетеросексуалне, бисексуалне и хомосексуалне.

Родно изражавање

Визуелна и спољна презентација сваке особе која се огледа кроз одијевање, одјевне или тјелесне ознаке, фризуру, понашање и говор тијела. Сексуални идентитет односи се на то како себе називамо и перципирамо. Ти називи укључују “стрејт”, “геј”, “би”, “queer”, “неодређен/а”, “неодлучан/на”, “асексуалан/на” и др. Наше сексуално понашање и начин на који себе одређујемо (идентитет) представљају ствар могућег избора/одлуке. Има и оних који тврде да се и сексуална оријентација може одабрати, иако се то махом пориче.

Трансгендер/Трансродно

Свеобухватни термин који се користи како би се описале различите особе, понашања и групације које имају заједничко, дјелимично или потпуно супротстављање наметнутим родним и полним улогама. Трансродност се не односи на сексуалну оријентацију особе.

Транссексуална особа

Особа која има јасну жељу и намјеру да промијени свој пол, као и особа која је дјелимично или потпуно модификовала (укључује физичку и/или хормоналну терапију и операције) своје тијело и презентацију, изражавајући свој родни и/или полни идентитет и осјећај себе.

Транвестија/транвестите/транвестити

Транвестити су особе које воле да носе одјећу супротног пола. Транвестија, тј. преоблачење, није повезано са сексуалном оријентацијом. Транвестити/е могу бити и хетеросексуалне и истополно оријентисане особе.

Транзиција

Представља процес промјене родног изражавања неке особе у циљу усаглашавања са унутрашњим доживљајем сопственог рода.

Приде или Парада поноса има значај због усмјеравања пажње јавности на ЛГБТ права. У државама у којима је прихватање ЛГБТ особа и поштовање њихових права на ниском нивоу, параде поноса имају више политички и активистички карактер, док у градовима гдје су ЛГБТ особе прихваћене параде имају фестивалски и карневалски карактер.

III ПРАВНИ ОКВИР

1. МЕЂУНАРОДНИ СТАНДАРДИ

Питање правног оквира дискриминације на основу сексуалне оријентације и родног идентитета уређено је међународним документима и стандардима у њима, гдје се прије свега мисли на документе и стандарде надлежних тијела Уједињених нација, Вијећа Европе, те стандарде утврђене ЕУ директивама.

Омбудсмени Босне и Херцеговине приликом израде овог извјештаја анализирали су сљедећа документа:

1. Универзална декларација о људским правима, од 1948. године;
2. Међународни пакт о грађанским и политичким правима, од 1976. године;
3. Међународни пакт о економским, социјалним и културним правима, од 1976. године;
4. Декларација Уједињених нација о људским правима, сексуалној оријентацији и родном идентитету, од 2009. године;
5. Резолуција Вијећа за људска права Уједињених нација о људским правима, сексуалној оријентацији и родном идентитету, од 2011. године;
6. Џогџакарта принципи, од 2006. године;
7. Европска конвенција за заштиту људских права и основних слобода, од 1948. године.

Међународне конвенције које је ратификовала БиХ²¹ директно не забрањују дискриминацију на основу сексуалне оријентације и родног идентитета, али се користе као општи систем заштите људских права и као индиректни систем заштите ЛГБТ особа.²²

Документи Уједињених нација

Резолуција Вијећа за људска права УН-а о људским правима, сексуалној оријентацији и родном идентитету, донесена 15.06.2011. године, тражи од високог комесара да документује и анализира дискриминацијске законе и праксе којима се крше људска права особа због њихове сексуалне оријентације и родног идентитета, те начине на које међународни механизми за заштиту људских права могу помоћи да спријече кршења.

Декларација УН-а о људским правима, сексуалној оријентацији и родном идентитету из 2009. године необавезујући је акт, донесен је на пленарној сједници Генералне скупштине Уједињених нација одржаној 04.06.2009. године. Декларацијом се позивају државе да осуде акте насиља и повезаних кршења људских права против особа због њихове сексуалне оријентације и родног идентитета, проведу истрагу и починиоце приведу правди, те осигурају механизме заштите за особе које раде на дјелима насиља и кршења људских права почињених на бази сексуалне оријентације и родног идентитета.

Џогџакарта принципи из 2006. године од стране групе експерата којима се жели промовисати имплементација до сада преузетих обавеза међународних људских права у вези са ЛГБТ особама. Џогџакарта принципима предлажу се основни стандарди за заштиту и промоцију пуног уживања свих људских права без обзира на сексуалну оријентацију и родни идентитет²³.

²¹ <http://www.mfa.ba/HTML/Bos/Multilateral/potpisani%20i%20ratificirani%20-%20Copy-bos.pdf>

²² Дискриминација по основу сексуалне оријентације и родног идентитета у Европи, Вијеће Европе, септембар, 2011. године, стр. 26–29.

²³ <http://www.yogyakartaprinciples.org/>

Документи Европске уније

Уговор о функционисању Европске уније у члановима 10 и 19 забрањује дискриминацију на основу сексуалне оријентације. Ове одредбе садржане су у Уговору из Амстердама из 1999. године.

Надаље, члан 21 Повеље о основним правима Европске уније прописује да *„свака дискриминација по било којој основи као што је ... сексуална оријентација је забрањена“*. Текст Повеље усаглашен је 2000. године, а постала је правно обавезујућа 2009. године.

У складу са наведеним одредбама Уговора из Амстердама, директива којом се успоставља општи оквир за једнак третман у области запошљавања и занимања усвојена је 2000. године. Ова директива налаже свим државама чланицама Европске уније да у року од три године усвоје законе о забрани дискриминације у области запошљавања.

У директивама Европске уније нигдје се изричито не помиње родни идентитет као забрањени основ дискриминације, али је право Европске уније кроз праксу Европског суда за људска права препознало родни идентитет као забрањени основ дискриминације.²⁴

Документи Вијећа Европе

Ни у једној одредби Европске конвенције о заштити људских права и основних слобода као ни у одредбама Протокола, осим ријечи пол, не помиње се сексуална оријентација или родни идентитет као основ забране дискриминације. Једнако тако ни Универзална декларација о људским правима ни Међународни пакт о грађанским и политичким правима не предвиђају такав основ дискриминације, већ пружају само индиректну заштиту.

Извјештај Вијећа Европе од 2011. године²⁵

Овај извјештај представља свеобухватну студију о хомофобији, трансфобији и дискриминацији на основу сексуалне оријентације и родног идентитета у Европи, коју је објавио Комесар за људска права Вијећа Европе. Извјештај покрива 47 држава чланица Вијећа Европе, чија је чланица и Босна и Херцеговина од 24.04.2002. године. Извјештај се базира на истраживањима и подацима прикупљенима углавном у односу на раздобље 2004–2010. године, иако су укључени и неки важни подаци из ранијих раздобља.

²⁴ Van Kuck против Њемачке, број 35968/97, од 12.06.2013. године; Christine Goodwin против УК, број 28957-95, од 11.07.2002. године.

²⁵ Дискриминација по основу сексуалне оријентације и родног идентитета у Европи, Вијеће Европе, септембар 2011. године, стр. 9–12.

Циљ ове студије био је да се прикупе подаци о свакодневном животу лезбијске, геј, бисексуалне и трансродне (ЛГБТ) популације у свих 47 држава чланица, те је у том контексту комесар за људска права препоручио властима држава чланица Вијећа Европе сљедеће:

1. Ставови и перцепције

- 1) Да јавно заузму јаке ставове против кршења људских права припадника ЛГБТ популације, те да промовишу поштовање у питањима везаним за сексуалну оријентацију и родни идентитет, рецимо кроз образовање из људских права и кампање унапређења свијести о том питању.
- 2) Да подузму кораке да подстакну чињенично, објективно и професионално медијско извјештавање о припадницима ЛГБТ популације и питањима везаним за сексуалну оријентацију и родни идентитет.

2. Правни стандарди и њихова примјена

- 1) Да примјењују међународне обавезе у погледу људских права, без дискриминације по основу сексуалне оријентације и родног идентитета. Принципи из Џогтакарте корисно су средство за имплементацију међународних стандарда људских права у вези са сексуалном оријентацијом и родним идентитетом. Исто тако, државе чланице снажно се подстичу да потпишу и ратификују Протокол бр. 12 уз Европску конвенцију о људским правима, о генералној забрани дискриминације.
- 2) Да усвоје свеобухватне државне законе о недискриминацији и да у забрањене основе дискриминације укључе сексуалну оријентацију и родни идентитет. НВО који представљају припаднике ЛГБТ популације требало би да се укључе и у консултације и у законодавни процес, те у припрему стратешких мјера за провођење тих закона.
- 3) Да анализирају државне законе с циљем уочавања и корекције могућих недоследности у односу на важеће законе о недискриминацији, да би се спријечила дискриминација на основу сексуалне оријентације и родног идентитета. Да, ако је у законима још присутна, укину сваку дискриминаторну инкриминацију истополне активности.
- 4) Да на нивоу државе успоставе независне структуре за промоцију једнакости и недискриминације. Обим њиховог мандата требало би да укључује дискриминацију на основу сексуалне оријентације и родног идентитета.
- 5) Да прате дјелотворност примјене државних закона о недискриминацији и да у процес мониторинга укључе државне структуре за људска права, укључујући и државне структуре за промоцију једнакости, као и организације које представљају ЛГБТ популацију. У том смислу би требало успоставити механизам редовног мониторинга.

3. Заштита: насиље и азил

- 1) Хомофобичну и трансфобичну мржњу као могуће мотиве експлицитно укључити у државне законе којима се регулишу злочини мотивисани предрасудама и говор мржње. Злочини усмјерени против појединаца или група због њихове перципиране или стварне сексуалне оријентације и родног идентитета треба да буду кажњени, а мотив предрасуде треба да се узима у обзир као отежавајућа околност.

- 2) Дјелотворно истраживати злочине мотивисане предрасудама, говор и инциденте везане за хомофобију и трансфобију. У том смислу треба осигурати и конкретну обуку за службенике агенција за борбу против криминала и правосуђе.
- 3) Унаприједити систематично прикупљање података о злочинима мотивисаним мржњом, говору и инцидентима везаним за хомофобију и трансфобију. Подаци о хомофобичним и трансфобичним злочинима, говору и инцидентима, као и о притужбама, треба да се јасно раздвоје од других злочина, говора или инцидентних мотивисаних предрасудама.
- 4) Признати да прогон или основан страх од прогона на основу сексуалне оријентације или родног идентитета могу бити ваљана основа за давање избјегличког статуса или азила. Треба избјегавати непотребно инвазивне тестове за тражиоце азила који припадају ЛГБТ популацији за давање доказа о својој сексуалној оријентацији или родном идентитету.
- 5) Службеницима који се баве азилом и другим сродним струкама осигурати стручна знања и обуку, да се осигура да ЛГБТ тражиоци азила током процедуре тражења азила буду третирани с поштовањем, уз информације и сензибилитет. Потребно је успоставити такве процедуре да се ЛГБТ тражиоци азила осјете сигурнима да могу изнијети своју сексуалну оријентацију или родни идентитет.
- 6) Третирати социјалну изолацију, насиље и дискриминацију коју ЛГБТ тражиоци азила доживљавају у азилантским центрима, те одговорити на њихове специфичне здравствене потребе.

4. Учешће: слободе окупљања, изражавања и удруживања

- 1) Поштовати ефективно право на слободу окупљања ЛГБТ популације, тако што ће се осигурати да мирни фестивали поноса (Pride фестивали) и други скупови у организацији ЛГБТ популације који се фокусирају на питања сексуалне оријентације и родног идентитета могу да се дешавају без излагања дискриминаторским мјерама јавних власти. Пракса која представља злоупотребу законских или административних одредаба у сврху ометања организације таквих догађаја треба да се спријечи.
- 2) Осигурати ефективну заштиту учесника мирних Pride демонстрација или јавних догађаја организованих од или за ЛГБТ особе од напада и насилничких контрадемонстрација.
- 3) Поштовати ефективно право на слободу удруживања ЛГБТ особа, тиме што ће се нарочито осигурати да невладине организације које представљају ЛГБТ популацију или раде на питањима везаним за сексуалну оријентацију и родни идентитет могу да се успоставе и дјелују без излагања дискриминаторним мјерама јавних власти. Треба спријечити административне процедуре које регистрацију таквих НВО чине непропорционално дугим и тешким.
- 4) Поштовати ефективно право на слободу изражавања, кроз гаранцију могућности да се примају и дају информације о питањима везаним за сексуалну оријентацију и родни идентитет, у сваком облику изражавања, као што су штампа, публикације, усмене и писмене изјаве, умјетност и други медији. Требало би укинути све дискриминаторске одредбе којима се инкриминише ширење и дистрибуција чињеничних информација везаних за сексуалну оријентацију и родни идентитет. Незаконито мијешање у уживање права ЛГБТ особа на слободу изражавања требало би да буде предмет кривичног поступка.

5. Приватност: признавање рода и породични живот

- 1) Законски признати преферирани род трансродних особа, те изградити експедитивне и транспарентне процедуре за промјену имена и пола трансродних особа у родним листовима, јавним и матичним књигама, личној карти, пасошу, свједочанствима о школовању и сличним документима.
- 2) Укинути стерилизацију и друге обавезне медицинске поступке који могу озбиљно угрозити аутономију, здравље и добробит појединца, као неопходни услов за законско признање преферираног рода трансродне особе.
- 3) Укинути захтјев за статус невјенчаног, или разведеног за вјенчане, као неопходни услов за признавање преферираног рода трансродне особе.
- 4) Поштовати право трансродних особа да ефективно уживају право на брак у складу са законски признатим родом.
- 5) Усвојити закон којим се признају истополна партнерства, тиме што ће се таквим партнерствима дати иста права и бенефиције као и хетеросексуалним партнерствима или браку, нпр. у подручјима социјалне заштите, запослења и пензије, слободе кретања, спајања породице, родитељских права и наслеђивања.
- 6) Истополним паровима и припадницима ЛГБТ популације, у складу с принципом најбољег интереса дјетета, дати исту могућност као и другим кандидатима да буду без дискриминације узети у разматрање као усвојитељи дјетета.
- 7) Признати родитељска права истополних родитеља, појединачно или заједно, укључујући и њихова права старатељства, без дискриминације по основу њихове сексуалне оријентације или родног идентитета. Родитељска права трансродних особа требало би да се наставе поштовати и након законског признања њиховог преферираног рода.
- 8) ЛГБТ особама омогућити приступ потпомогнутој репродукцији, без дискриминације по основу њихове сексуалне оријентације или родног идентитета.
- 9) Настојати да се осигура адекватна подршка породицама с члановима који су ЛГБТ, да би се подстакли инклузија, поштовање и сигурност.

6. Приступ здравственој заштити, образовању и запошљавању

- 1) Укинути застарјеле системе класификације, који хомосексуалност приказују као болест или обољење.
- 2) Ревидирати све услове за дијагнозу менталног поремећаја за приступ трансродној здравственој заштити, с циљем уклањања препрека да трансродне особе ефективно уживају право на самоодређење и највише доступне здравствене стандарде.
- 3) У образовање и обуку здравствених радника укључити значај поштивања достојанства ЛГБТ популације, као и њихових специфичних здравствених потреба и избора.
- 4) Процедуре промјене пола, као што су хормонална терапија, операција и психолошка помоћ, учинити доступним трансродним особама, уз услов давања сагласности на основу информација, те осигурати да здравствено осигурање покрива трошкове.
- 5) Промовисати поштивање и инклузију припадника ЛГБТ популације у школи, те радити на објективним знањима о питањима везаним за сексуалну оријентацију и родни идентитет, у школи и другим образовним установама.
- 6) Борити се против малтретирања и узнемиравања ученика и особља који су ЛГБТ. Школе би требало да буду сигурне средине за ЛГБТ ученике и особље, а наставници би требало да

имају на располагању средства којима могу ефективно одговорити на малтретирање и узнемиравање ЛГБТ ученика.

7) Промовисати политику и праксу које за циљ имају борбу против дискриминације засноване на сексуалној оријентацији или родном идентитету; исто тако, промовисати политике рада које његују различитост на радном мјесту, заједно са иницијативама које подстичу потпуну инклузију и поштивање ЛГБТ запосленика у радном окружењу.

8) Поштовати право трансродних особа на приступ тржишту рада, тако што ће постојати гаранција поштовања њихове приватности у погледу давања осјетљивих личних података везаних за њихов родни идентитет, те уз промоцију мјера усмјерених ка укидању искључивања и дискриминације трансродних особа на радном мјесту.

7. Истраживања и прикупљање података

1) Подстицати систематично истраживање и прикупљање раздвојених података везаних за дискриминацију па основу сексуалне оријентације и родног идентитета у свим аспектима живота. Питања везана за ЛГБТ требало би да се укључе у све анкете о генералним ставовима и сва испитивања јавног мњења.

2) Примењени гаранције којима се чува право на поштивање приватног живота ЛГБТ особа при прикупљању било каквих осјетљивих података.

2. ЗАКОНОДАВСТВО БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ

Имајући у виду сложену уставну структуру Босне и Херцеговине успостављену Дејтонским мировним споразумом, према којој су надлежности у области радног законодавства, те законодавства у области здравства и социјалне заштите подијељене, односно повјерене ентитетима и кантонима, омбудсмени БиХ приликом израде овог извјештаја анализирали су сљедећа документа:

1. Устав Босне и Херцеговине²⁶;
2. Устав Федерације Босне и Херцеговине²⁷;
3. Устав Републике Српске²⁸;

²⁶ Анекс IV Општег оквирног споразума за мир у Босни и Херцеговини, потписаног дана 14.12.1995. године.

²⁷ Устав Федерације БиХ “Службене новине ФБиХ” број 1/94, Амандмани на Устав Федерације БиХ: Амандман I 21.07.1994. “Службене новине ФБиХ” број 1/94, амандмани II–XXIV 02.06.1997. “Службене новине ФБиХ” број 13/97, амандмани XXV–XXVI 02.06.1994. “Службене новине ФБиХ” број 13/97, амандмани XXVII–LIV 28.04.2002. “Службене новине ФБиХ” број 16/02, амандмани LVI–LXIII 05.06.2002. “Службене новине ФБиХ” број 22/02, амандмани LXIV–LXVII 28.10.2002. “Службене новине ФБиХ” број 52/02, амандмани LXVIII–LXXXVII 28.10.2002. “Службене новине ФБиХ” број 52/02, Амандман LXXXVIII 02.04.2003. “Службене новине ФБиХ” број 18/03, амандмани LXXXIX–XCIV 03.12.2003. “Службене новине ФБиХ” број 63/03, амандмани XCV–CII 28.01.2004. “Службене новине ФБиХ” број 9/04, амандмани CIII и CIV 14.04.2004. “Службене новине ФБиХ” број 20/04, Амандман CV 02.06.2004. “Службене новине ФБиХ” број 33/04, Амандман CVI (високи представник) 09.12.2005. “Службене новине ФБиХ” број 72/05, амандмани CVI–CVIII 14.12.2005. “Службене новине ФБиХ” број 71/05, Амандман CIX 31.12.2008. “Службене новине ФБиХ” број 88/08.

²⁸ На основу закључка Народне скупштине Републике Српске, од 14. септембра 1992. године и члана 61 став 1 алинеја 9 Пословника Народне скупштине Републике Српске (“Службени гласник Републике Српске”, број 3/92), Законодавноправна комисија Народне скупштине, на сједници одржаној 17. децембра 1992. године, утврдила је Пречишћени текст Устава Републике Српске (“Службени гласник Републике Српске”, бр. 3/92, 6/92, 8/92, 15/92 и 19/92). У Пречишћени текст Устава интегрисани су амандмани XXVI–XLIII, амандмани

4. Статут Брчко дистрикта Босне и Херцеговине²⁹;
5. Закон о равноправности сполова Босне и Херцеговине³⁰;
6. Закон о забрани дискриминације Босне и Херцеговине³¹;
7. Закон о раду Федерације БиХ³²;
8. Закон о раду Републике Српске³³;
9. Закон о раду Брчко дистрикта Босне и Херцеговине³⁴;
10. Породични закон Федерације Босне и Херцеговине³⁵;
11. Породични закон Републике Српске³⁶;
12. Породични закон Брчко дистрикта³⁷;
13. Кривични закон Босне и Херцеговине³⁸;
14. Кривични закон Федерације БиХ³⁹;
15. Кривични закон Републике Српске⁴⁰;
16. Кривични закон Брчко дистрикта БиХ⁴¹;
17. Законом о јединственом матичном броју БиХ⁴²;
18. Закон о личном имену ФБиХ⁴³;
19. Закон о личном имену РС⁴⁴;
20. Закон о личном имену БДБиХ⁴⁵;
21. Закон о личној карти држављана БиХ⁴⁶;
22. Закон о матичним књигама ФБиХ⁴⁷;
23. Закон о матичним књигама РС⁴⁸;

XLIV–LI, Амандман LII, Амандман LIII, амандмани LIV–LXV, амандмани LXVI–XCVIII, амандмани XCIX–CIII, амандмани CIV–CV, амандмани CVI–CXIII, Амандман CXIV, амандмани CXV–CXXI и Амандман CXXII.

²⁹ На основу Писма супервизора за Брчко дистрикт Босне и Херцеговине од 30. децембра 2009. године, Стручна служба Скупштине Брчко дистрикта Босне и Херцеговине утврдила је пречишћени текст Статута Брчко дистрикта Босне и Херцеговине који чине ревидирани Статут Брчко дистрикта Босне и Херцеговине, који је ступио на снагу 6. маја 2008. године (“Службени гласник Брчко дистрикта БиХ” број 17/08), Измјене и Допуне Статута Брчко дистрикта Босне и Херцеговине донесени Налогом супервизора од 21. децембра 2009. године (“Службени гласник Брчко дистрикта БиХ” број 39/09).

³⁰ Пречишћени текст, “Службени гласник БиХ” број 32/10.

³¹ “Службени гласник БиХ” број 59/09.

³² “Службене новине ФБиХ” број 26/2016.

³³ “Службени гласник РС” број 1/2016.

³⁴ “Службени гласник Брчко дистрикта БиХ” бр. 08/03, 33/04 и 29/05.

³⁵ Интегрални текст садржи текст Закон о измјенама и допунама Породичног закона Федерације Босне и Херцеговине, “Службене новине ФБиХ”, број 31/14.

³⁶ “Службени гласник РС” бр. 54/02 и 63/14.

³⁷ “Службени гласник Брчко дистрикта БиХ”, број: 23/07.

³⁸ Кривични закон БиХ – КЗБиХ, “Службени гласник БиХ” број 03/03, Исправка Закона, “Службени гласник БиХ” број 32/03, Измјене и допуне, “Службени гласник БиХ” број 37/03, Измјене и допуне, “Службени гласник БиХ” број 54/04, Измјене и допуне, “Службени гласник БиХ” број 61/04, Измјене и допуне, “Службени гласник БиХ” број 30/05, Измјене и допуне, “Службени гласник БиХ” број 53/06, Измјене и допуне, “Службени гласник БиХ” број 55/06, Закон о усвајању измјена Кривичног закона, “Службени гласник БиХ” број 32/07, и Допуна кривичног закона Босне и Херцеговине, “Службени гласник БиХ” број 47/14. и Закон о измјени Кривичног закона Босне и Херцеговине, “Службени гласник БиХ” број 22/15 и Закон и измјенама и допунама кривичног Закона БиХ, “Службени гласник БиХ” број 40/15.

³⁹ “Службене новине ФБиХ” бр. 36/03, 37/03, 21/04, 69/04, 18/05, 42/10, 42/11, 59/14 и 76/14.

⁴⁰ “Службени гласник РС” бр. 49/03, 70/06, 73/10, 1/12, 67/13.

⁴¹ “Службени гласник БД БиХ” број 33/13.

⁴² “Службени гласник БиХ” број 32/01.

⁴³ “Службене новине ФБиХ” број 7/12.

⁴⁴ “Службени гласник РС” бр. 27/93 и 15/10.

⁴⁵ “Службени гласник Брчко дистрикта БиХ” бр. 8/02, 29/05.

⁴⁶ “Службени гласник БиХ” бр. 32/01, 16/02, 32/07, 53/07, 56/08 и 18/12.

⁴⁷ “Службене новине ФБиХ” бр. 37/12 и 80/14.

24. Закон о матичним књигама БДБиХ⁴⁹;
25. Закон о здравственом осигурању ФБиХ⁵⁰;
26. Закон о здравственом осигурању РС⁵¹;
27. Закон о здравственом осигурању БДБИХ⁵²;
28. Закон о Граничној полицији БиХ⁵³;
29. Закон о полицијским службеницима БиХ⁵⁴
30. Закон о унутрашњим пословима ФБиХ⁵⁵;
31. Закон о унутрашњим пословима РС⁵⁶;
32. Закон о полицији Брчко дистрикта БиХ⁵⁷;
33. Закон о полицијским службеницима ФБиХ⁵⁸;
34. Закон о полицијским службеницима РС⁵⁹;
35. Закон о полицијским службеницима Брчко дистрикта БиХ⁶⁰.

Уставом БиХ прописује се да ће „Босна и Херцеговина и оба ентитета осигурати највиши ниво међународно признатих људских права и основних слобода...“⁶¹, те да се „права и слободe предвиђени у Европској конвенцији за заштиту људских права и основних слобода и у њеним протоколима директно примјењују у Босни и Херцеговини. Ови акти имају приоритет над свим осталим законима.“⁶²

Надаље, Уставом БиХ утврђује се да је „уживање права и слобода, предвиђених у овом члану или у међународним споразумима наведеним у Анексу II овог устава, осигурано свим лицима у Босни и Херцеговини без дискриминације по било којем основу као што су: пол, раса, боја, језик, вјера, политичко и друго мишљење, национално или социјално поријекло, повезаност с националном мањином, имовина, рођење или други статус“.

У преамбули Устава Републике Српске наводи се: „поштујући вољу својих конститутивних народа и грађана да образују и очувају Републику Српску и да уставно уређење Републике утемеље на поштовању људског достојанства, слободe и једнакости, националној равноправности, демократским институцијама, владавини права, социјалној правди, плуралистичком друштву, гарантовању и заштити људских слобода и права, као и права мањинских група, у складу с међународним стандардима, забрани дискриминације и уважавању правила тржишне економије“. У члану 1 у поглављу Основне одредбе стоји да „Срби, Бошњаци и Хрвати, као конститутивни народи, остали и грађани, равноправно и без дискриминације учествују у вршењу власти у Републици Српској“. У члану 10 Устава РС такође се подвлачи забрана дискриминације без обзира на расу, пол, језик, националну

⁴⁸ „Службени гласник РС“ бр. 111/09 и 43/13.

⁴⁹ „Службени гласник Брчко дистрикта БиХ“ број 2/10.

⁵⁰ „Службене новине ФБиХ“, бр. 30/97, 7/02, 70/08 и 48/11.

⁵¹ „Службени гласник РС“ бр. бр. 18/99, 70/01, 51/01, 17/08, 1/09, 106/09.

⁵² „Службени гласник Брчко дистрикта БиХ“, бр. 1/02, 7/02, 19/07, 2/08, 34/08.

⁵³ „Службени гласник БиХ“ бр. 50/04, 27/07 и 59/09.

⁵⁴ „Службени гласник БиХ“ бр. 27/04, 63/04, 5/06, 33/06, 58/06, 15/08, 63/08, 35/09 и 7/12.

⁵⁵ „Службене новине ФБиХ“ број 81/14.

⁵⁶ „Службени гласник РС“ број 4/12.

⁵⁷ „Службени гласник Брчко дистрикта БиХ“, бр. 31/09, 60/10 и 31/11.

⁵⁸ „Службене новине ФБиХ“, број 27/05.

⁵⁹ „Службени гласник РС“ број 20/14.

⁶⁰ „Службени гласник Брчко дистрикта БиХ“, бр. 41/07, 04/08, 36/09, 60/10.

⁶¹ Члан II 1 и 2 Устава БиХ – Људска права и међународни стандарди.

⁶² Члан II 1 и 2 Устава БиХ – Људска права и међународни стандарди.

припадност, вјероисповијест, социјално поријекло, рођење, образовање, имовинско стање, политичко и друго увјерење, друштвени положај или друго лично својство.

У члану 2 Устава Федерације БиХ наводи се да ће „Федерација осигурати примјену највишег нивоа међународно признатих права и слобода, а посебно забрану сваке дискриминације засноване на раси, боји коже, полу, језику, религији или вјеровању, политичким или другим увјерењима, националном или социјалном поријеклу“.

И у Статуту Брчко дистрикта БиХ, у члану 13, наводи се да „свако има право да ужива сва права и слободе гарантоване Уставом и законима Босне и Херцеговине, овим статутотом и законима Дистрикта, без дискриминације по било ком основу, укључујући дискриминацију по основу пола, расе, сексуалног опредјељења, боје коже, језика, вјероисповијести, националног или социјалног поријекла, политичког или другог мишљења, припадности националној мањини, имовинског стања, рођења или другог статуса“.

Закон о равноправности полова БиХ први је закон у БиХ који системски рјешава питање забране дискриминације узроковане на бази пола и/или сексуалне оријентације. Законом се ријеш пол дефинише првенствено као биолошка и психолошка карактеристика по којој се разликују особе мушког и женског спола (биолошка димензија), али и као гендер/род односно социолошки и културолошки условљена разлика између особа мушког и женског спола, које су прије свега производ норми, пракси, обичаја и традиције и промјењиви су кроз вријеме (друштвена димензија). Ширим тумачењем појма пол, забрана дискриминације у смислу Закона о равноправности полова може се проширити на забрану дискриминације на основу рода.⁶³

Закон о забрани дискриминације БиХ први је закон којим је дефинисан широк спектар забрањених основа дискриминације, између осталих и на основу “полног изражавања или оријентације”. Измјенама и допунама Закона о забрани дискриминације Босне и Херцеговине од 2016. године, овај закон је унапријеђен те је родни идентитет експлицитно наведен као један од основа дискриминације.

IV ГРАЂАНСКА И ПОЛИТИЧКА ПРАВА

Универзална декларација о људским правима, Међународни пакт о грађанским и политичким правима и Европска конвенција о заштити људских права и основних слобода гарантују принципе уживања грађанских и политичких права, једнакости пред законом, право на слободу, слободу изражавања и право мирног окупљања, слободног удруживања, забрану мучења и нечовјечног поступања итд. Примјена међународних докумената заштите људских права за Босну и Херцеговину, осим што намеће и императив директне примјене,

⁶³ Закон о равноправности полова БиХ, члан 3, гласи: „Дискриминација по основу пола је свако стављање у неповољнији положај било које особе или групе особа засновано на полу због којег се особама или групи особа отежава или негира признавање, уживање или остваривање људских права или слобода. У својим облицима дискриминација може бити директна, индиректна, узнемиравање, сексуално узнемиравање, потицање на дискриминацију и насиље по основу пола“.

претпоставља и обавезу државе да своје законодавство усклади са међународним стандардима људских права и успостави снажне механизме за њихову заштиту.

Према Препоруци Комитета министара Вијећа Европе⁶⁴, државе чланице (дакле, и БиХ од 2002. године) треба да предузму одговарајуће мјере како би ефикасно заштитиле заштитнике људских права ЛГБТ особа од напада, те обезбиједиле да невладине организације које бране људска права ЛГБТ особа буду консултоване приликом усвајања и спровођења мјера које могу имати утицај на људска права ЛГБТ особа.

Став представника невладиних организација које се баве заштитом права ЛГБТ особа је да су исте често жртве хомофобије, трансфобије и других форми нетолеранције и дискриминације, и напада на њихов тјелесни интегритет због сексуалне оријентације или родног идентитета, због чега сматрају неопходним улагање додатних напора органа власти како би им се обезбиједила заштита и пуно уживање људских права.

Кривичноправним⁶⁵ и прекршајноправним прописима у Босни и Херцеговини успостављен је нормативни оквир за инкриминацију и санкционисање понашања која имају обиљежја кривичноправног односно прекршајног деликта. Полазећи од специфичности угрожених права ЛГБТ особа, може се закључити да су ови деликти почињени радњама условљеним предрасудама, неприхватањем различитости, мржњом и нетолеранцијом. Због тога је веома важно да позитивноправни прописи предвиде специфичну побуду за испољавање ових противзаконитих и насилних понашања гдје је учинилац мотивисан предрасудама или мржњом према одређеној друштвеној групи.

Кривична дјела учињена из мржње јесу дјела код којих се побуда за извршење заснива на претпостављеним или стварним разликама у етничком или националном поријеклу, језику или писму, вјерском увјерењу, раси, боји коже, полу, полној оријентацији, политичком или неком другом увјерењу, социјалном поријеклу, друштвеном положају, доби, здравственом статусу или другим особинама односно кривична дјела учињена због расне припадности, боје коже, вјероисповијести, националног или етничког поријекла, инвалидитета, пола, полног опредјељења или родног идентитета друге особе.

Током 2010. године у кривичним законима Републике Српске и Брчко дистрикта Босне и Херцеговине извршене су измјене и допуне које су створиле законске претпоставке за кривично гоњење дјела учињених из мржње.⁶⁶ Наиме, измјенама и допунама ових кривичних закона прописана су кривична дјела код којих је мржња као мотив учињења дјела

⁶⁴ CM/Rec(2010)5 од 31. марта 2010. године

⁶⁵ Кривични закон Републике Српске, “Службени гласник РС” бр. 49/03, 108/04, 37/06, 70/06, 73/10, 1/12 и 67/13 Кривични закон Брчко дистрикта Босне и Херцеговине, “Службени гласник Брчко дистрикта БиХ” број 47/11 и 9/13, Кривични закон Федерације Босне и Херцеговине, “Службене новине БиХ” бр. 36/03, 37/03, 21/04, 69/04, 18/05, 42/10 и 42/11

⁶⁶ Члан 147 став 25 Кривичног закона Републике Српске гласи: Мржња представља побуду за чињење кривичног дјела, прописаног овим законом, која је у цјелини или дјелимично заснована на разликама по основу стварног или претпостављеног етничког или националног поријекла, језика или писма, вјерских увјерења, расе, боје коже, пола, полне оријентације, политичког или другог увјерења, социјалног поријекла, друштвеног положаја, доби, здравственог статуса или других особина или због довођења у везу са особама које имају неку од наведених различитих особина. У Кривичном закону Брчко дистрикта, мржња је предвиђена као квалификаторна околност код извршења различитих кривичних дјела.

квалификаторна околност на основу које су прописани посебни, тежи облици тих кривичних дјела са законом прописаном тежом казном у односу на основни облик кривичног дјела, те кривична дјела код којих је мржња као побуда за учињење дјела посебна обавезна отежавајућа околност предвиђена у случајевима кад сам закон не прописује теже кажњавање за квалификовани облик дјела учињеног из мржње.

Омбудсмени Босне и Херцеговине раније су указали на то да кривична дјела почињена из мржње захтијевају посебан третман јер изазивају осјећај несигурности и неповјерења унутар сваке заједнице те су још 2012. године позвали законодавни орган власти у Федерацији Босне и Херцеговине на усвајање измјена и допуна у Кривичном закону Федерације БиХ. Парламенту Федерације БиХ упућена је *Иницијатива за доношење закона о измјенама и допунама Кривичног закона Федерације Босне и Херцеговине*⁶⁷. Ове измјене и допуне требало би да обухвате:

- дефиницију мржње у општем дијелу Кривичног закона Федерације БиХ;
- квалификоване облике за одређена кривична дјела код којих је предвиђена строжа кривична санкција ако је дјело почињено из „предрасуда“;
- уврштавање мотивисаности предрасудама као отежавајуће околности приликом одмјеравања казне за *било* које кривично дјело.

Упркос напријед наведеном, по предметној иницијативи Омбудсмена БиХ није поступљено.

Европски суд за људска права заузео је став да државе имају тзв. позитивну обавезу да проведу детаљну истрагу о потенцијалној расној мотивацији у извршењу кривичних дјела. У предмету Шечић против Хрватске⁶⁸ наводи се:

„...Државне власти имају додатну дужност предузети разумне кораке како би раскринкале сваки расистички мотив и утврдиле јесу ли у тим догађајима могле улогу одиграти етничка мржња или предрасуде. Поступати према расно мотивисаном насиљу и бруталности једнако као у предметима који немају расне конотације, значило би не видјети специфичну природу тих дјела која су нарочито деструктивна у односу на основна права.“

Када се кривично дјело почињено из мржње докаже, изречена казна требало би да буде строжа због мотива и евентуалног утицаја који је кривично дјело имало не само на жртву, него и на заједницу. Како би се повећао ефекат оваквог приступа, судија би, код јавног објављивања пресуде, а и у самој пресуди, требало да наведе да је мотив довео до изрицања строже казне.⁶⁹

Четири године након иницијативе Омбудсмена, дана 15.06.2016. године у Службеним новинама Федерације Босне и Херцеговине, број 46/16, објављен је Закон о измјенама и допунама Кривичног закона Федерације Босне и Херцеговине, који предвиђа допуну члана 2, на начин да се прописује да је: *„Кривично дјело из мржње је свако кривично дјело учињено*

⁶⁷ Иницијатива број: Ж-БЛ-06-879/12 од 26.12.2012.

⁶⁸ Шечић против Хрватске, апелација бр. 40116/02, пресуда од 31.05.2007. године.

⁶⁹ Ангелова и Илиев против Бугарске, апелација бр. 55523/00, пресуда од 26.07.2007. године.

због расне припадности, боје коже, вјерског увјерења, националног или етничког поријекла, језика, инвалидитета, пола, сексуалне оријентације или родног идентитета друге особе. Такво поступање узео се као отежавајућа околност ако овим законом није изричито прописано теже кажњавање за квалификовани облик кривичног дјела учињеног из мржње.“

ПОЛИЦИЈА

Полиција је орган власти који у Босни и Херцеговини треба да буде гарант јавне сигурности. Бројни су задаци које у том смислу полиција има: заштита људи и имовине, осигурање поштивања важећих закона и прописа, заштита и поштивање основних права и слобода грађана, спречавање и борба против криминала, одржавање јавног реда и мира те пружање помоћи и услуга грађанима.

Поступање полицијских службеника утемељено је на одредбама кривичних и прекршајних прописа ентитета и Брчко дистрикта БиХ, затим Законом о Граничној полицији Босне и Херцеговине, Законом о полицијским службеницима Босне и Херцеговине, законима о унутрашњим пословима Федерације БиХ и Републике Српске, Законом о полицији Брчко дистрикта БиХ, законима о полицијским службеницима Федерације БиХ, Републике Српске и Брчко дистрикта БиХ, те кантоналним законима о полицијским службеницима.

Институција Омбудсмена у ранијем периоду је већ разматрала поступање полицијских службеника и органа кривичног гоњења у ситуацијама у којима је сигурност и право на слободу окупљања ЛГБТ особа била доведена у питање.

У периоду 2013–2015. године подигнута је укупно 41 оптужница за кривична дјела почињена из мржње, од чега је изречено шест осуђујућих пресуда на казну затвора, четири осуђујуће пресуде на новчану казну, те 19 условних осуда⁷⁰.

Примјер: Током 2011. године омбудсмени су по службеној дужности истраживали поступања надлежних органа у вези са процесуирањем особа које су учествовале у нередима и нападима на учеснике и посјетиоце у току Queer Сарајево фестивала, који је одржан 2008. године⁷¹. У ту сврху упућени су акти Министарству унутрашњих послова Кантона Сарајево, Кантоналном тужилаштву у Сарајеву и Опћинском суду у Сарајеву и затражене су информације о томе да ли су и против којих лица покренути прекршајни, односно кривични поступци, те да ли су и на који начин окончани.

Кантонално тужилаштво Сарајево⁷² информисало је Институцију да је у вези са догађајима прије, за вријеме, и после отварања Queer Сарајево фестивала у више предмета донијело тужилачку одлуку.⁷³

⁷⁰ Високо судско и тужилачко вијеће БиХ, одговори на питања Комитета за људска права УН у вези са подношењем III периодичног извјештаја Босне и Херцеговине о имплементацији Међународног пакта о грађанским и политичким правима, mail Министарства за људска права и избјеглице БиХ од 12.07.2016. године.

⁷¹ Број предмета: Ж-СА-06-854/11.

⁷² Акт Кантоналног тужилаштва Кантона Сарајево, број 638/11, од 05.12.2011. године.

⁷³ У одговору Кантоналног тужилаштва у Сарајеву се наводи: У предмету број Т09 0 КТ 0020679 08, против именованог лица Тужилаштво је упутило оптужницу на потврђивање Опћинском суду у Сарајеву због

Опћински суд у Сарајеву⁷⁴ доставио је одговор, према којем је *једно лице прекршајно кажњено новчаном казном, с тим да је против троје лица обустављен прекршајни поступак јер није доказано да су окривљени прекршај који им се ставља на терет и починили.*

На основу одговора запримљених током истраге, омбудсмени су закључили да су надлежни органи подузимали мјере из своје надлежности и доносили законом прописане одлуке, које не могу бити предмет преиспитивања институције Омбудсмена, али указују на то да већина инцидента не добије судски епилог или се третира као прекршај, а не као кривично дјело почињено из мржње.⁷⁵

Међутим, Удружење Q поднијело је апелацију Уставном суду БиХ⁷⁶ указујући на пропусте органа власти да подзму неопходне, разумне и одговарајуће мјере за заштиту права заштићених Уставом БиХ и Европском конвенцијом за заштиту људских права и основних слобода, а у вези са организовањем 1. Queer Сарајево фестивала.

Уставни суд Босне и Херцеговине је 25. септембра 2014. дјелимично усвојио апелацију Удружења Q за промоцију и заштиту културе, идентитета и људских права queер особа, која се односила на Queer Сарајево фестивал 2008. године, те утврдио повреду права на слободу окупљања из члана II/3.б) Устава Босне и Херцеговине и члана 11 Европске конвенције.⁷⁷

„Уставни суд је утврдио да су јавне власти пропустиле да предузму позитивне мјере и обезбиједи ефективну заштиту овог апелантовог права. С обзиром на сложену уставну структуру ФБиХ, овај пропуст се приписује властима на нивоу кантона, тј. МУП-у КС, који је пропустио да адекватно обезбиједи скуп, односно МУП-у КС и КТ који су пропустили да спроведу ефективну истрагу у погледу пријетњи и најаве насиља које се на крају и догодило, те властима на нивоу ФБиХ, односно законодавном органу који је пропустио да обезбиједи правни оквир којим би било онемогућено ширење увреда, клевета и пријетњи апеланту и његовим члановима“.

кривичног дјела насилничко понашање, која је потврђена, али је након првостепеног поступка Опћински суд у Сарајеву ослободио оптуженог, на коју пресуду је Кантонално тужилаштво уложило жалбу која је одбијена као неоснована, тако да је Кантонални суд у Сарајеву потврдио првостепену пресуду од 18.11.2009. године; У предмету број КТ-2771/08 у току кривичног поступка Тужилаштво је са оптуженим закључило споразум о признању кривње према којем је оптужени признао извршење кривичних дјела из оптужнице, те је пресудом Опћинског суда у Сарајеву број 65 0 К 061955 08 К, од 13.02.2009. године проглашен кривим и осуђен на јединствену казну затвора у трајању од једне године, увјетно двије године; У предмету број КТ-3142/08, Кантонално тужилаштво је донијело наредбу о обустави поступка јер “дјело које је учинио осумњичени није кривично дјело”; У предмету број КТ-3368/08, Тужилаштво је 26.06.2009. године донијело наредбу о спровођењу истраге из разлога што “дјело које су учинили осумњичени није кривично дјело”, а поступајући тужилац је утврдио да су остварена обиљежја прекршаја, те је о истом обавијестио ПУ, од које је и затражено да се против лица захтјевом покрене прекршајни поступак; У предмету КТ-3144/08 Тужилаштво је 01.07.2009. године и 30.06.2009. године донијело наредбу о спровођењу истраге јер “дјело које су учинили осумњичени није кривично дјело”, већ прекршај, о чему је обавијештен МУП КС и ПУ.

⁷⁴ Акт Опћинског суда у Сарајеву, број 065-0-СУ-12-001534, од 08.05.2012. године.

⁷⁵ Члан 4 Закона о омбудсмену за људска права БиХ, “Службени лист БиХ” бр. 32/00,19/02,35/06,32/06..

⁷⁶ АП 1020/11.

⁷⁷ Први Queer Сарајево фестивал, у организацији Удружења Q, требало је да буде одржан у Сарајеву од 24. до 28. септембра 2008. године, али је прекинут већ првог дана због групе грађана који су изазвали нереде а који су резултирали насиљем и повредом више особа. Удружење Q је 2. марта 2011. године поднијело апелацију Уставном суду БиХ због пропуста јавних власти да предузму неопходне мјере за заштиту и очување права заштићених Уставом БиХ и Европском конвенцијом, а у вези са организовањем 1. Queer Сарајево фестивала.

Примјер: Поводом напада на чланове бањалучког Удружења Квир активиста 29.03.2014. године, омбудсмени су издали саопштење за јавност, којим најоштрије осуђују напад који се десио испред просторија Удружења, и том приликом је истакнуто да лица другачије сексуалне оријентације уживају сва уставом гарантована права укључујући и заштиту ЛГБТ популације у погледу права на слободу изражавања и окупљања.

Поводом наведеног инцидента, омбудсмени су отворили истрагу и јавно позвали све органе власти да јачају своје капацитете како би благовремено одговорили на све врсте насиља и физичких напада на припаднике ЛГБТ популације.

Омбудсмени су издали Препоруку⁷⁸, којом се захтијева од Управе за полицијско образовање Министарства унутрашњих послова Републике Српске да, у оквиру стручног оспособљавања, усавршавања, обуке, едукације или кроз било који вид информисања полицијских службеника, предузме мјере из своје надлежности са циљем унапређења сензибилитета полиције за рад са припадницима ЛГБТ заједнице, проактивног и превентивног дјеловања, те провођења и примјене строже прекршајне и казнене политике за прекршаје и кривична дјела почињена према припадницима ЛГБТ заједнице. У поступку имплементације ове препоруке, Управа је организовала семинаре у сједиштима центара јавне безбједности, намијењене свим нивоима запослених у МУП-у Републике Српске, са искључивом темом заштите права ЛГБТ популације са полицијског аспекта⁷⁹.

Примјер: Омбудсмени су имали прилику за проактивно дјеловање и у случају када није дошло до повреде права, али су упућене пријетње лицу које се залаже за заштиту права ЛГБТ особа⁸⁰. Како је одговорна страна у овој врсти инцидената Министарство унутрашњих послова Кантона Сарајево, у периоду који је услиједио организоване су континуиране обуке полицијских службеника с циљем сензибилизације приликом рада са припадницима ЛГБТ заједнице у организацији Сарајевског отвореног центра, што је подробније образложено у претходним поглављима.

⁷⁸ П-60/15 од 27.02.2015. године.

⁷⁹ Примјера ради, дана, 23.09.2015. године у Бањој Луци је организован семинар за 20 припадника Центра јавне безбједности Бања Лука, а реализован је у складу са Препоруком институције Омбудсмена за људска права Босне и Херцеговине. Начелник Управе за полицијско образовање МУП РС Миле Шикман и помоћник омбудсмена Предраг Раосављевић полазницима семинара су истакли значај ове врсте едукације с обзиром на стални развој стандарда о људским правима и улогу полиције у заштити од дискриминације и говора мржње те обезбјеђење личних и имовинских права ЛГБТ популације. Циљ семинара, који је организован и у другим центрима јавне безбједности (Приједор, Требиње) био је да се код припадника Министарства унутрашњих послова Републике Српске додатно подигне свијест о њиховој улози у заштити свих грађана.

⁸⁰ Ж-СА-06-659/12.

У поступку истраживања за потребе овог Специјалног извјештаја упућени су акти ентитетским и кантоналним министарствима унутрашњих послова, те Полицији Брчко дистрикта БиХ да се изјасне да ли су прописи којима се полиција руководи у свом раду усклађени са Законом о забрани дискриминације БиХ, када су посљедњи пут вршене измјене истих и о којим се тачно прописима ради, те да ли је вршена обука полицијских службеника о правима ЛГБТ особа, у којем временском периоду, у којем обиму, да ли су одређени службеници специјализовани за рад са припадницима ЛГБТ заједнице и за поступање по њиховим пријавама. У даљем тексту презентовани су запримљени одговори:

У одговору Федералног министарства унутрашњих послова⁸¹ наведено је:

„...обавјештавамо Вас да Полицијска академија Федералног министарства унутрашњих послова, у оквиру предмета Људска права, обавља обуку полазника Академије (будућих полицијских службеника) о правима ЛГБТ популације. Такођер, особље Академије, по питању права ЛГБТ особа, прати искуства сусједних земаља (Република Хрватска) те ажурира наставне планове и програме.

Како наводе из Федералне управе полиције у саставу Федералног министарства унутрашњих послова, прописи који регулишу полицијске процедуре у вези са пријавама грађана из области прекршајног поступка нису у надлежности Управе, а прописи који регулишу полицијске процедуре у вези са кривичним поступком су Закон о полицијским службеницима ФБиХ, Закон о кривичном поступку ФБиХ и Кривични закон ФБиХ. Даље наводе да су прописи којима се полиција руководи усклађени са Законом о забрани дискриминације.“

У одговору Министарства унутрашњих послова Републике Српске⁸² се наводи:

„У погледу напретка законодавне активности, односно, питања да ли су прописи којима се полиција руководи усклађени са Законом о забрани дискриминације БиХ, потребно је, кад је ријеч о законском оквиру који штити права ЛГБТ лица на нивоу БиХ односно, Закону о равноправности полова БиХ – пречишћен текст ('Службени гласник БиХ' 32/10) и Закона о забрани дискриминације БиХ ('Службени гласник БиХ' број 59/09) напоменути да је ово министарство у Закону о полицијским службеницима ('Службени гласник РС' број 4/12 и 33/14) извршило усклађивање како са Законом о равноправности полова БиХ тако и Законом о забрани дискриминације БиХ.

Поред наведеног, потребно је напоменути и да је Влада Републике Српске у децембру 2015. године усвојила Годишњи оперативни план за провођење Гендер акционог плана (ГАП), који, између осталог, укључује конкретне мјере за промоцију и заштиту права ЛГБТ лица, а што је први пут да је једна влада у БиХ у своје планове укључила и права ЛГБТ лица.

...

У погледу обуке полицијских службеника о правима ЛГБТ лица, потребно је напоменути да се у оквиру Полицијске академије Министарства унутрашњих послова Републике Српске, права ЛГБТ лица од 2011. године обрађују кроз предмет Кривично право и кривично-

⁸¹ Акт Федералног министарства унутрашњих послова број: 01-736/150 од 15.04.2016. године.

⁸² Акт Министарства унутрашњих послова Републике Српске, број: Ц/М -2-052-745/16 од 08.04.2016. године.

процесно право (злочин из мржње) као и у склопу предмета Људска права и полицијска етика (начело недискриминације). Међутим, кратак је период од отпочињања одвијања обуке да би се извршила процјена о њеној ефикасности, а чему додатно доприноси и мали број пријављених и процесуираних случајева који би могли послужити као основ за добијање потпуне информације“.

У одговору Полиције Брчко дистрикта БиХ⁸³ се наводи:

„Сматрамо да су прописи којима се Полиција Брчко дистрикта БиХ руководи у свом раду усклађени са Законом о забрани дискриминације БиХ, с обзиром на то да прописују једнако поступање према свим грађанима, а ради се прије свега о већ наведеном Закону о полицијским службеницима Брчко дистрикта БиХ, Закону о кривичном поступку Брчко дистрикта БиХ и Закону о прекршајима Брчко дистрикта БиХ....“

„...у вези са питањем које се односи на вршење обуке полицијских службеника о правима ЛГБТ особа, један полицијски службеник Полиције Брчко дистрикта БиХ присуствовао је састанку на тему 'Политичке странке и људска права ЛГБТ особа' који је одржан у Сарајеву дана 15.05.2015. године, а на којем је презентован 'Рози извјештај 2014', односно Годишњи извјештај о стању људских права ЛГБТ особа у БиХ; других учешћа, нити обука полицијских службеника о правима ЛГБТ особа није било“.

У одговору Министарства унутрашњих послова Кантона Сарајево⁸⁴ се наводи:

„...да су прописи којима се руководи полиција у свом раду усклађени са Законом о забрани дискриминације БиХ 'Сл. гласник БиХ' број 59/09 те да је интерним прописима назначено да се изричито забрањује дискриминација особа по било којем основу, с тим што није експлицитно наглашено за ЛГБТ особе, осим што се то подразумева у тексту, и по другом основу'.

...да је вршена обука полицијских службеника о правима ЛГБТ особа, у склопу пројекта 'Coming out! Заговарање и заштита права ЛГБТ особа!'. У временском периоду 20.06.2013. године до 20.06.2015. године обављени су сљедећи тренинзи:

3.1. 'Тренинг о кривичним дјелима почињеним из мржње на основу сексуалне оријентације и родног идентитета', у временском периоду 23–24.09.2013. године у времену од 09,00 до 16,30 сати у простору 'Garden City' хотел и resort, Трбића поље бб, Коњиц, координатор за рад полиције у заједници и полицајци/ке у заједници (из свих полицијских станица), 2 (два) истражитеља/ица из Одсјека за крвне, сексуалне деликте и ратни злочин Одјела за опћи криминалитет, 2 (два) истражитеља/ица из Одјела за посебне намјене Сектора криминалистичке полиције: тренинг обавили представници Мисије OSCE у БиХ и 'Сарајевског отвореног центра' (у даљем тексту: СОЦ).

3.2. Студијско путовање координатора за рад полиције у заједници Одјела за развој начела и заштиту тајних података, Јединице за професионалне стандарде, и посјета Шведском институту у Стокхолму, у оквиру пројекта Европске уније под називом 'Coming out! Заговарање и заштите права ЛГБТ особа', у временском периоду 18–22.11.2013. године (сагледавања приступа и организовања Шведског друштва и државе у заштити права

⁸³ Акт Полиције Брчко дистрикта БиХ, број: 14.05-48-21925/16 од 29.03.2016. године.

⁸⁴ Акт Министарства унутрашњих послова Кантона Сарајево, број: 0104-11-3854/16 од 24.03.2016. године.

ЛГБТ особа).

3.3. 26–27.11.2013. у оквиру пројекта Европске уније под називом 'Coming out! Заговарање и заштите права ЛГБТ особа', одржавани су састанци представника СОЦ-а, 'Фондације Цуре' и У.Г. 'Акција грађана' са цијелокупним руководним саставом у полицијским станицама и полицијским управама, Управе полиције Министарства, уз присуство координатора за рад полиције у заједници, на којима су кроз дијалог приближена стајалишта о правима ЛГБТ особа, жена и других мањинских скупова и приступу полиције у поступању са жртвама из реда ових вулнерабилних скупова.

3.4. 'Тренинг о кривичним дјелима почињеним из мржње на основу сексуалне оријентације и родног идентитета', у временском периоду 07–08.04.2014. године у времену од 09,00 до 16,30 сати у простору хотела 'Bosnia', Улица Куловића 9/пр, опћина Центар Сарајево; руководитеља смјена у полицијским станицама и крим-истражитеља и полицајац у заједници; тренинг обавили представници Мисије OSCE у БиХ и 'Сарајевског отвореног центра' (у даљем тексту: СОЦ).

3.5. 'Сексуална оријентација и родни идентитет као мотив извршења кривичних дјела' (у оквиру области Људска права и РПЗ – Рад полиције у заједници), у току 2014. године, у склопу перманентне обуке која се изводи са полицијским службеницима од чина 'полицајац' до чина 'млади инспектор' извођена обука у трајању од 2 (два) наставна сата, наставу изводили координатор за рад полиције у заједници и истражитеља из Одсјека за крвне, сексуалне деликте и ратни злочин, уз учествовање и представника СОЦ-а. Садржај ове наставе био је обрађен по сљедећим питањима: 4.1. Сексуална оријентација и родни идентитет, 4.2. Најчешћа кривична дјела усмјерена према ЛГБТ особама с примјерима. 4.3. Поступање према жртвама кривичних дјела почињених из предрасуде на основу сексуалне оријентације у смислу расвјетљавања кривичних дјела и улоге полицајаца на лицу мјеста у том погледу.

3.6. Од стране СОЦ-а и Фондације 'Heinrich Boll Stiftung' израђен је приручник за полицију – 'Једнака заштита за различитост', у којем су обрађене све горенаведене важне теме и врло практично објашњено шта се од полиције очекује у поступању са ЛГБТ особама, било као грађанима у свакодневном животу, било као грађанима – жртвама кривичног дјела.

3.7. https://ba.boell.org/sites/default/files/downloads/POLICIJA_REPORT_za_web.pdf, а све са циљем како би се помогло полицијским службеницима да се лакше упознају са овом темом, која се до сада сматрала табу-темом...

У одговору Министарства унутрашњих послова Босанско-подрињског кантона, Управа полиције Горажде,⁸⁵ наводи се:

„Сматрамо да су прописи којима се полиција руководи у свом раду усклађени са Законом о забрани дискриминације БиХ, а посљедње измјене Закона о полицијским службеницима Кантона вршене су 11.07.2009. године. Закон о унутрашњим пословима донесен је 24.06.2015. године и нису вршене измјене и допуне истог. Није вршена обука полицијских службеника Управе полиције МУП-а БПК Горажде о правима ЛГБТ особа“.

⁸⁵ Акт Министарства унутрашњих послова Босанско-подрињског кантона, Управа полиције Горажде број 07/И-34-1195/16 од 25.03.2016. године.

У одговору Министарства унутрашњих послова Западнохерцеговачког кантона⁸⁶ се наводи:

„При провођењу напријед наведених прописа поштују се одредбе Закона о забрани дискриминације БиХ.

Обука полицијских службеника о правима ЛГБТ особа није вршена, нити су поједини полицијски службеници специјализовани за рад са припадницима ЛГБТ заједнице и за поступање по њиховим пријавама“.

У одговору Министарства унутрашњих послова Тузланског кантона⁸⁷ се наводи:

„Полицијски службеници МУП-а ТК поступају у складу са позитивним законским прописима, који су донесени од стране законодавних органа у Босни и Херцеговини, који су уклађени с Уставом БиХ те усвојеним европским конвенцијама из области заштите људских права и основних слобода.

Правилником о унутрашњој организацији и систематизацији радних мјеста у МУП ТК нису формиране посебне јединице, нити поједини специјализовани службеници који су задужени за истраге злочина и инцидента повезаних са сексуалном оријентацијом (ЛГБТ) и родним идентитетом, док се ове као и друге полицијске активности одвијају посредством полицијских службеника задужених за 'РАД ПОЛИЦИЈЕ У ЗАЈЕДНИЦИ', чија је дужност развијање партнерског односа са заједницом, те стварање сигурности и јачање повјерења у рад полиције, а који се заснива на поштивању принципа људских права“.

У одговору Министарства унутрашњих послова Средњобосанског кантона⁸⁸ се наводи:

„Наведени прописи начелно су усклађени са Законом о забрани дискриминације у БиХ, који је донесен 2009. године. Од тада су вршене измјене Закона о прекршајима против ЈРИМ-а током 2010. године, док измјене Закона о полицијским службеницима који је усвојен 2006. године нису вршене.

...Обавјештавамо Вас да смо током 2014. године у сарадњи са OSCE-ом, Канцеларија у Травнику, извршили обуку 15 полицијских службеника на наведену тему, а исти су после према годишњем плану обуке полицијских службеника, стечена знања пренијели на преостале полицијске службенике. Такође Вас обавјештавамо да смо у сарадњи са НВО извршили дистрибуцију пригодних материјала (летака, плаката...) по полицијским станицама овог министарства, а све са циљем додатне едукације и сензибилизације полицијских службеника када је у питању наведена популација“.

⁸⁶ Акт Министарства унутрашњих послова Западнохерцеговачког кантона број: 02-2-177/16 од 29.03.2016. године.

⁸⁷ Акт Министарства унутрашњих послова Тузланског кантона број: 08-5-3-02.4-98/16 од 25.03.2016. године.

⁸⁸ Акт Министарства унутрашњих послова Средњобосанског кантона број 02/1-5-49-1/250/16 МЗ од 29.03.2016.

У одговору Министарства унутрашњих послова Зеничко-добојског кантона⁸⁹ се наводи:

„У погледу усклађивања прописа којима се регулише рад полиције у Зеничко-добојском кантону, обавјештавамо Вас да није вршено усклађивање истих са Законом о забрани дискриминације у БиХ.

У току 2011. године под покровитељством УНДП-а одржан је семинар на тему 'Превенција и сузбијање родно заснованог насиља', а којем је присуствовало укупно шест полицијских службеника Министарства унутрашњих послова Зеничко-добојског кантона. Такође Вас обавјештавамо да у оквиру нашег Министарства не постоје полицијски службеници посебно специјализовани за рад са припадницима ЛГБТ заједнице и за поступање по њиховим правима“.

У одговору Министарства унутрашњих послова Кантона 10⁹⁰ наведено је:

„Што се тиче усклађености прописа са Законом о забрани дискриминације БиХ, може се рећи да су исти донекле усклађени и да постоји интенција да се кроз нове измјене и допуне Закона изврши додатно усклађивање.

Што се тиче обуке полицијских службеника о правима ЛГБТ особа, специјализоване обуке нису вршене. У највећој мјери обуке се проводе на Полицијској академији у Сарајеву и полицијски службеници кроз разноврсне обуке се сусрећу, између осталог, и са правима особа ЛГБТ. У нашем Министарству путем инструктивних аката, истицањем плаката на видним мјестима у ПУ/ПП настојимо скренути пажњу на заштиту права ЛГБТ особа. Полицијски службеници у обављању полицијских овлашћења поступају на непристрасан и законит начин, промовишући основна људска права и слободе, као и очување демократског друштва. Сходно наведеном, у свом раду поступају једнако и са ЛГБТ особама, пружајући им сву потребну заштиту без било којег облика дискриминације. Немамо посебно специјализоване полицијске службенике за рад с припадницима ЛГБТ заједнице и за поступање по њиховим пријавама. Настојимо да полицијски службеници са највише искуства и са вишим чиновима поступају по пријавама ЛГБТ особа.“

У упитнику упућеном невладиним организацијама које се баве ЛГБТ темама, затражили смо њихов став који се тиче односа полицијских службеника према питањима заштите права ЛГБТ популације. С тим у вези заprimљени су следећи одговори:

Фондација ЦУРЕ:⁹¹

“Кроз пројект 'Coming out! Заговарање и заштита права ЛГБТ особа' који је реализовала Фондација ЦУРЕ у партнерству са још двије невладине организације остварен је помак у односу на органе унутрашњих полова у контексту заштите ЛГБТ особа. Кроз едукације и заговарачке механизме у Кантону Сарајево сада постоје четири полицијске станице гдје постоје контакт особе за случај насиља над ЛГБТ особама. Међутим, органи унутрашњих послова само су један у низу сектора на чијој сензибилизацији треба радити. Фондација

⁸⁹ Акт Министарства унутрашњих послова Зеничко-добојског кантона број 08-04/6-3-02-1-1467-1/16 од 13.03.2016. године.

⁹⁰ Акт Министарства унутрашњих послова Кантона 10 број 02-03/1-1-04-5703/16 од 01.04.2016. године.

⁹¹ Акт Фондације ЦУРЕ, заprimљен 14.04.2016. године.

ЦУРЕ кроз координацију Женске мреже БиХ ради на слању релевантних информација о положају ЛБТ жена...“

Тузлански отворени центар⁹²

“Полицијски/е службеници и службенице неадекватно и непрофесионално реагују на случајеве угрожености права ЛГБТИ особа. Наше искуство је показало да у случају организовања догађаја високог ризика надлежни полицијски орган није испунио своје дужности обезбјеђења скупа због властитих предрасуда. То додатно отежава и рад ЛГБТИ организација. Полицијски/е службеници и службенице, као и запосленици и запосленце правосудних институција нису сензибилизовани/е за адекватно рјешавање проблема ЛГБТ особа, нити постоје институционални механизми и програми за системско бављење овим питањима. Ово спречава ЛГБТИ особе да пријављују случајеве дискриминације, насиља, говора и злочина из мржње”.

Сарајевски отворени центар:⁹³

“Кроз наш рад са полицијом и правосуђем, идентификовали смо озбиљне предрасуде и стереотипе, те базично непознавање специфичних проблема ЛГБТИ особа. О односу полиције и правосуђа најбоље говоре случајеви; Queer Сарајево фестивал (2008), Мерлинка фестивал (2014) и напад на кино Критерион (2016). Непроцесуирање те погрешно класификовање кривичних дјела (као прекршај, насилничко понашање) говоре о потпуном погрешном схватању ових случајева. Дисциплинске одговорности полиције није било”.

Либерта МО:⁹⁴

“На пољу заштите LGBTIQА права много је тога направио правни тим СОЦ-а доношењем правних рјешења, оснивањем правног савјетовалишта те инсистирањем на хитном рјешењу правног акта којим би се заштитиле све жртве дискриминације, но сарадња с носиоцима политичких функција и других надлежних органа готово па је остала неосјетна. Полицијски службеници показују занимање за LGBTIQА протективну проблематику, но све је то још у самим почецима. Тако је и Херцеговина специфична по питању истих. Најприје треба да приступимо едукацији наведених циљних група као круцијалном елементу да би се уопште формирао позитиван став о заштити LGBTIQА права код истих.”

У одговору Удружења грађана „Оштра нула“:

„Односе видим као веома лоше. Питање и проблеми са којима се сусреће ЛГБТ заједница не сматрају се као релевантна и вриједна дискусија. Сав дијалог са институцијама који је покренут, покренут је на иницијативу цивилног сектора, гдје и даље изостаје иницијатива од носиоца/тељки власти. Можемо се дотакнути и питања одговорности. До сада нико није одговарао за континуиране нападе на ЛГБТ особе. Нико од представника власти није преузео одговорност за напад на QSF 2008, за напад на Мерлинку 2014. године, те за насиље

⁹² Тузлански отворени центар, Е-mail од 16.04.2016. године.

⁹³ Сарајевски отворени центар, Е-mail од 14.04.2016. године.

⁹⁴ Е-mail Либерта Мо од 17.04.2016. године.

које ЛГБТ особе трпе свакодневно. Правосудни органи су ти који случајеве процесуирају/држе у ладицама годинама, а неспремност провођења поступака по Закону о забрани дискриминације показује колико је бх. друштво недорасло једној озбиљној демократији у којој ће бити загарантована и неупитна права мањина.“

Борис Крешић,⁹⁵ полазећи од оцјене личног учешћа у појединим обукама полицијских службеника и носилаца политичких функција у погледу заштите особа ЛГБТ популације, закључује да постоји евидентна незаинтересованост у погледу заштите ових особа.

Када су ставови ових организација у погледу поступања полиције у питању, треба истаћи да је заједнички став да полиција није довољно сензибилизвана за поступање по овој врсти предмета те да изостаје правовремено и проактивно дјеловање и санкционисање починилаца. Непроцесуирање противзаконитог понашања и квалификација кривичних дјела као прекршаја представљају један проблем, док је одсуство дисциплинске одговорности полицијских службеника други.⁹⁶ Сматрају да полицијски службеници неадекватно и непрофесионално реагују на случајеве угрожености права ЛГБТИ особа, што се посебно огледа у пропустима приликом организације догађаја високог ризика. Наводе да полицијски службеници као и запосленици правосудних институција нису сензибилизовани за адекватно рјешавање проблема ЛГБТИ особа, нити постоје институционални механизми и програм за системско бављење овим питањима, а што спречава ЛГБТИ особе да пријављују случајеве дискриминације, насиља, говора и злочина из мржње.⁹⁷ Такође сматрају да полицијски службеници показују занимање за LGBTIQА проблематику, али да је то све још у самим почецима, те да се најприје треба приступити едукацији наведених циљних група као круцијалном елементу да би се уопште формирао позитиван став о заштити LGBTIQА права код истих⁹⁸. Изостанак правовременог дјеловања указује на то да је нужна додатна сензибилизација полицијских службеника за проблеме са којима се сусрећу ЛГБТ особе али и организовање професионалног оспособљавања и едукације на пољу неселективног приступа у заштити људских права свих особа.

Кривични закони у Босни и Херцеговини забрањују дискриминацију прописујући кривично дјело под називом „Повреда равноправности човјека и грађанина“. Радња извршења овог кривичног дјела односи се на „давање неоправданих повластица или погодности“, „ускраћивање или ограничавање употребе језика или писма“, односно „запошљавање на цијелом подручју“ одређене особе. Уз наведено, Кривични закон Босне и Херцеговине предвиђа и кривично дјело под називом „Изазивање националне, расне и вјерске мржње, раздора и нетрпељивости“ „међу конститутивним народима и осталим у БиХ, као и другима који живе или бораве у БиХ“. Става смо да кривичноправна заштита ипак није свеобухватна

⁹⁵ Др сц. Борис Крешић, доцент на предметима из уже научне области Грађанско право, Правни факултет Универзитета у Тузли, акт за примљен 12.04.2016. године.

⁹⁶ Сарајевски отворени центар, Е-mail од 14.04.2016. године.

⁹⁷ Тузлански отворени центар, Е-mail од 16.04.2016. године, Удружење Оштра нула, Е-mail од 01.06.2016. године.

⁹⁸ Е-mail Либерта Мо од 17.04.2016. године.

и свакако је потребно још дорадити ове одредбе да би се њихов опсег прилагодио међународним стандардима заштите од дискриминације.⁹⁹

ПРЕПОРУКА:

- Полицијским агенцијама у Босни и Херцеговини:

- А) да превентивно дјелују у смислу заштите права ЛГБТ популације;
- Б) да правовремено реагују у случају угрожавања било којег заштићеног права ЛГБТ особа;
- Ц) да наставе са предузимањем мјера усмјерених на јачање сензибилности у раду са ЛГБТ популацијом;
- Д) да предузму мјере из своје надлежности како би свакој особи била гарантована лична безбједност приликом остваривања уставима загарантованих права на слободу окупљања;
- Е) да у сарадњи са институцијом Омбудсмена за људска права Босне и Херцеговине сачине свеобухватан програм обуке полицијских службеника и приступе изради приручника за едукацију запослених о ЛГБТ темама.

ПРАВОСУЂЕ

Са аспекта остваривања права ЛГБТ особа, Закон о забрани дискриминације Босне и Херцеговине ни седам година након усвајања није у цијелости заживио, јер не постоји развијена судска пракса у погледу заштите од дискриминације по основу сексуалне оријентације и родног идентитета.

Анализом запримљених одговора судова може се закључити да према показатељима из система за управљање предметима „не постоји евиденција оштећених особа према сексуалној оријентацији“ те да из тог разлога судови не располажу информацијама да ли је било покренутих или окончаних поступака у којима су као учесници оштећене ЛГБТ особе, док су неки од судова доставили одговор да није било ове врсте предмета.¹⁰⁰

Високо судско и тужилачко вијеће БиХ у свом одговору¹⁰¹ наводи:

“Обавјештавамо Вас да ВСТВБиХ не располаже траженим подацима. Наиме, у кривичним законима у БиХ не постоји изричито прописано нити једно кривично дјело које је могуће починити искључиво због сексуалне оријентације. Такође, у систему за управљање предметима не евидентира се податак о томе да ли је оштећена страна ЛГБТ особа“.

⁹⁹ Salić Terzić, Savima, *Komentar Zakona o zabrani diskriminacije*, Sarajevo, maj 2010..

¹⁰⁰ Акт Кантоналног суда у Сарајеву, број 009-0-СУ-16-000396, од 30.03.2016. године: “Кантонални суд у Сарајеву не води службену евиденцију о предметима у којима су оштећене ЛГБТ особе и нема могућност претраге истих кроз ЦМС (систем за управљање судским предметима), те стога нисмо у могућности да Вам доставимо тражене информације.” Акт Основног суда у Градишци број 072-0-СУ-16-000274, од 29.03.2016. године: “...обавјештавамо Вас да према ЦМС систему не постоји евиденција оштећених особа према сексуалној оријентацији тако да нисмо у могућности да удовољимо Вашем захтјеву. Уједно Вас обавјештавамо да смо кроз разговор са упосленицима овог суда закључили да ником није познато да се неко од оштећених особа изјаснио као један од ЛГБТ особа и да је због тога поднесена пријава било које врсте против некога до сада.”

¹⁰¹ Акт број 06-43-1-1035-2/2016 од 20.04.2016. године.

Министарство за људска права и избјеглице Босне и Херцеговине доставило је сљедећу информацију¹⁰²:

“Уставни суд БиХ је извјестио Министарство за људска права и избјеглице да, када је ријеч о дискриминацији ЛГБТ особа, таквих случајева у пракси Уставног суда нема. Једино је у одлуци број АП 1020/11 од 25.09.2014. године утврђено кршење права на слободу окупљања из члана 11 Европске конвенције Удружења Q за промоцију и заштиту културе, идентитета и људских права queer особа из Сарајева. Наводи о дискриминацији у наведеној одлуци нису разматрани имајући у виду закључке суда у погледу члана 11 ЕК. У оквиру Министарства за људска права и избјеглице БиХ и Агенције за равноправност сполова БиХ нема запримљених предмета који се односе на дискриминацију особа на основу сексуалне оријентације или родног идентитета“.

Омбудсмени БиХ су дана 08.04.2016. године актом број Ж-СА-06-337/16 од Министарства за људска права и избјеглице БиХ затражили информације о покренутим и окончаним поступцима у којима су оштећене особе припадници ЛГБТ популације, односно о поступцима дискриминације по основу полног изражавања или оријентације у БиХ, сходно одредби члана 8 Закона о забрани дискриминације БиХ¹⁰³. Наиме, у члану 8 став 4 прописано је да ће се установити посебне евиденције у законодавним, извршним и судским органима ради евиденције случајева дискриминације утврђене у кривичним, парничним, ванпарничним и извршним поступцима, а у ставу 5 истог члана да ће централна база података за почињена дјела дискриминације бити успостављена у Министарству за људска права и избјеглице БиХ. У одговору Министарства акт број 07-37-1-1118-2/16 од 19.04.2016. године није наведено да ли је успостављена централна база података.

Из свих претходно наведених одговора судова, ВСТВБиХ и Министарства за људска права и избјеглице БиХ, може се закључити да не постоје расположиви подаци о броју вођених

¹⁰² Акт број 07-37-1-1118-2/16 од 19.04.2016. године.

¹⁰³ Члан 8 Закона о забрани дискриминације Босне и Херцеговине (Вођење евиденције и координација надлежних институција).

(1) Надлежне институције у Босни и Херцеговини дужне су да воде редовну евиденцију свих случајева пријављене дискриминације, а прикупљене податке обавезно да доставе Министарству за људска права и избјеглице Босне и Херцеговине.

(2) Министарство за људска права и избјеглице Босне и Херцеговине, у оквиру законом утврђених надлежности, има обавезу, на основу прикупљених података о појавама и обиму дискриминације, најмање једном годишње да припреми извјештај Савјету министара Босне и Херцеговине, а према потреби и посебне извјештаје који садрже приједлог мјера за спречавање и сузбијање појава дискриминације у Босни и Херцеговини.

(3) Министарство за људска права и избјеглице Босне и Херцеговине дужно је да једном годишње, преко Савјета министара Босне и Херцеговине, извјештава и Парламентарну скупштину Босне и Херцеговине о појавама дискриминације и у вези с тим предлаже конкретне законодавне или друге мјере.

(4) У складу с одредбама овог члана, установиће се посебне евиденције у законодавним, извршним и судским органима ради евиденције случајева дискриминације утврђене у кривичним, парничним, ванпарничним и извршним поступцима.

(5) Централна база података за почињена дјела дискриминације биће успостављена у Министарству за људска права и избјеглице Босне и Херцеговине.

(6) Министарство за људска права и избјеглице Босне и Херцеговине, у року од 90 дана од дана ступања на снагу овог закона, донијеће правилник о начину прикупљања података о предметима дискриминације у Босни и Херцеговини, којим се дефинише садржај и изглед упитника за прикупљање података о предметима дискриминације и остала питања везана за поступак прикупљања потребних података.

судских поступака покренутих у сврху заштите права ЛГБТ особа (прекршајних, кривичних и грађанских).

У погледу могућности коришћења судске заштите од стране ЛГБТ особа, институција Омбудсмена је затражила ставове удружења и појединаца из академске заједнице. Тако у свом одговору др sc. Б. Крешић наводи:

„У погледу правосуђа заинтересованост се може исказати на непровођењу највиших правних аката. БиХ је специфична када је ријеч о примјени ЕСЧР и њених протокола унутар унутрашњег уставног система државе. Како је наведено у претходном тексту, ЕСЧР је дио правног поретка БиХ по сили њеног Устава, те има предност у примјени у односу на све друге законе. Ту је ријеч о важењу одредаба ЕСЧР по сили унутрашњег права, односно по сили Устава БиХ. Међутим, БиХ је 2001. године ратификовала ЕСЧР, чиме се додатно обавезала, у овом случају и по међународном праву, на поштивање и досљедну имплементацију њених одредаба. Осим наведеног, посебно треба имати у виду да је БиХ још 2005. године ратификовала Протокол 12 ЕСЧР којим је забрањен било какав вид различитог третмана, односно дискриминације у погледу уживања права и слобода гарантованих са ЕСЧР и њеним протоколима. Члан 1 наведеног протокола прописује тзв. општу забрану дискриминације на начин како слиједи: '1. Уживање свих права утврђених законом осигурано је без дискриминације по било којем основу као што је пол, раса, боја козе, језик, вјероисповијест, политичко или друго мишљење, национално или социјално поријекло, веза са неком националном мањином, имовинско стање, рођење или други статус. 2. Никог ниједан орган власти не смије дискриминисати ни по којем основу, као што је наведено у ставу 1.' Темељем ове одредбе може се сматрати апсолутно недозвољеним искључивање из права које је гарантовано домаћим правом било које групе лица.

У БиХ још увијек нема признате стране судске одлуке или признања статуса у вези са особама ЛГБТ популације. Према мојим сазнањима, у Опћинском суду Бихаћ постојао је захтјев за признање истополне заједнице живота али је исти одбијен. Иако је правосуђе, у модерним демократским земљама, основни креатор права ЛГБТ особа, у БиХ то није случај.”

У одговору Удружења грађана „Оштра нула“¹⁰⁴ се наводи:

„...Правосудни органи су ти који случајеве процесуирају/држе у ладницама годинама, а неспремност провођења поступака по Закону о забрани дискриминације показује колико је бх. друштво недорасло једној озбиљној демократији у којој ће бити загарантована и неупитна права мањина.“

У одговору Тузланског отвореног центра¹⁰⁵ наведено је:

”...упосленици и упосленице правосудних институција нису сензибилизирани/е за адекватно рјешавање проблема ЛГБТИ особа, нити постоје институционални механизми и програм за

¹⁰⁴ Е-mail Удружења грађана “Оштра нула” од 01.06.2016. године.

¹⁰⁵ Е-mail Тузланског отвореног центра, акт 16.04.2016. године.

системско бављење овим питањима. Ово спречава ЛГБТИ особе да пријављују случајеве дискриминације, насиља, говора и злочина из мржње.”

У току истраживања затражили смо информацију од Јавне установе Центар за едукацију судија и тужилаца ФБиХ и Јавне установе Центар за едукацију судија и тужилаца РС о одржаним обукама о примјени Закона о забрани дискриминације Босне и Херцеговине, те да ли су обукама посебно обрађена питања дискриминације ЛГБТ особа.

Јавна установа Центар за едукацију судија и тужилаца ФБиХ доставио је сљедећу информацију¹⁰⁶:

„У 2014. години, први пут у свој Програм почетне обуке и програм стручног усавршавања судија и тужилаца уврстио је тему: 'Едукација из области људских права и ЛГБТ особа' који је одржан на Јахорини 11. и 12. септембра... Било је осам судија и шест тужилаца из ФБиХ. Центар је од 2. до 4. марта узео учешће у дводневној студијској посјети Р. Хрватској, гдје су делегати из наше земље, посјетили Канцеларију правобранитељке за равноправност полова Р. Хрватске, Правосудну академију Р. Хрватске, Полицијску академију Р. Хрватске; два пута били у Сабору Р. Хрватске и чули искуства колега о овим активностима, од законодавне до случајева из праксе, са којима су се суочили у периоду од преко десет година. Према Програму почетне обуке и Програму стручног усавршавања за 2016. годину у сарадњи са НВО Сарајевски отворени центар, на Јахорини ће за судије и тужиоце бити организован семинар 09. и 10. маја 2016. године, на тему: 'Антидискриминационо и кривично право – Сузбијање дискриминације и насиља над ЛГБТ особама у БиХ – искуства у Босни и Херцеговини и регији'. До сада се пријавило за овај семинар 20 особа; шест тужилаца и 14 судија“.

На основу претходно цитираних одговора невладиних организација може се закључити да њихови представници сматрају да, упркос чињеници да је дошло до помака у погледу организованих едукација судија и тужитеља са темама заштите ЛГБТ особа, правосудни систем БиХ ипак не штити права ЛГБТ особа на адекватан начин. Поставља се питање шта је потребно предузети како би се унаприједио систем заштите људских права ЛГБТ особа кроз судске поступке. Систем за аутоматско управљање предметима у судовима (ЦМС) не препознаје ЛГБТ популацију као посебну категорију оштећених странака. Међутим, начин на који је конципиран рад овог система не пружа могућност означавања оштећених особа по било којим личним карактеристикама¹⁰⁷, због чега није могуће утврдити колико је вођено, односно колико се води судских поступака у којима су заштиту по било којем основу затражиле ЛГБТ особе.

Према мишљењу Омбудсмана, превасходно је потребно подузети све мјере како би носиоци правосудних функција били едуковани у погледу међународних и националних механизма и

¹⁰⁶ Акт ЈУ Центар за едукацију судија и тужилаца број 01-38-209-02/16 од 28.03.2016. године.

¹⁰⁷ Правилник о Систему за аутоматско управљање предметима у судовима (број: 09-50-1191/2011 од 25.03.2011), Допуна Правилника о Систему за аутоматско управљање предметима у судовима (09-50-1191-3/2011 од 11.07.2011), Допуна Правилника о Систему за аутоматско управљање предметима у судовима (09-50-2838/2013 од 16.07.2013), Допуна Правилника о Систему за аутоматско управљање предметима у судовима (09-50-328/2014 од 20.01.2014).

докумената заштите људских права, одлука Европског суда за људска права и начина практичне примјене истих у свакодневном раду. Процес едукације мора бити континуиран и у складу с развојем механизма заштите људских права, посебно у односу на питање дискриминације гдје је један од основа дискриминације сексуална оријентација.

ПРЕПОРУКА:

- Високом судском и тужилачком вијећу БиХ да континуирано раде на едукацији судија и тужилаца с посебним фокусом на питања људских права и права ЛГБТ особа;
- Јавној установи Центар за едукацију судија и тужилаца Федерације БиХ и Јавној установи Центар за едукацију судија и тужилаца Републике Српске да континуирано раде на едукацији судија и тужилаца с посебним фокусом на питања људских права и права ЛГБТ особа.

УСТАНОВЕ ЗА ИЗВРШЕЊЕ КРИВИЧНИХ САНКЦИЈА

Поред тога што није било валидних показатеља да су ЛГБТ особе покретале поступке у циљу заштите својих права пред надлежним судовима, тако нема ни евидентираних случајева евентуалног кршења њихових права када се ове особе налазе на издржавању казне затвора.

У упитнику који је упућен свим установама за издржавање казне затвора затражили смо доставу информација да ли постоје механизми заштите ЛГБТ особа лишених слободе од насиља и других видова угрожавања, као и да ли у својим установама имају запослено лице специјализовано за рад са ЛГБТ популацијом, као потенцијално угроженом категоријом.

На основу достављених одговора свих казнено-поправних установа у Босни и Херцеговини омбудсмени констатују да у овим установама није било евидентираних случајева кршења права ЛГБТ особа, с тим да остављају могућност да то није реалан показатељ, с обзиром на то да из одговора произлази да нема лица која су се декларисала као припадници ЛГБТ популације. Такође је истакнуто да, када је ријеч о евентуалним механизмима заштите ЛГБТ особа лишених слободе, примијенили би се стандарди заштите осуђених лица рањивих категорија (осуђеници старије животне доби, осуђеници којима је изречена мјера обавезног психијатријског лијечења, овисници о психоактивним супстанцама и алкохолизму, осуђеници који су кажњени за сексуалне деликте, осуђеници са инвалидитетом). За наведене групе осуђених лица предвиђена је посебна заштита, односно смјештај у просторије са осуђеницима у којима им неће бити угрожена сигурност.¹⁰⁸

На упит институције Омбудсмена да ли у радном односу имају специјализоване особе за рад са ЛГБТ особама, већина казнено-поправних установа је одговорила да нема, али „да служба третмана обухвата тим стручњака који кроз своје базично високошколско образовање, специфичне додатне едукације и лично професионално изграђивање током рада, имају довољно способности и професионалног знања да кроз мултидисциплинарни приступ одговоре потреби свих осуђеника“.¹⁰⁹

¹⁰⁸ Акт КПЗ полуотвореног типа Мостар, број 03-12-889/14, од 31.03.2016. године.

¹⁰⁹ Акт КПЗ Бања Лука, број 01/1.021/248-1286/16, од 01.04.2016. године.

ПРЕПОРУКА:

- Министарству правде БиХ, Министарству правде ФБиХ, Министарству правде РС и свим казнено-поправним установама да у сарадњи са институцијом Омбудсмена за људска права Босне и Херцеговине сачине свеобухватан програм обуке затворских службеника и приступе изради приручника за едукацију запослених о ЛГБТ темама.

V ПЕРЦЕПЦИЈА ЈАВНОСТИ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ У ОДНОСУ НА ЛГБТ ПОПУЛАЦИЈУ

Став јавности о ЛГБТ особама креирају исти они фактори који утичу и на формирање перцепције јавности о било којем другом друштвено-социјалном питању. Дакле, на формирање позитивних или негативних ставова утичу: начин извјештавања о ЛГБТ темама у медијима, коментари везани за исте, који понекад могу прерасти у говор мржње, изостанак јавне осуде таквих иступа, иступи јавних личности и представника политичких странака, као и ставови особа из образовне и академске заједнице.

У сврху израде овог извјештаја омбудсмени су анализирали садржаје из медија, ставове политичких партија и њихове програмске документе, као и ставове других актера као што су невладине организације и појединци који су се бавили овим темама.

МЕДИЈИ¹¹⁰

Регулаторна агенција за комуникације је у новембру 2011. године донијела Кодекс о аудио-визуелним медијским услугама и медијским услугама радија, који третира говор мржње у овој области.

Вијеће за штампу у Босни и Херцеговини у Кодексу за штампу Босне и Херцеговине забрањује „хушкање“ које се уопште дефинише као „намјерно или ненамјерно подстицање дискриминације и нетолеранције“ а штампа има обавезу да се уздржи од подстицања мржње или неједнакости по било којем основу, као и од подстицања на чињење кривичних дјела или испољавање насиља.

У складу са Кодексом за штампу, новинари у сваком тренутку морају бити свјесни опасности која се јавља када медији говором мржње подстичу дискриминацију и нетолеранцију. Имајући у виду такву опасност, новинари морају дати све од себе како не би хушкали и/или подстицали мржњу и/или неједнакост на основу етничке припадности, националности, расе, религије, пола, сексуалне оријентације, физичке онеспособљености или менталног стања. Новинари ни под каквим околностима не смију подстицати чињење кривичних дјела или насиље. У одредби Кодекса која се односи на дискриминацију одређено је да новинари морају избјећи прејудуциране и увредљиве алузије на нечију етничку групу, националност,

¹¹⁰ Закон о комуникацијама БиХ, „Службени гласник БиХ“ бр. 75/06, 32/10, 98/12, Закон о заштити од клевете Брчко Дистрикта БиХ, Закон о заштити од клевете ФБиХ, Закон о заштити од клевете РС, Одлука којом се проглашава Закон о заштити од клевете ФБиХ, Закон о слободи приступа информацијама у Босни и Херцеговини, Закон о слободи приступа информацијама у Федерацији Босне и Херцеговине, Закон о слободи приступа информацијама у Републици Српској и Изборни закон БиХ: поглавље 16 – Медији у изборној кампањи.

расу, религију, пол, сексуалну опредељеност, физичку онеспособљеност или ментално стање. Алузије на нечију етничку групу, националност, расу, религију, пол, сексуалну опредељеност, физичку онеспособљеност или ментално стање допуштене су само онда када су у директној вези са случајем о којем се извјештава.

У погледу обавезе поштовања равноправности полова, Кодекс предвиђа да ће новинари избјегавати директне или индиректне коментаре којима личности стављају у неравноправан положај или их дискриминишу по основи њиховог пола, рода, полног идентитета, роднога идентитета, родног изражавања и/или сексуалне оријентације.

Веома је важно нагласити да Регулаторна агенција за комуникације има одобрење да санкционише уочени говор мржње (од новчаних казни до укидања ТВ станице), док Вијеће за штампу има само савјетодавну улогу и може дати препоруке, али не и санкционисати.

У циљу спречавања ширења говора мржње и клевете у анонимним коментарима посјетилаца интернет портала, Вијеће за штампу у БиХ је, позивајући на сарадњу полицију, тужилаштво и судове, покренуло акцију „Нисте невидљиви“, у циљу заустављања и превенције говора мржње у коментарима на веб порталима. Главна идеја је била да се полиција и тужилаштво укључе у лоцирање IP адреса корисника који на порталима остављају анонимне коментаре који садрже говор мржње.¹¹¹ Анонимност не значи да особа не може бити идентификована и процесуирана, ако се утврди ширење говора мржње, хушкање, пријетње и позив на линч, што је, нажалост, честа појава у коментарима анонимних посјетилаца онлине медија. Омбудсмени БиХ овом приликом указују на став Уставног суда БиХ¹¹²:

„Уставни суд примјећује да интернет представља специфичан начин комуникације и један од његових фундаменталних принципа је високи степен анонимности који гарантује својим корисницима. Захваљујући томе, интернет охрабрује слободу говора, те изражавање и размјену најразличитијих идеја. Међутим, због високог степена анонимности интернет представља и моћно средство, поред осталог, за вријеђање и пријетње, те кршење права других. Насупрот традиционалним медијима, жртва не може лако да идентификује лице или групу која је упутила увреде и пријетње због чињенице да је могуће да се сакрије из псеудонима или чак да користи лажни идентитет. Због тога и истраживање и откривање лица или лица која овакве радње предузимају, односно онемогућавање или праћење оваквих порука, може да буде отежано или чак и немогуће и поред расположивих техничких средстава као и мјера и радњи које жртва може да користи како би спријечила или онемогућила пријем оваквих порука.

Стога је обавеза законодавца да обезбиједи оквир у ком ће помирити различите интересе који се очигледно натјечу за заштиту у овом контексту“.

Омбудсмени БиХ континуирано прате извјештавање следећих штампаних медија: Дневни аваз, Ослобођење, Вечерњи лист, Независне новине, Блиц и Глас Српске. Неопходно је

¹¹¹ СИМ пројекат у БиХ, Слобода на интернету и говор мржње online: Медијска политика и интернет у Босни и Херцеговини, Сарајево, 2014, стр. 10.

¹¹² Одлука о допустивости и меритуму, број апелације АП 1020/11 од дана 24.09.2014. године.

напоменути да су омбудсмени у сваком случају који се односио на кршење права ЛГБТ особа, а на основу сазнања из медија, отварали предмете по службеној дужности, проводили истрагу и доносили одговарајуће одлуке. У сврху израде овог извјештаја с посебном пажњом анализирани су садржаји поменутих листова у контексту њиховог извјештавања о ЛГБТ темама у периоду од маја 2015. године до маја 2016. године¹¹³.

Анализирајући садржаје објављених чланака може се констатовати да је начин извјештавања о овим темама у највећој мјери неутралан и позитиван. У већини случајева новинари су директно преносили ставове ЛГБТ активиста и пратили поступке које су пред судовима покретали исти. Тако је јавност извјештавана о поступку који је Удружење Q покренуло подношењем апелације Уставном суду БиХ, који је у коначници утврдио кршење права ЛГБТ особа на јавно окупљање. Медији су попраћили и подношење пријаве надлежном суду од стране бањалучког Удружења Квир активиста против неприхватљивог наслова на друштвеној мрежи фејсбук, којим се јавно вријеђају припадници ЛГБТ популације, а представља први случај примјене Закона о јавном реду и миру¹¹⁴ након његових допуна у дијелу којим се друштвене мреже третирају као јавно мјесто.

Медији су такође извјештавали и о иницијативи Сарајевског отвореног центра поднесеној Савјету министара БиХ, а која се односила на уврштавање 17. маја – Међународног дана борбе против хомофобије и трансфобије (IDAHOT) и 11. октобра – Coming out дана, у Програм обиљежавања значајних датума из области људских права. С тим у вези, Савјет министара БиХ обавијестио је поменути организацију да ће приједлог бити узет у разматрање на крају ове године, када буде прављен програм за 2017. годину.

Осим наведеног, пренесена је и вијест да је Амбасада Краљевине Шведске у БиХ са Сарајевским отвореним центром склопила уговор о подржавању стратешког плана овог удружења грађана од 2014. до 2017. године.

Од медијских кућа у Босни и Херцеговини¹¹⁵ затражене су информације о начину извјештавања о темама које се тичу права ЛГБТ особа у погледу става, заступљености у програмској шеми, односно презентовања ЛГБТ тема и извјештавања са евентуално одржане Параде поноса у Босни и Херцеговини.

Одговоре су доставили: Јавно предузеће Радио-телевизија Републике Српске¹¹⁶, Радио и телевизија Федерације Босне и Херцеговине¹¹⁷, Јавно предузеће Радио-телевизија Унско-санског кантона д.о.о. Бихаћ¹¹⁸ и ОБН телевизија¹¹⁹.

¹¹³ У наведеном периоду објављени су сљедећи чланци: “ЛГБТ удружење поднијело пријаву по Закону о јавном реду и миру”, објављен 20.02.2015. године, “Шведска подржава ЛГБТ заједницу у БиХ”, “Пет корака назад, пола напријед”, “ЛГБТ популација добила битку – Парада поноса и у БиХ?” – објављено у Press-у.

¹¹⁴ “Службени гласник РС” број: 11/15.

¹¹⁵ Вечерњи лист Мостар, Федерална новинска агенција ФЕНА Сарајево, Независна новинска агенција ОНАСА д.о.о. Сарајево, ПИНК БХ Сарајево, РТВ УСК Бихаћ, Магазин БУКА Бања Лука, Независне новине Бања Лука, Глас Српске Бања Лука, Дневни аваз Сарајево, Ослобођење Сарајево, Еуроблиц Бања Лука, РТВ ФБиХ Сарајево, Радио-телевизија Босне и Херцеговине Сарајево, Радио-телевизија Републике Српске Бања Лука, Радио-телевизија БН Бијељина, Алтернативна телевизија Бања Лука, ОБН Сарајево, Н1 Сарајево, ТВ1 Сарајево, ТВСА-телевизија Сарајево.

¹¹⁶ Акт Јавног предузећа Радио-телевизије Републике Српске број 6294/16 од 25.07.2016. године.

¹¹⁷ Акт Радио и телевизије Федерације Босне и Херцеговине од 17.08.2016. године.

У одговору Јавног предузећа Радио-телевизија Републике Српске, између осталог се наводи:

„РТРС има правило јавног сервиса према којем мора да заступа све ставове једне приче и без коментара новинара. У том смислу, права ЛГБТ популације јесу осјетљива и схватам проблем који желите да истражите. РТРС неће и нема права да користи само оне који јесу или само оне који су против одређених ставова. Наш циљ је да укажемо на све стране одређеног друштвеног феномена“.

У одговору Радио и телевизије Федерације Босне и Херцеговине, између осталог, наведено је:

„(начин извјештавања о ЛГБТ темама је) објективан. Садржај је презентован кроз дневне информативне, али и дијалошке емисије гдје смо у неколико наврата циљано говорили о овој теми, о проблемима са којима се ЛГБТ заједница суочава у свакодневном животу (имали смо чак и причу особе која је јавно признала своју сексуалну оријентацију), о прихватању ових људи у друштву, о законској регулативи... ФТВ је чак подржала и кампању 'Нека љуби ко год кога хоће', која је имала за циљ да укаже на проблеме ЛГБТ.“

Анализом достављених одговора може се извести закључак да су све медијске куће спремне извјештавати о ЛГБТ темама, да би начин извјештавања био објективан те да би својим програмом обухватили и извјештавање са евентуално одржане Параде поноса у Босни и Херцеговини.

У упитницима упућеним НВО и представницима академске заједнице затражили смо њихов став о односу медија у БиХ приликом извјештавања о проблемима и кршењима права ЛГБТ популације. С тим у вези одговорено је следеће:

Фондација Цуре:¹²⁰

„Медији су у посљедњих неколико година значајно напредовали у контексту познавања терминологије и извјештавања о наведеним темама. Приближавање БиХ ка ЕУ путу јесте свакако један ад фактора подизања интересовања медија за ову тематику. Свакако, организације цивилног друштва раде на едукацији представника/ца медија о ЛГБТ' тематици. Оно што недостаје бх. стварности јесте истраживачко и неполитизовано новинарство. То је свакако наредна фаза, на којој заједнички треба да раде ОЦД уз институционалну подршку“.

¹¹⁸ Акт Јавног предузећа Радио-телевизија Унско-санског кантона д.о.о. Бихаћ број 558-04/16 од 02.08.2016. године.

¹¹⁹ Акт ОБН телевизије од 28.07.2016. године.

¹²⁰ Акт Фондације ЦУРЕ, запримљен 14.04.2016. године.

Тузлански отворени центар:¹²¹

“Медијски простор није једнако доступан ЛГБТИ особама и ЛГБТИ теме нису у фокусу медијског извјештавања. Приликом интервјуа приоритетно је да новинари и новинарке немају довољно знања и сензибилности за проблеме ЛГБТИ популације.

Хомофобни коментари на онлине медијима се не цензуришу и нема адекватне санкције за такво понашање.

Мало је иницијативе од стране медија за процесе истраживања и креирање специјалних едукативних и информативних садржаја о проблемима и кршењима права ЛГБТИ популације. Најчешће се преносе саопштења са догађаја организованих од стране ЛГБТИ организација и реакције организација цивилног друштва и политичких партија на случајеве насиља, који опет најчешће остају невидљиви у срединама у којима се нису десили (локално концентрисано извјештавање).”

Сарајевски отворени центар:¹²²

„...Општи закључак је да се начин извјештавања значајно поправио. Ријетко који медији износи говор мржње према ЛГБТИ особама. Ипак, велика већина медија је и даље склона сензационализму у медијском извјештавању. Нпр. портал klix.ba објавиће на насловној страници мини-вијест да је председник Португала одбио да потпише закон који је усвојен у парламенту и који истополним паровима омогућава усвајање дјеце, док се на порталу уопште неће наћи вијест да је португалски парламент својим поновним разматрањем и позитивним гласањем за закон председника натјерао да потпише закон те да га мора послати на објаву у службени гласник. Klix је исто тако писао о протестима против истополног партнерства у Италији. О двомилионским протестима подршке за истополна партнерства само седам дана касније није била вијест. Online портали представљају простор за распиравање мржње према ЛГБТИ особама, што до сада није било никад предмет процесуирања и кажњавања.”

Либерта Мо:¹²³

“Поред online медија који се професионално баве извјештавањем о животима и правима LGBTIQА особа, појачана је сарадња и с дневним локалним порталима. Чести су проблеми неетичког, непрофесионалног и сензационалног третирања LGBTIQА вијести, нарочито у дневним новинама с којима је донекле још и најтеже успоставити сарадњу. Данашњи се видови комуникације и информисања одвијају углавном у електроничким медијима, стога сматрамо неопходним појачати број позитивних медијских садржаја о LGBTIQА популацији, свакако указујући на потребу добијања већег медијског простора за LGBTIQА тематику, који колико год он сад дјеловао распршено, још увијек остаје тијесан.”

¹²¹ E-mail Тузланског отвореног центра, акт 16.04.2016. године.

¹²² E-mail Сарајевског отвореног центра од 14.04.2016. године.

¹²³ E-mail Либерта Мо од 17.04.2016. године.

Удружење грађана „Оштра нула“.¹²⁴

„...однос медија приликом извјештавања прилично је ограничен у смислу тема о којима се извјештава. Много озбиљнији приступ теми, као и интервјуи, изостају. Медији и невладине организације које се баве промовисањем и заштитом права ЛГБТ особа требало би да сарађују много више. Постоји потреба да медији буду ти који ће приближити тему јавности и сузбијати стереотипима.“

Б. Крешић – лични став:¹²⁵

„Колико се може пратити дневнополитичка ситуација у БиХ, ЛГБТ особе се у медијима појављују само онда када се ради о учињењу неког кривичног дјела или онда када је већ дошло до кршења права ових особа. Примјетно је основно непознавање терминологије, услед чега долази и до коришћења погрдних назива за ову категорију особа. Такође у појединим медијима, иако се ради о медијима који су изразито религијски (интернет странице), особе ЛГБТ популације се упоређују са псима, што довољно говори о њиховом односу према наведеној популацији.“

Такође, затражили смо и став побројаних по питању елемената који утичу на креирање перцепције јавности о ЛГБТ популацији. У даљем тексту слиједи преглед одговора невладиних организација и представника академске заједнице:

Фондација Цуре:¹²⁶

„Фондација ЦУРЕ је 2014. године скупа са партнерима/цама, спровела истраживање јавног мњења о хомосексуалности и трансродности под називом 'Ко смо ми да судимо другима?', ауторке Златиборке Попов Момчиновић на узорку од 1.010 испитаника/ца. Истраживање је показало да за 42,2% испитаника/ца није прихватљиво да им хомосексуална особа буде комшија, шеф/ица, или колега/ица на послу, њих више од половине вјерује да се хомосексуалност треба лијечити, као и да им није прихватљива промјена пола. Ово истраживање је полазни основ да направимо пресјек каква су размишљања грађана/ки у бх. друштву. На перцепцију јавности о ЛГБТ особама утиче много тога. Јако је важно да се цијелокупно друштво укључи у разбијање стереотипа и предрасуда. Све оно што нам није блиско или што нам је непознаница ствара сопствене страхове и отпоре. Едукација којом се омогућава слање правоваљаних информација путем различитих друштвених канала једно је од рјешења да грађани/ке БиХ у 21. вијеку немају оваква мишљења. Двије хиљаде година патријархата нам је донијело друштвено прихватљиве норме понашања, а наша земља је још увијек високо традиционална и хетеронормативна с великом потребом да одбрани и заштити улогу pater familias, не схватајући женску сексуалност озбиљно, а схватајући мушку као пријетњу.“

¹²⁴ Е-mail Удружења грађана “Оштра нула” од 01.06.2016. године.

¹²⁵ Борис Крешић – лични став¹²⁵ у погледу права ЛГБТ особа у БиХ, а по допису број: Ж-СА-06-337/16 од 06.04.2016. године.

¹²⁶ Акт Фондације ЦУРЕ, запримљен 14.04.2016. године.

Тузлански отворени центар:¹²⁷

„Недостатак закона који ЛГБТИ особе третирају као једнаке чланове и чланице друштва. Игнорирајући став представника и представница власти и релевантних институција према потребама ЛГБТ популације. Друштво које је засновано на дубоко усађеним хетеронормативним обрасцима понашања. Образовни систем у БиХ су дискриминирајући јер у својим наставним плановима и програмима и другим садржајима игноришу постојање ЛГБТИ особа. Медији са својим неодговорним извјештавањем повећавају рањивост ЛГБТИ популације. Не постоје санкције говора мржње на онлине медијима. Религијске институције својим антисекуларним дјеловањем у јавном простору излазе из оквира својих права и директно дискриминишу ЛГБТИ популацију“.

Сарајевски отворени центар:¹²⁸

“Чињеница да су истополни односи у БиХ били криминализовани до 1991. те да је хомосексуалност тек 1990. уклоњена из класификације болести Свјетске здравствене организације (WHO), и данас утиче на положај ЛГБТИ особа истополно оријентисане особе се и даље сматрају болесним, а често ћете чути да их треба казнити, затворити.

Велико присуство вјере, религијских и патријархалних вриједности, недостатак релевантних научних информација о хомосексуалности, трансродности и интерполности у јавном животу, институцији и образовању те чињеница да ЛГБТИ особе у суштини мијењају и пропитују мушко-женску бинарност, доводи до њиховог одбацивања и искључивања.

С обзиром на то да ЛГБТИ особе не могу живјети слободно и видљиво у складу са својом сексуалном оријентацијом, родним идентитетом или/и сполним карактеристикама, велика већина њих остаје у потпуности невидљива, те се додатно ствара утисак да ЛГБТИ особе не постоје у нашем друштву.

Случајеви насиља над ЛГБТИ особама и медијско информисање о непроцесуирању тих случајева у јавности креирају перцепцију да је насиље над ЛГБТИ особама допуштено и пожељно”.

Либерта Мо:¹²⁹

“На креирање перцепције јавности о LGBTIQА популацији утиче понајвише политичка клима, вјерске институције и медији. Нужно је подизање свијести грађана/ки кроз наведене институције.”

Удружење грађана „Оштра нула“:¹³⁰

„...разни фактори коју утичу на креирање перцепције јавности о ЛГБТ популацији, а у првом реду то су медији, затим образовни систем, те вјерске организације. У образовним институцијама ученицима/ама су приказани појмови као што су породица и брак, кроз

¹²⁷ E-mail Тузланског отвореног центра, акт 16.04.2016. године.

¹²⁸ E-mail Сарајевског отвореног центра од 14.04.2016. године.

¹²⁹ E-mail Либерта Мо од 17.04.2016. године.

¹³⁰ E-mail Удружења грађана “Оштра нула” од 01.06.2016. године.

мушкарца и жену, у њима културолошки приписаним друштвеним улогама. Наставно особље није довољно едуковано о овој теми, па смо свједоци/киње говора мржње и отворене хомофобије у образовним институцијама, јер наставници/е износе и намећу личне ставове. Такође је познато да вјерски поглавари шире мржњу и нетолеранцију према ЛГБТ особама. Што се тиче медија, ради се о томе да медији покушавају да 'продају' вијест и у складу са тим постају сензационалистички и учествују у оправдавању стереотипа о ЛГБТ особама. “

Б. Крешић – лични став:¹³¹

„Напомињем да овим путем изражавам чисто лични став. Основни проблем који утиче на перцепцију јавности у БиХ друштву јесте неадекватан образовни систем по наведеном питању. У раду са студентима примјетно је да њихова перцепција о ЛГБТ популацији произлази из онога што чују од других, односно већине која има негативан став према ЛГБТ особама. Интересантно је да студенти своје тврдње не заснивају на било каквим чињеницама, нити су заинтересовани да се упознају са другачијим од себе. Интересантно је да већина студената мисли да је хомосексуализам болест коју треба лијечити. Негативној перцепцији нарочито доприноси утицај вјере у БиХ друштву. Примјетно је да вјера у БиХ има утицаја од самог почетка развоја личности, заправо од самог обданишта, преко основне школе па све до високообразовних установа. “

Омбудсмени су такође извршили увид и у Годишњи извјештај о стању људских права ЛГБТИ особа у БиХ, односно тзв. „Рози извјештај 2016. године“ који је издао Сарајевски отворени центар у априлу 2016. године. У посебном поглављу наведеног извјештаја под називом „Медији“ извршена је анализа медијског извјештавања у 2015. години, гдје је констатовано:

“Сарајевски отворени центар у 2015. години пратио је девет дневних новина и 26 седмичних/мјесечних магазина. Од укупног броја објављених текстова у штампаним медијима (563 чланка), највише је било неутралних (421), након чега слиједе позитивни (73), те негативно (69) оцијењени текстови, код којих је примјећено опадање у односу на прошлу годину. Праћен је и информативни програм (вијести и дневници) 24 телевизијске станице, на којима је објављено укупно 43 прилога, од чега највише неутралних (31), неколико позитивних (8) и неколико негативних (4) прилога.

Сарајевски отворени центар пратио је и 24 портала. Од укупног броја чланака у онлине медијима (528 чланака), највише је неутралних (350), мање позитивних (119) и најмање негативних (49)..... И у 2015. години највећи број објављених вијести су агенцијске вијести које се преузимају из свјетских и регионалних медија. Вијести из БиХ су мање заступљене. Управо због оваквог приступа медија, из свијета најчешће до нас долазе само сензационалистичке вијести или вијести из црне хронике, углавном о нападима који су се десили током парада поноса или неких других ЛГБТИ догађаја. Као и претходних година, још увијек је изражен проблем с незнањем медија приликом извјештавања о ЛГБТИ темама, што значи да се не ради нужно о њиховој лошој намјери. Међутим, све указује на потребу

¹³¹ Б. Крешић – лични став¹³¹ у погледу права ЛГБТ особа у БиХ, а по допису број: Ж-СА-06-337/16 од 06.04.2016. године.

да се ради на додатној едукацији када је у питању извјештавање о маргинализованим групама, у овом случају о ЛГБТИ темама.“

ПРЕПОРУКА:

- Јавним сервисима, као и свим медијским кућама, штампаним и електронским медијима у БиХ да раде на подизању свијести и промоцији права ЛГБТ особа у циљу сензибилизовања јавности и подизања свијести о њиховим правима.

ПОЛИТИЧКЕ ПАРТИЈЕ

Полазећи од становишта да представници политичких партија, осим што су дио власти и утичу на конкретна законодавна рјешења, истовремено јавним иступима утичу на формирање мишљења јавности о свим битним друштвеним питањима, омбудсмени БиХ су упутили свим политичким партијама и коалицијама, заступљеним у Парламентарној скупштини Босне и Херцеговине¹³² у мандату 2014–2018. године, упитник који се тиче њиховог односа спрема статуса и остваривања права ЛГБТ особа у Босни и Херцеговини. Ријеч је о сљедећим политичким партијама, које су набројане према редослиједу преузетом са званичне интернет странице Парламентарне скупштине Босне и Херцеговине: СДА – Странка демократске акције, СНСД – Савез независних социјалдемократа – Милорад Додик, Демократска фронта – Жељко Комшић, СДС – Српска демократска странка, СББ – Савез за бољу будућност – Фахрудин Радончић, Коалиција ХДЗ БиХ, ХСС, ХКДУ БиХ, ХСП др Анте Старчевић, ХСП Херцег-Босне, СДПБиХ – Социјалдемократска партија БиХ, ХДЗ 1990 – Хрватска демократска заједница 1990, БПС – Босанскохерцеговачка патриотска странка – Сефер Халиловић, А-СДА – Странка демократске активности, ПДП – НДП – Партија демократског прогреса – Народни демократски покрет, ДНС – Демократски народни савез – НС – СРС.

Упитник је садржавао сљедећа питања:

1. Који је став ваше политичке партије у погледу једнаког остваривања права ЛГБТ особа у БиХ?
2. Да ли је вашим програмским документима третирано питање остваривања права ЛГБТ особа у БиХ?
3. Да ли би ваша странка подржала доношење закона којим би било регулисано питање заједнице живота истополних партнера?
4. Да ли бисте подржали организовање Параде поноса у БиХ?
5. Да ли се залажете за то да заводи/фондови за здравствено осигурање покривају трошкове промјене пола транссексуалним особама?

С обзиром на то да нису достављени одговори на упитнике, дана 20.07.2016. године упућене су ургенције на руке генералних секретара наведених политичких партија.

¹³² https://www.parlament.ba/sadrzaj/domovi/predstavnicki_dom/default.aspx?id=20420&langTag=bs-BA&pril=b, преузето 25.04.2016. године.

До дана окончања рада на овом Специјалном извјештају институција Омбудсмена БиХ није запримила нити један одговор, али је извршена анализа основних програмских докумената наведених политичких партија, објављених на званичним интернет страницама, с циљем утврђивања усклађености програмских аката са међународним стандардима заштите људских права, а посебно ЛГБТ особа.

СДА – Странка демократске акције¹³³

Шести конгрес СДА је 26. маја 2015. године у Сарајеву усвојио програмску декларацију шестог конгреса СДА, која почиње са *„са вјером у Бога и одлучни да се придржавамо моралних вриједности које произлазе из темељних вјерских и етичких начела...“*. У поглављу XVI ПОРОДИЦА И ДЕМОГРАФИЈА истакнуто је: *„Наставит ћемо промовирати вриједности брака између мушкарца и жене и породице као темеља стабилног и здравог друштва.“*

У Статуту СДА у члану 14 наводе се као циљеви странке: *„очување суверенитета, независности и цјеловитости државе Босне и Херцеговине, као и неповредивости њених граница; залагање за пуноправно укључивање Босне и Херцеговине у европске и свјетске организације; афирмацију босанског идентитета као заједничког идентитета свих грађана Босне и Херцеговине, афирмацију и одбрану националне самобитности као и неспутан културни и сваки други развој свих народа, националних и етничких мањина у Босни и Херцеговини, демократију у друштвеном и политичком животу и функционирање правне државе, афирмацију људских права и слобода, слободну активност вјерских заједница засновану на аутономији и вјерским слободама грађана, досљедно провођење принципа тржишне привреде, равноправност свих облика власништва, приватно подузетништво и укидање својине без власника, одгој и образовање у складу са традицијом и сувременим потребама босанскохерцеговачког друштва, унапређивање социјалних права, залагање за права Бошњака у Санџаку и другим регионима, развијање сарадње и јачање веза са БХ дијаспором, и афирмацију младих и њихово укључивање у јавни и друштвени живот“*.

Савез независних социјалдемократа – СНСД – Милорад Додик¹³⁴

У Статуту СНСД-а, у члану 3 као један од политичких циљева се наводи: *„СНСД се залаже за остваривање свих права и слобода предвиђених у Европској конвенцији за заштиту људских права и основних слобода грађана, без дискриминације на било којем основу као што су: пол, раса, језик, вјероисповијест, политичко и друго мишљење, национално или социјално поријекло...“*

У политичком програму СНСД наведено је: *„Залажемо се за друштво високог степена слободе, демократије, просперитета и социјалне сигурности, за друштво солидарности и владавине права. Један од основних циљева СНСД је да станемо у ред модерних и цивилизованих држава, утемељених на начелима демократије и слободе...“* у тачки 10 *„Противимо се било каквој дискриминацији. Основна права и слободе човјека и грађанина, у*

¹³³ <http://sda.ba/home/>

¹³⁴ <http://test.snsd.org/index.php/o-snsd-u/dokumenti/prog-dokumenti>, преузето 25.04.2016. године.

складу с Европском конвенцијом за заштиту људских права и основних слобода, као и други међународни стандарди, морају бити уграђени у правни систем“.

Демократска фронта – Жељко Комшић¹³⁵

У члану 9 Статута (Основни принципи и циљеви Странке) наведено је да су основни циљеви: *„секуларно републиканско државно уређење и грађанска парламентарна демократија; очување и афирмација државног идентитета и суверенитета Босне и Херцеговине; социјална правда и друштвена солидарност, чему је гарант држава; заштита и унапређење људских права, темељних слобода и заштита, очување и афирмација породице; владавина права и афирмација правне сигурности; развој тржишне привреде и заштита државне и приватне својине; регионална сарадња, те интеграција у европске и евроатлантске структуре; децентрализација и равномјеран регионални развој; афирмација антифашизма као цивилизацијске тековине савременог свијета; заштита и унапређење животне средине“.*

СДС – Српска демократска странка¹³⁶

У члану 9 Статута наведени су циљеви странке, а то је да: *„дјелује на остваривању политичких, економских, културних, вјерских, образовних и других интереса српског народа у Републици Српској и шире, и то тако што: штити и унапређује Републику Српску, интересе српског народа и других народа и свих грађана на простору Босне и Херцеговине; чува културу и традицију српског народа и његову духовност, афирмише и штити српски језик и ћирилично писмо; чува и развија политичко јединство и националну слогу; бори се за социјалну правду на темељу начела солидарности; остварује општи цивилизацијски, национални и државни прогрес; афирмише међународни углед и статус Републике Српске и БиХ; даље развија демократију, људске и грађанске слободе и права, уз досљедну примјену начела забране дискриминације; штити и обезбјеђује права мањина; остварује владавину права; обезбјеђује услове за развој привреде и функционисање тржишне економије; залаже се за спровођење европских и других међународних политичких и економских интеграционих процеса; залаже се за очување животне средине; штити интересе и права радника и њихово право на синдикално организовање...“*

СББ – Савез за бољу будућност БиХ – Фахрудин Радончић¹³⁷

У Програмској декларацији Савеза за бољу будућност, у поглављу II под називом Друштвена питања, уопштено се говори о људским правима и слободама, а *„у фокусу је независност судства, заштита енергетских ресурса, осигуравање запошљавања, очување културног идентитета, а тек пред крај се спомиње борба против дискриминације по свим основама“.*

¹³⁵ <http://demokratskafronta.ba>, преузето 25.04.2016. године.

¹³⁶ http://www.sdsrs.org/dokumenti/Statut_SDS.pdf, преузето 25.04.2016. године.

¹³⁷ <http://www.sbb.ba/home>, преузето 25.04.2016. године.

ХДЗ БиХ¹³⁸

У Програму ХДЗ БиХ наведено је сљедеће: *“Хрватска демократска заједница је привржена начелима демократије поштивању људских слобода, владавини права и начела слободног тржишта. У средишту политичкога промишљања и дјеловања Хрватске демократске заједнице БиХ је хрватски народ и човјек са свим својим неотуђивим правима. Човјек као политички субјект, равноправан и једнаковриједан, неовисно о раси, нацији, вјери, spolu или доби“. Даље у Темељним начелима наводи се: „Слобода је средишње начело ХДЗ БиХ. Слобода појединца нужно садржи свијест о поштивању и прихватању слободе другог и другачијег. Право на особност и посебност у складу с властитим увјерењима темељно је право сваког човјека. Равноправност је једно од темељних људских добара и оно укључује равноправност народа, грађана, сполова, различитих социјалних и регионалних скупина...“.*

ХСС¹³⁹

У Програму ХСС БиХ у одјелку под називом Темељна начела и циљеви странке наведено је: *„...ХСС дубоко је привржена основним начелима демократије, поштивања људских слобода, владавини права и слободног тржишта. Стога, ХСС као народна, конзервативна и социјална странка окупља све слојеве хрватског народа, других народа, националних мањина и грађана Босне и Херцеговине. ХСС се залагала, залаже се и залагат ће се за слободу појединаца, за поштивање самога себе и прихватање другог и другачијег и равноправност свих конститутивних народа и националних мањина на цијелом територију Босне и Херцеговине...“.*

ХКДУ БиХ¹⁴⁰

У Статуту ХКДУ БиХ у члану 1 наводи се сљедеће: *„Хрватска крићанска демократска унија Босне и Херцеговине (ХКДУ БиХ) јест политичка организација која настоји јавни и политички живот демократски обликовати у служби хрватског народа у Босни и Херцеговини из крићанске одговорности и према крићанском свјетоназору те на основи особне слободе и социјалне правне државе“.*

У Програму ХКДУ БиХ наведено је такође: *„...ХКДУ БиХ је прожета темељним вриједностима крићанских демократа средњоевропских земаља, а које нас у бити разликују од социјал-комунистичког или либералног схваћања друштва, а то су: слобода, праведност и солидарност...“.*

¹³⁸ <http://www.hdzbih.org/dokumenti-s17>, преузето 25.04.2016. године.

¹³⁹ <http://hss-bih.ba/>, преузето 25.04.2016. године.

¹⁴⁰ <http://hkdu.info/57/statut/>, преузето 25.04.2016. године.

У Програмској изјави оснивачке скупштине ХСП Херцег-Босне наведено је: „...Хрватска странка права Херцег-Босне ће се заузимати за једнакост грађана БиХ. Хрватска странка права Херцег-Босне ће се посебно заузимати и промицати дјеловања за опћу добробит и правичност, заштиту појединачних и колективних људских права и слобода и судјеловање БиХ у свакој западноевропској интеграцији сукладно еуропским стандардима...“.

ХСП др Анте Старчевић нема званичну интернет страницу са које би се могли преузети основни документи и програмски циљеви.

СДП БиХ – Социјалдемократска партија БиХ¹⁴²

Како се наводи у Статуту СДП-а БиХ, у члану 4, основни циљеви и задаци СДП-а БиХ, између осталог су: „уважавање, поштовање и остваривање темељних права и слобода човјека и грађанина/грађанке и његовог/њеног самоизражавања, у складу са међународним конвенцијама, неовисно о његовом/њеном погледу на свијет, вјерској, расној, етничкој припадности, боји коже, полу, језику, вјери, политичком и другом увјерењу, националном или социјалном поријеклу, имовинском стању, образовању, друштвеном положају, брачном или породичном статус, трудноћи и материнству, доби, здравственом стању, инвалидитету, генетском насљеђу, вези са националном мањином, родном идентитету, изражавању или сексуалној оријентацији, као и неком другом основу“.

У Програму СДП-а БиХ, у поглављу 3 под називом Концепција развоја босанскохерцеговачког друштва, наведено је: „Људска права и слободе – темељ развоја босанскохерцеговачког друштва“ и између осталог: „...Ми не трпимо дискриминацију на темељу пола, доби, инвалидитета, боје коже, етничке припадности, вјере, родног идентитета и сексуалне оријентације или било чега другог што нас чини јединственим људима – било на послу, у слободно вријеме, у школи, код куће или другдје.“

ХДЗ 1990 – Хрватска демократска заједница 1990¹⁴³

У Програмској декларацији истакнуто је: “ХДЗ 1990 се залаже за пуно остваривање темељних људских права и слобода сукладно с опћеприхваћеним међународним повељама и конвенцијама. Посебице се то односи на зајамченост права на живот, особну слободу и сигурност, слободу савјести и вјере, слободу мишљења и изражавања, слободу удруживања и политичкога дјеловања, слободу кретања, пребивања и избора мјеста живљења, слободу тиска, право на наобразбу, културну афирмацију и једнакост пред законом. Противимо се свим облицима дискриминације засноване на раси, боји коже, полу, језику, вјеровању, етничкој припадности, политичким и другим увјерењима“.

¹⁴¹ <http://hspherceg-bosne.org/>, преузето 25.04.2016. године.

¹⁴² <http://sdp.ba/>, преузето 25.04.2016. године.

¹⁴³ http://www.hdz1990.org/?page_id=1035, преузето 25.04.2016. године.

Члан 2 Основних програмских циљева гласи: „БПС – Сефер Халиловић је јединствена авангардна, грађанска, антифашистичка и антинационалистичка политичка социјалдемократска организација, формирана са циљем остваривања начела парламентарне демократије, владавине права, људских слобода, социјалне правде, приватне својине, права на посебност, различитост и индивидуалност, афирмације равноправности полова, заштите права националних мањина, европске оријентације и регионалног развоја, принципа равноправности и једнаких могућности и поштивања подјеле власти на законодавну, извршну и судску, свих грађана државе Босне и Херцеговине, са коначним циљем успостављања Републике Босне и Херцеговине, на основу међународног признања, домаћег и међународног права и референдума као воље грађана.“

А-СДА – Странка демократске активности¹⁴⁵

Циљеви Странке утврђени су Програмом Странке, у члану 13, и они обухватају посебно: „очување суверенитета, независности и цијеловитости државе Босне и Херцеговине, као и неповредивости њених граница, залагање за пуноправно укључивање Босне и Херцеговине у европске и свјетске организације, афирмацију босанског идентитета као заједничког идентитета свих грађана Босне и Херцеговине, афирмацију и одбрану националне самобитности као и неспутан културни и сваки други развој свих народа, националних и етничких мањина у Босни и Херцеговини, демократију у друштвеном и политичком животу и функционирање правне државе, афирмацију људских права и слобода, слободну активност вјерских заједница засновану на аутономији и вјерским слободама грађана, досљедно провођење принципа тржишне привреде, равноправност свих облика власништва, приватно подузетништво и укидање својине без власника, одгој и образовање у складу са традицијом и сувременим потребама босанскохерцеговачког друштва, унапређивање социјалних права, залагање за права Бошњака у Санџаку и земљама региона, развијање сарадње и јачање веза са бх. дијаспором, и афирмацију младих и њихово укључивање у јавни и друштвени живот“.

Коалиција ПДП – НДП – Партија демократског прогреса – Народни демократски покрет

ПДП – Партија демократског прогреса¹⁴⁶

Статут ПДП члан 2 гласи: „ПДП је политичка организација, која се залаже за развој и јачање парламентарне демократије, владавине права, тржишне економије и обезбјеђивања основних људских права и слобода, као темеља отвореног, слободног и демократског друштва“. Као програмски приоритети наведени су: заштита уставних надлежности РС; отклањање блокада у раду институција у РС и БиХ; креирање амбијента за привлачење страних инвестиција, бржи економски развој РС и смањење незапослености; заштита домаћег тржишта и производње; покретање отворене и бескомпромисне борбе против криминала и корупције; смањење јавне потрошње; заустављање даљег задуживања РС; реформе у систему образовања; реформе здравственог система и смањење нивоа

¹⁴⁴ <http://www.bps-seferhalilovic.ba/>, преузето 25.04.2016. године.

¹⁴⁵ http://asda.ba/media/STATUT_A-SDA_BIH.pdf, преузето 25.04.2016. године.

¹⁴⁶ <http://pdp.rs.ba>, преузето 25.04.2016. године.

задужености Фонда здравственог осигурања; реформе пензионог система; реформе правосуђа; убрзање реформских процеса за стицање кандидатског статуса БиХ и РС у ЕУ; израде стратегије повећања наталитета; стварање услова за задржавање младих на овим просторима; успостављање боље и праведније социјалне заштите социјално угрожених; заштита борачке популације, инвалида рата и породица погинулих; ревитализација културе; промјена односа према спорту, спортским савезима и клубовима; стварање услова за објективно и непристрасно информисање грађана; јачање ПДП-а.

НДП – Народни демократски покрет¹⁴⁷

У Статуту НДП-а у члану 5 наведено је: *“Основни циљеви Народног демократског покрета утврђени су Програмом. НДП ће својим дјеловањем, између осталог, посебно афирмисати и развијати национална и грађанска права и слободе, парламентарну демократију, владавину права, тржишну економију и економски напредак, социјалну правду, друштвену солидарност, вјерске слободе, слободу медија, заштиту и унапређење животне средине, етику дијалога и супротстављање сваком облику монопола и диктатуре, родну једнакост и супротстављање дискриминацији људи због различитости по полу, роду или било којем другом својству по којем се разликују од 'већине', била она политичка, демографска или нека друга. Општи оквирни споразум за мир у Босни и Херцеговини за Народни демократски покрет је полазна основа политичког дјеловања у БиХ“.*

Коалиција ДНС – Демократски народни савез – НС – СРС

Напредна странка¹⁴⁸ и Српска радикална странка¹⁴⁹ на званичној интернет страници немају објављене основне програмске документе, увидом у које би се могли утврдити ставови странака према питању људских права, а посебно права ЛГБТ особа.

Анализирајући напријед наведене статуте и програме политичких странака, може се закључити да права ЛГБТ особа, дискриминација на основу сексуалне оријентације и/или родног идентитета, нису обухваћена истима, изузев СДП-а БиХ који у Статуту и програму наводи родни идентитет, изражавање или сексуалну оријентацију као забрањене основе дискриминације, као и НДП који у свом статуту пропагира *„супротстављање дискриминацији људи због различитости по полу, роду или било којем другом својству по којем се разликују од 'већине', била она политичка, демографска или нека друга“.*

АКАДЕМСКА ЗАЈЕДНИЦА

Од представника цивилног друштва, укључујући и академску заједницу, односно декана правних факултета у Босни и Херцеговини¹⁵⁰, затражен је став у погледу једнаког

¹⁴⁷ <http://www.ndprs.org/>, преузето 25.04.2016. године.

¹⁴⁸ <http://naprednasrpska.org/o-nama/?lang=sr>, преузето 25.04.2016. године.

¹⁴⁹ <http://www.srsrs.org/>, преузето 25.04.2016. године.

¹⁵⁰ Правни факултет Универзитета у Сарајеву, Правни факултет Универзитета у Бањој Луци, Правни факултет Универзитета у Тузли, Правни факултет Универзитета Џемал Биједић Мостар, Правни факултет Универзитета у Источном Сарајеву, Правни факултет Универзитета у Бихаћу, Правни факултет Универзитета у Зеници, Правни факултет ИУС, Правни факултет – Амерички универзитет, Правни факултет – Универзитет за пословне студије Бања Лука, Факултет правних наука – Паневропски универзитет „Апеирон“ Бања Лука, Правни

остваривања права ЛГБТ особа у Босни и Херцеговини, информација о обавезној литератури која се користи у настави на било којем предмету, а којом је третирано питање остваривања права ЛГБТ особа у Босни и Херцеговини, да ли је у предметима Судска медицина и Социологија хомосексуалност означена као девијација, поремећај или болест, информацију да ли су питања равноправности по основу пола, родног идентитета и сексуалне оријентације довољно заступљени у образовним програмима, те став у погледу организовања Параде поноса и питања правне регулације истополне заједнице у Босни и Херцеговини.

Запримљен је само одговор Правног факултета Универзитета у Травнику,¹⁵¹ у којем се наводи следеће:

„...Обавезном литературом која се користи у настави на било којем предмету није третирано питање остваривања права ЛГБТ особа у Босни и Херцеговини.

У предметима Социологија и Судска медицина хомосексуалност није означена као девијација, поремећај или болест. Појам хомосексуалности дефинисан је као сексуална оријентација.

Образовни програми не третирају у довољној мјери наведену тематику. Ипак, на Правном факултету Универзитета у Травнику, у склопу II и III циклуса студија, кандидати могу изабрати тематику ЛГБТ права као тему радова.

Слобода окупљања загарантована је Уставом БиХ. Парада поноса је питање људских права и залагање за поштовање људских права као што су право на слободу окупљања, сигурност, слободу изражавања и, коначно, право на живот. Изузетно је важна улоге државе и државних институција, у погледу подршке ЛГБТ заједници.

Потребно је радити на унапређењу одређених питања, нпр. у БиХ нема званичних статистичких података о дискриминацији на основу сексуалне оријентације и родног идентитета, иако закон прописује да свака особа која сматра да је дискриминисана може тражити заштиту својих права у судским и управним поступцима. У БиХ је дискриминација на основу сексуалне оријентације и родног идентитета забрањена”.

Један одговор није довољан како би омбудсмени могли са сигурношћу утврдити став представника академске заједнице у Босни и Херцеговини о наведеним питањима.

ПРЕПОРУКА НОСИОЦИМА ЈАВНИХ ФУНКЦИЈА

- да отвореније иступају у заштити права ЛГБТ популације, поводом појединачних инцидената, али и генерално.

ПРЕПОРУКА ПОЛИТИЧКИМ ПАРТИЈАМА

- да у своје програме уврсте теме заштите од дискриминације по основу сексуалне оријентације и родног идентитета.

факултет – Универзитет за пословни инжењеринг и менаџмент Бања Лука, Правни факултет Универзитета Слобомир П. Бијељина, Правни факултет Универзитета Синергија Бијељина, Правни факултет Свеучилишта/Универзитета “Витез” Травник, Правни факултет – Интернационални универзитет Травник, Правни факултет Кисељак – Универзитет у Травнику.

¹⁵¹ Акт Правног факултета Универзитета у Травнику, број 01341/16, од 23.08.2016. године.

ПРЕПОРУКА ПРАВНИМ ФАКУЛТЕТИМА У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ

- да анализирају садржај обавезне литературе која се користи у настави како би хомосексуалност била третирана као сексуална оријентација, а не као девијација или болест.

VI ИДЕНТИТЕТ – ПРАВА ТРАНСРОДНИХ И ТРАНССЕКСУАЛНИХ ОСОБА

1) ДЕФИНИСАЊЕ ИДЕНТИТЕТА И ПОЈМОВА У ВЕЗИ СА ИДЕНТИТЕТОМ ЛГБТ ОСОБА

Идентитет може бити дефинисан као лична карактеристика било којег појединца, а коју дијеле чланови одређене друштвене групе. Идентитет представља низ значења која индивидуа придаје одређеним друштвеним улогама, а као резултат активног односа индивидуе и друштва идентитет се може вишеструко испољавати. Основни идентитети могу се подијелити на: родне, сполне, сексуалне, језичке, социјалне, добне, етнонационалне, класне, економске, религијске и расне и, у новије доба, онлине идентитете.¹⁵²

Када се разматра питање идентитета ЛГБТ особа, односно право ЛГБТ особа на самоодређење и самоопредјељење, претходно је битно разјаснити основне појмове: пол, род, интерполност, трансродност, родни и сексуални идентитет.

У академским круговима подијељена су мишљења у којој мјери и у којим аспектима биолошка припадност мушком или женском полу условљава различитости међу индивидуама, као и о друштвеном значењу које се придаје припадности једном или другом полу, те тако настају термини пол и род, који се користе за описивање ових различитих феномена. Углавном, када се говори о мушкарцима и женама, мисли се на њихово биолошко разликовање и припадност одређеном полу.

Пол је појам који је примарно повезан са физичким атрибутима (хромозоми, ниво хормона, спољашња и унутрашња анатомија) и односи се на класификацију биолошких карактеристика сходно којим на основу гениталија, репродуктивних органа и функција, постоји бинарна подјела на мушко и женско.

Постоје друштвено прихватљиви стандарди припадности мушком или женском роду зависно о томе понаша ли се неко у складу с оним што се у одређеном друштву или култури сматра пожељним или очекиваним понашањем мушкарца или жене. Ове усвојене норме постају за особу смјернице за стварање слике о себи, те тако дијелом одређују начин на који она себе доживљава и како сходно томе треба да се понаша.

Поријекло појма спола је, дакле, у биологији, а појма рода у процесу социјализације и одгоја.

¹⁵² *LGBT čitanka 3 – identiteti, aktivizam, pravo*, стр. 11.

Друштвено прихватљива и заступљена је бинарна разлика, али неки људи се рађају “унутар два супротна пола”¹⁵³, а стање гениталних, гонадних или хромозомских карактеристика које нису ни потпуно мушке, ни потпуно женске, назива се интерсексуалност или интерполност. Интерполност је дакле биолошка недефинисаност пола као искључиво мушког или женског¹⁵⁴. Интерполна особа је особа чији се пол развија ван типичног развоја пола као изричито мушког или женског.

Трансродност је појам који се односи на полне и/или родне идентитете и њихова изражавања која превазилазе, мијењају или негирају друштвено прихватљиве норме и традиционално условљену подјелу на мушке и женске улоге, односно друштвено прихваћене родне и полне улоге. Дакле, трансродне особе могу се идентификовати као мушкарци, жене, ниједно, обоје или нешто друго, а тај идентитет не мора бити усклађен са њиховим полом. Трансродне особе не идентификују се у потпуности са полом додијељеним при рођењу, а могу се идентификовати као хетеросексуалне, бисексуалне и хомосексуалне.¹⁵⁵

Транссексуална особа је особа која има жељу и намјеру да промијени свој пол, као и особа која је дјелимично или потпуно модификовала физичка својства (и/или хормоналне терапије и операције), изражавајући свој и родни и/или полни идентитет и осјећај себе.¹⁵⁶

Родни идентитет је индивидуално искуство у схватању сопственог пола, што може, а и не мора одговарати полу додијељеном при рођењу, а укључује лични доживљај тијела и других изражаја рода, тј. родно изражавање, као што су одијевање или начин говора и обраћања.¹⁵⁷

2) ЗАКОНСКА РЕГУЛАЦИЈА

а. Медицински третмани и трошкови

Родни идентитет није још увијек у толикој мјери препознат изричито као људско право, већ се често подводи под појам пол–род у његовом ширем тумачењу. Тек новији документи, првенствено необавезујућег карактера, уводе и појам родног идентитета, као што је образложено у уводном дијелу о међународним стандардима.

Интерполност се не помиње у законима БиХ; најчешће се третира као поремећај који се рјешава медицинским путем, а одлуке о тјелесном интегритету дјетета доносе родитељи/старатељи уз консултацију са љекарима након проведене опсежне медицинске дијагностике.

¹⁵³ *LGBT čitanka 3 – identiteti, aktivizam, pravo*, стр. 14.

¹⁵⁴ “Због друштвене и законске квалификације на основу пола, интерсполне особе неријетко постају жртвама хируршких интервенција, хормонских терапија и табуизованог живота. Међутим, интерсполне особе имају право да саме одлучују о свом тијелу и сполном и родном идентитету, нарочито у случају када медицинска интервенција није неопходна. Идентитети интерсполних особа могу се, али и не морају, уклапати у бинарни концепт мушкарца и жене. Према подацима Интерсполне заједнице Сјеверне Америке (ISNA – www.isna.org), свака 2000. беба се рађа као интерсполна”, *LGBT čitanka 3 – identiteti, aktivizam, pravo*, стр. 14.

¹⁵⁵ Damir Banović, *Prava i slobode LGBT osoba, Seksualna orijentacija i rodni identitet u pozitivnom pravu u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, 2011, стр. 22.

¹⁵⁶ Ibid.

¹⁵⁷ Ibid.

Тако се у одговору Универзитетског клиничког центра Тузла¹⁵⁸ наводи:

“У Универзитетско-клиничком центру Тузла, у претходном периоду, било је случајева дјеце рођене са интерполним карактеристикама и о томе постоји евиденција на Клиници за гинекологију и акушерство. У оваквим случајевима се, на Клиници за дјечје болести, поступа на начин да се проводи цитогенска, ендоркинолошка и уролошка обрада, која између осталог подразумијева кариотип, те хормоналну, ултразвучну и радиолошку дијагностику, у циљу постављања дефинитивне дијагнозе, односно утврђивања узрока поремећаја. Након комплетне дијагностичке обраде, доноси се одлука о избору пола у којем ће се дијете одгајати, као заједничка одлука лијечника и родитеља дјетета. Вријеме када се подузима реконструктивни хируршки захват у највећој мјери зависи од врсте поремећаја и исти се никад не врши непосредно након рођења дјетета и никад прије напријед описане дијагностичке обраде. Обично се врши у току прве године живота дјетета, а некада и касније, опет у зависности од врсте поремећаја. При свему наведеном поштују се одговарајуће препоруке релевантних европских и свјетских удружења и асоцијација у вези са овим питањима, а лијечници који то раде се континуирано едукују и прате развој ове области медицине, кроз стручну литературу, те кроз учешћа на научним и стручним скуповима широм свијета.”

Једно од права ЛГБТ особа из области здравствене заштите јесте право на промјену пола, које укључује право сваке особе да се сама родно идентификује, те да уколико жељени пол није у складу с њеним биолошким полом, има могућност да приступи медицинским процедурама промјене, као и да након извршене промјене пола буде у потпуности признат/а као припадник пола којем осјећа да припада или који је измијенио/ла.

У вези с промјеном пола, говори се о праву трансродних особа да се саме идентификују, праву на приступ одговарајућој медицинској терапији, њези и процедурама, могућности да здравствено осигурање покрива трошкове прилагођавања пола, измјени личних докумената, заштити података, примјени правила која се односе на нови пол те особе приликом признавања права на пензију, итд. Такође, може се говорити и о праву особе која је промијенила пол на брак с особом супротног пола.

Омбудсмени БиХ су, с циљем прикупљања информација и утврђивања правне и медицинске регулативе у вези са претходно наведеним питањима, упутили акте Федералном министарству здравства, Министарству здравља и социјалне заштите Републике Српске, Одјељењу за здравство Владе Брчко дистрикта, Заводу здравственог осигурања и реосигурања ФБиХ, Фонду здравственог осигурања Републике Српске, Фонду здравственог осигурања Брчко дистрикта БиХ, Клиничком центру Универзитета у Сарајеву, Универзитетском клиничком центру Републике Српске, Свеучилишној клиничкој болници Мостар и Универзитетском клиничком центру Тузла.

¹⁵⁸ Акт Универзитетског клиничког центра Тузла број 02-437-1/16 од 21.06.2016. године.

У одговору Федералног министарства здравства¹⁵⁹ наводи се сљедеће:

“Везано за Ваш упит о медицинском третману за промјену пола, обавјештавамо Вас да то питање није регулисано важећим прописима у пољу здравства, нити се обавља као третман у здравственим установама у Федерацији Босне и Херцеговине...”

У одговору Завода здравственог осигурања и реосигурања ФБиХ¹⁶⁰ наводи се:

”...С тим у вези овим путем желимо Вас извијестити да обим права из обавезног здравственог осигурања одређен је одредбама Закона о здравственом осигурању (Сл. новине ФБиХ бр. 30/97, 7/02, 70/08 и 48/11) и Одлуком о утврђивању основног пакета здравствених права (Сл. новине ФБиХ број 21/09). Основним пакетом здравствених права не обезбјеђују се здравствене услуге наведене у тачки X. став I цитиране одлуке међу којима је и здравствена услуга операције промјене пола...”

Министарство здравља и социјалне заштите Републике Српске¹⁶¹ прослиједило је институцији Омбудсмена одговоре Јавне здравствене установе Институт за јавно здравство Републике Српске те акт Фонда здравственог осигурања Републике Српске, који су садржавали тражене информације.

У одговору Фонда здравственог осигурања РС¹⁶² наводи се:

”...Кроз обавезно здравствено осигурање у Републици Српској у складу са важећим Законом о здравственим осигурањем Републике Српске није регулисано финансирање медицинског третмана промјене пола. У изради је нови закон о обавезном здравственом осигурању Републике Српске који ће обухватити разматрање финансирања медицинског третмана промјене пола.”

Одјел за здравство и остале услуге Владе Брчко дистрикта БиХ¹⁶³ прослиједио је омбудсменима БиХ одговоре ЈЗУ “Здравствени центар Брчко” Брчко дистрикт БиХ и Фонда здравственог осигурања Брчко дистрикта БиХ.

Из одговора Фонда здравственог осигурања БД БиХ¹⁶⁴ произлази да:

„у складу са Законом о здравственом осигурању Брчко дистрикта Босне и Херцеговине, Фонд здравственог осигурања Брчко дистрикта БиХ не финансира медицински третман за промјену пола”

¹⁵⁹ Акт Федералног министарства здравства, број 06-37-3028/16, од 16.05.2016. године.

¹⁶⁰ Акт Завода здравственог осигурања и реосигурања ФБиХ број 01/VII10-1-1443-1/16 од 12.05.2016. године.

¹⁶¹ Акт Министарства здравља и социјалне заштите Републике Српске број 11/05-533-101-2/16 од 09.06.2016. године.

¹⁶² Акт Фонда здравственог осигурања РС број 01/060-2751/16 од 12.05.2016. године.

¹⁶³ Акт Одјела за здравство и остале услуге Владе Брчко дистрикта БиХ број 05-0029A3-0004/16 од 20.05.2016. године.

¹⁶⁴ Акт Фонда здравственог осигурања БД БиХ број 01-180/1-1459/16 од 17.05.2016. године.

У одговору ЈЗУ „Здравствени центар Брчко” Брчко дистрикт БиХ¹⁶⁵ наводи се сљедеће:

„Евиденција сваког новорођенчета врши се кроз званични протокол о порођају на одјелу породилишта болнице Брчко, и послје рођења врши се пријава рођења Матичном уреду Брчко дистрикта. По допису шефа гинеколошко-порођајног одјела Болнице Брчко ... није било случајева рођења дјеце с интерполним карактеристикама”.

„Што се тиче медицинског третмана промјене пола, оваква хируршка интервенција и уз хормоналну терапију не ради се у Брчко дистрикту БиХ јер се овакве хируршке интервенције раде у за то специјализованим здравственим установама или клиникама које припадају нивоу терцијарне здравствене заштите, коју Брчко дистрикт нема. Колико ми је познато, у БиХ не постоје медицински центри који се баве овим питањем, нити је ова област на неки начин правно регулисана. Наиме, сама област поступка и процедуре промјене пола није регулисана у БиХ”.

Из одговора Универзитетског клиничког центра Републике Српске¹⁶⁶ и одговора Клиничког центра Универзитета Сарајево¹⁶⁷ произлази да се суочавају са ситуацијама рођења дјеце са интерполним карактеристикама, и у том случају се прво консултују родитељи, а потом педијатар. Међутим, из одговора се не може закључити да постоји интерни акт којим је детаљније регулисан овај поступак. Наведене установе нису доставиле информацију везану за медицински третман промјене пола код трансродних особа.

У одговору Универзитетског клиничког центра Тузла¹⁶⁸ наводи се:

“...нису забиљежени захтјеви одраслих грађана за медицинском промјеном пола. Колико нам је познато, нити једна здравствена установа у Босни и Херцеговини не ради ову врсту захвата, а из медија постоје сазнања да се овакви захвати раде у неким приватним здравственим установама, односно ординацијама. Универзитетски клинички центар Тузла може обезбиједити адекватне услове простора, опреме и кадра за обављање оваквих захвата, али како је већ наведено, таквих захтјева није било.

*...
Нити у једном важећем пропису не постоје одредбе које се односе на медицински поступак промјене пола. Такође, медицинске услуге промјене спола се не финансирају из средстава обавезног здравственог осигурању, тако да би потенцијални корисници ове врсте услуга све трошкове морали сносити лично.”*

На крају, може се закључити да у БиХ тренутно не постоји могућност медицинске промјене пола. Ова процедура није дефинисана ни једним законом, нити је кроз обавезно здравствено осигурање регулисано дјелимично или потпуно финансирање захвата за промјену пола, а како произлази из закона о здравственом осигурању у Босни и Херцеговини те за примљених одговора надлежних органа и здравствених установа.

¹⁶⁵ ЈЗУ “Здравствени центар Брчко” Брчко дистрикт БиХ, акт број 836/16, од 15.05.2016. године.

¹⁶⁶ Акт Универзитетског клиничког центра Републике Српске број 01-4999-2/16 од 22. 04. 2016. године.

¹⁶⁷ Акт Клиничког центра Универзитета Сарајево број 0203-18827 од 29. 04. 2016. године.

¹⁶⁸ Акт Универзитетског клиничког центра Тузла број 02-437-1/16 од 21.06.2016. године.

У извјештајима невладиних организација наводи се податак да транссексуалне особе из БиХ, уколико желе промијенити пол, најчешће одлазе у Републику Србију, у којој се ове медицинске процедуре спроводе још од 80-их година. Од 2011. године измјеном Закона о здравственом осигурању Републике Србије предвиђено је да обавезно здравствено осигурање покрива 65% трошкова медицинске процедуре промјене пола за грађане Србије, док грађани БиХ сами сnose трошкове медицинског прилагођавања пола.¹⁶⁹

б. Промјена података о полу

У БиХ не постоји могућност медицинске промјене пола, али је законом регулисана могућност уписа промјене пола у матичне књиге и измјена личних докумената, кроз одређене административне поступке.

Особама које су промијениле пол, Законом о јединственом матичном броју БиХ омогућена је и промјена јединственог матичног броја у складу с новим полом.

Промјена личног имена регулисана је законима о личном имену РС-а, ФБиХ и Брчко дистрикта, који прописују да се лично име, или само име или само презиме, може промијенити и да се мијења на захтјев пунољетне особе или законског заступника малолетне особе.

Промјена података уписаних на личној карти омогућена је Законом о личној карти држављана БиХ и врши се због промјене података и/или промјене изгледа особе.

Да би дошло да промјене матичног броја, односно дијела матичног броја који се односи на пол, потребно је прво промијенити податке у матичној књизи. Ова област регулисана је на ентитетским нивоима, а матичне књиге воде јединице локалне самоуправе.

Законом о матичним књигама Републике Српске и Законом о матичним књигама ФБиХ, предвиђен је упис промјене пола у матичне књиге¹⁷⁰, док је Законом о матичним књигама Брчко дистрикта БиХ¹⁷¹ осигурана регистрација промјене пола као накнадни упис података¹⁷².

Процедура измјене пола, с неким мањим разликама у покретању поступка, углавном се одвија преко органа унутрашњих послова. Као услов за законско признавање рода тражи се медицинска документација о извршеној операцији промјене пола.

У Републици Српској процедура промјене пола покреће се захтјевом за измјену личног имена, што рјешава надлежни општински орган, на чијем подручју подносиатељ има

¹⁶⁹ *LGBT čitanka 3*, стр. 73.

¹⁷⁰ Закон о матичним књигама Федерације БиХ у члану 15 предвиђа процедуру уписа промјене пола у МКР и то на начин: Упис промјене пола у матичну књигу рођених врши се само на основу правомоћног рјешења кантоналног министарства надлежног за мјесто у којем се налази пребивалиште лица које је промијенило пол; Закон о личном имену Федерације БиХ у члану 9 предвиђа да свако лице има право да промијени лично име, односно само име или само презиме након промјене породичног или личног статуса (усвојење, признање и утврђивање очинства или материнства, склапање брака, престанак брака – развод или поништење брака, ...промјена пола) или на лични захтјев. Истим законом предвиђено је да је држављанин БиХ обавезан у правном саобраћају служити се личним именом и презименом које је уписано у матичну књигу рођених.

¹⁷¹ Закон о матичним књигама Брчко дистрикта БиХ, “Службени гласник Брчко Дистрикта БиХ” број 58/11.

¹⁷² Акт Владе Брчко дистрикта БиХ, Одјељење за јавни регистар, број предмета 12-002267/16, број акта 10-1084СМ-002/16 од 30.05.2016. године.

пребивалиште. На основу овог рјешења, извода из матичне књиге рођених у који су унесене чињенице промјене имена или презимена и важећег идентификационог документа са сликом, надлежни орган унутрашњих послова у саставу Министарства унутрашњих послова Републике Српске који је одредио јединствени матични број, доноси рјешење којим се исти поништава, те према мјесту пребивалишта и промијењеном полу подносиоцу захтјева одређује нови матични број који ће се по службеној дужности уписати у матичне књиге, и на основу којих подносилац захтјева касније подноси захтјев за личну карту и остале документе.

Упутством о вођењу матичних књига Републике Српске¹⁷³ у члану 130 одређено је да се промјена пола уписује у матичну књигу рођених на основу рјешења надлежног органа, а које се доноси на основу медицинске документације здравствене установе која је извршила промјену пола тако што се у рубрику “накнадни уписи и забиљешке” уписује забиљешка из којег у који пол је дошло до промјене.

У ФБиХ по захтјеву одлучују кантонална министарства унутрашњих послова, а упис промјене пола у МКР се врши само на основу правоснажног рјешења кантоналног министарства унутрашњих послова, у којем се налази пребивалиште лица које је промијенило пол, а у складу са одредбама Закона о матичним књигама ФБиХ.

Упутством о вођењу матичних књига ФБиХ¹⁷⁴, између осталог су ријешена питања која се односе на случајеве промјене имена или презимена или цијелог имена и презимена уписаног у матичну књигу рођених, промјене пола и утврђивање идентитета (имена тог лица).

¹⁷³ Упутство о вођењу матичних књига РС, “Службени гласник РС”, број 55/10.

¹⁷⁴ Упутством о вођењу матичних књига ФБиХ, “Службени новине ФБиХ” бр. 51/13, 55/13, 82/13, 6/15: “Надлежност кантоналног министарства за питања која се односе на матичне књиге утврђена је у сљедећим одредбама Закона и других закона, што се односи на сљедећа питања: Брачни партнери потписују се презименом које су узели приликом склапања брака – сва питања у вези с одређивањем, поништењем и замјеном ЈМБ, што је утврђено у Закону о јединственом матичном броју (“Службени гласник БиХ”, бр.: 32/01, 63/08 и 103/11); питања која се односе на случајеве промјене имена или презимена или цијелог имена и презимена уписаног у матичну књигу рођених, укључујући и случајеве промјене једног или више слова у имену и презимену (за дјецу и одрасле), што се врши у складу с одредбама Закона о личном имену (“Службене новине Федерације БиХ”, број 7/12); само одређена питања која се односе на држављанство, а која су према Закону о држављанству Босне и Херцеговине (“Службени гласник БиХ”, бр. 4/97, 13/99, 41/02, 6/03, 14/03, 82/05 и 43/09), Закону о држављанству Федерације Босне и Херцеговине (“Службене новине Федерације БиХ”, бр. 43/01, 29/09 и 65/11) и подзаконским прописима донесеним на основу тих закона стављена у надлежност кантоналног министарства; питања из члана 14 став 2 Закона која се односе на дијете мртворођено ван здравствене установе; састављање записника о нађеном дјетету (члан 18 став 3 Закона); одлучивање о промјени презимена у случају из члана 25 став 5 Закона; састављање записника о наласку леша лица чији идентитет није утврђен (члан 28 став 4 Закона); питања из члана 32 Закона (рјешавање одређених питања која се односе на умрло лице које је имало личну карту); промјена пола и утврђивање идентитета (имена тог лица), како је утврђено у члану 44 Закона; питања из члана 48 Закона када располаже или доноси акт који садржи податке који се уписују у одговарајућу матичну књигу; питања утврђена у члану 50 став 2 Закона (доношење рјешења за лица којима су лична имена различито уписана у матичним књигама и идентификационим документима (лична карта, пасош и др.); питања утврђена у члану 56 Закона (доношење рјешења за случај када иноземна исправа у имену и презимену не садржи слова која постоје у службеним језицима и писмима Федерације, а странка тражи да се упишу та слова); чување другог примјерка матичних књига (члан 58 став 1 Закона); коришћење података из матичних књига и матичног регистра (члан 68 ст. 1, 2 и 4 Закона); вршење инспекцијског надзора према члану 72 став 2 Закона и Правилника о садржају, начину и поступку вршења инспекцијског надзора у области матичних књига (“Службене новине Федерације БиХ”, број 63/12 – у даљем тексту: Правилник о инспекцији); и покретање прекршајног поступка за питања из своје надлежности (члан 76 Закона). Ако се упис у матичну књигу вјенчаних врши на основу извода из матичне књиге вјенчаних иноземног органа (члан 55 Закона), у рубрику “Напомена” уписује се забиљешка: “Упис је извршен на основу извода из матичне књиге вјенчаних (назив, сједиште и држава иноземног органа који је издао исправу, број и датум исправе)”.

Одјељење за јавни регистар Владе Брчко дистрикта БиХ надлежно је за вођење матичних књига, матичне евиденције и за рјешавање у првостепеном управном поступку у области матичних књига. Чланом 29 став 1 Закона прописано је да *уколико поједини подаци нису уписани у матичне књиге накнадни упис података матичар може извршити на основу рјешења*. Уз захтјев је потребно приложити извод из матичне књиге рођених, налаз, односно потврду здравствене установе из које је видљиво да је подносилац захтјева промијенио пол и доказ о плаћеној административној такси. У матичним књигама остаје регистрована чињеница о промјени пола. Биљешка о промјени пола, као и основ уписа, обавезно се уносе у матичну књигу, али се не штампају, него се уписују као нови постојећи податак. Према достављеној информацији Одјељење за јавни регистар није до сада имало захтјева за промјену пола.¹⁷⁵

Анализом стотину двадесет и шест одговора запримљених од надлежних опћинских/општинских служби може се закључити да у већини јединица локалне управе није било захтјева за промјену уписа пола.

Изузетак представљају сљедећи случајеви:

Општина Вишеград доставила је информацију да су имали регистрован један захтјев за промјену пола особе која је рођена у Вишеграду, а која је промјену извршила у иностранству, а на основу захтјева од 10.06.2009. године, који је одобрен рјешењем на основу Закона о личном имену и Закона о измјенама и допунама Закона о личном имену.¹⁷⁶

Одјељење за општу управу Градске управе Бања Лука доставило је информацију да је примљен један захтјев за промјену пола 2004. године *“којим је одобрена промјена података о полу у складу са законским прописима и на основу медицинске документације, те се истиче да није било неудовољених захтјева”*.¹⁷⁷

У одговору Општине Сребреница¹⁷⁸ наводи се сљедеће:

“Општинска управа Сребреница, тачније надлежни матични уред, до сада није запримио нити један захтјев за промјену пола, изузев захтјева упућеног начелнику општине, који је имао за циљ финансијску подршку у исту сврху, којем се и дјелимично удовољило, али до сада нисмо прибавили информације да ли је предметна особа заиста извршила промјену пола, те је претпоставка да то још увијек није учињено с обзиром да се особа није обраћала надлежном уреду за евиденцију промјене пола у матичној књизи рођених.”

¹⁷⁵ Акт Владе Брчко дистрикта БиХ, Одјељење за јавни регистар, број предмета 12-002267/16, број акта 10-1084СМ-002/16 од 30.05.2016. године.

¹⁷⁶ Акт Општине Вишеград, број 03-20-1-16/16, од 06.04.2016. године.

¹⁷⁷ Акт Одјељења за општу управу Град Бања Лука, број 01-200-163/16, од 24.03.2016. године.

¹⁷⁸ Акт Општине Сребреница, број 01-014-232/16, од 11.04.2016. године.

У одговору Града Бијељина¹⁷⁹ наводи се сљедеће:

„На подручју општине Бијељина у протеклих 20-ак година имали смо два случаја регистрација пола, једно рјешење је донесено од стране ЦЈБ Бијељина а друго од стране ЦЈБ Брчко.“

Из већине достављених одговора произлази да су надлежне опћинске/општинске службе упознате са законском регулативом и поступцима за промјену пола, промјену имена и упис тих промјена у матичне евиденције.

Изузетак представља одговор Општине Невесиње у којем се наводи да није регулисано питање поступка и регистрације промјене пола, што омбудсмени сматрају забрињавајућим јер указује на непознавање важећег законодавства из ове области.¹⁸⁰

Примјер (предмет разматран пред институцијом Омбудсмена)

Институција Омбудсмена је запримила жалбу¹⁸¹ особе (студента/ица) која је направила полну транзицију, промијенила лично име и пол, а претходно уписала факултет, положила све испите и завршни испит с личним именом и другим полом, те стекла право на издавање дипломе. С обзиром на то да је пред надлежним органима управе у току био поступак промјене личног имена и пола, особа је затражила одгоду издавања дипломе, док се не оконча покренути поступак. По окончању поступка, од Универзитета у Сарајеву тражила је издавање дипломе с новим полом и идентитетом.

Институцији омбудсмана обратио се Центар за људска права Универзитета у Сарајеву, по претходном обраћању Универзитета у Сарајеву молбом за разјашњавање дилеме у поступку издавања дипломе напријед наведеној особи, како не би донијели дискриминаторну одлуку.

Омбудсмани су издали препоруку¹⁸² коју су образложили на начин да лица која су промијенила лично име и пол имају оправдан интерес да јавне исправе које користе у правном саобраћају, укључујући и дипломе о стеченом образовању, гласе на њихово ново име усклађено с новим полным идентитетом јер се тиме обезбјеђује да промјену пола потпуно интегришу у свој лични и професионални живот. При томе су истакли да треба имати у виду да само име редовно носи обиљежја пола, тако да неподударност у имену које је означено у дипломи и јавној исправи којом се у правном саобраћају доказује идентитет објективно може да доведе до кршења права на приватност и дискриминације у свим оним ситуацијама у којима лице подноси диплому као доказ свог образовања, као што је запошљавање, наставак школовања и сл.

Имајући у виду чињеницу да су надлежно министарство и матични уред одобрили односно извршили упис промјене пола у личним документима, Универзитету у Сарајеву препоручено

¹⁷⁹ Ак Градске управе Града Бијељина, Одјељење за општу управу број 02/8-20-1-554/2016 од 30.03.2016.

¹⁸⁰ Акт Општине Невесиње, број 05/20-2/16, од 31.03.2016. године, акт Општине Шамац, број 04-200-7/16, од 25.03.2016. године.

¹⁸¹ Ж-СА-05-768/13.

¹⁸² Р-169/13 од дана 17.07.2013. године.

је да поштује новонасталу правну ситуацију и изда диплому у којој ће подаци о студенту бити у сугласности са подацима уписаним у МКР, јер би свако другачије поступање представљало не само кршење одлука органа задужених за питања регистрације идентитета него и кршење основних права грађана по основу пола и полног изражавања, према члану 2 став 1 Закона о забрани дискриминације. Центар за људска права је дана 19.10.2013. године актом број: 01-191-И/13 доставио информацију да је препорука Омбудсмена испоштована.

ПРЕПОРУКА

- Парламентарној скупштини Босне и Херцеговине да приступи измјенама Закона о равноправности полова БиХ и изричито дефинише појмове сексуалне оријентације и родног идентитета, као што је то учињено у Закону о забрани дискриминације БиХ.

ПРЕПОРУКА

- Скупштини Брчко дистрикта Босне и Херцеговине да приступи измјенама и допунама Закона о матичним књигама Брчко дистрикта БиХ и упис промјене пола регулише на начин како је то прописано законом о матичним књигама Федерације БиХ и Републике Српске.

ПРЕПОРУКА

- Ентитетским министарствима здравља и Одјелу за здравство Владе Брчко дистрикта да размотре могућност измјена Закона о здравственом осигурању којим ће се предвидјети дјелимично или потпуно покривање трошкова медицинског процеса промјене пола и обавезног здравственог осигурања.

ПРЕПОРУКА клиничким центрима и болницама у БиХ:

- да системски и континуирано врше едукацију медицинског особља које би могло пратити процес транзиције транссексуалних особа и пружити неопходну медицинску помоћ;
- да предузимају мјере у циљу обезбјеђивања медицинског кадра који би могао вршити комплетан медицински процес промјене пола.

VII ЗАЈЕДНИЦА ЖИВОТА И ПРАВА КОЈА ПРОИСТИЧУ ИЗ ИСТЕ

Одредба члана 12 Европске конвенције о људским правима и слободама из 1950. године прописује да „од тренутка када постану способни за брак, мушкарац и жена имају право да ступе у брак и заснују породицу према националним законима којима се регулише остваривање овог права“. Ова одредба јасно дефинише да брак могу закључити искључиво особе различитог пола. Развојем и промјенама у друштву мијења се и правна дефиниција брака па тако Повеља о основним правима у Европској унији, у одредби члана 21, изричито забрањује дискриминацију на основу полне оријентације, док одредба члана 9 прописује да право на закључење брака и заснивање породице треба да буде гарантовано националним законодавством, односно да национална права треба да прописују услове за важење брака,

ванбрачне или истополне заједнице. У Препоруци Вијећа Европе, број: 1474 из 2000. године, истакнут је захтјев да се одобри доношење закона о регистрованим хомосексуалним заједницама, а у Резолуцији Европског парламента о поштовању људских права у Европској унији наводи се да ванбрачни и истополни партнери треба да имају иста права као и традиционалне породице посебно у области пореза, социјалних бенефиција и имовинских права.¹⁸³

Наведено показује да се положај истополних заједница одвијао од њиховог апсолутног непризнавања па све до потпуног изједначавања партнера из ових заједница са партнерима хетеросексуалних бракова у погледу остваривања права и обавеза, а како је то данас регулисано у великом броју држава¹⁸⁴.

У законодавству Босне и Херцеговине, одредбама породичних закона на нивоу ентитета и Брчко дистрикта Босне и Херцеговине уређени су породичноправни односи између брачних супружника. Односи између брачних супружника производе одређена права и обавезе, а најзначајнији су личноправни, економско-социјални и имовинскоправни.

Одредбе породичних закона регулишу питања везана за закључење брака, третирају ванбрачну заједницу као и имовинскоправне односе између брачних односно ванбрачних супружника. Уколико се изврши упоредна анализа свих важећих законских одредаба из области породичног права, закључак је да законодавац на цијелој територији Босне и Херцеговине једнако регулише питање закључења брака, прописујући различитост полова као један од битних и најважнијих услова за склапање и пуноважност брака.

Тако, Породични закон Републике Српске¹⁸⁵ у члану 4 прописује:

- став 1 *„Брак је законом уређена заједница живота између мушкарца и жене“*,
- став 2 *„Брак се заснива на слободној одлуци мушкарца и жене да закључе брак, на равноправности брачних супружника, међусобном поштовању и узајамном помагању“*.

Одредбама Породичног закона Федерације Босне и Херцеговине¹⁸⁶, прописано је следеће:

- члан 6 *„Брак је законом уређена заједница живота између мушкарца и жене“*,
- члан 7 став 1 *„Брак склапају сагласном изјавом воља жена и мушкараца пред матичаром“*, члан 8 став 1 *„За постојање брака потребно је а) да су будући брачни супружници различитог пола б) да су будући брачни партнери изјавили пристанак за склапање брака в) да је пристанак изјављен пред матичаром“*, а став 2 *„Ако при склапању брака није био испуњен неки од услова из става 1 не настају правни учинци брака“*.

¹⁸³ Слободан И. Панов, *Породично право*, Београд, 2015, стр. 64.

¹⁸⁴ Државе ЕУ-а у чијем се законодавству не предвиђа регистровано партнерство: Бугарска, Италија, Латвија, Литванија, Пољска, Румунија, Словачка, преузето дана 23.06.2016. године http://europa.eu/youreurope/citizens/family/couple/registered-partners/index_hr.htm

¹⁸⁵ Породични закон Републике Српске, “Службени гласник РС” бр. 54/02, 41/08 и 63/14.

¹⁸⁶ Породични закон Федерације Босне и Херцеговине, “Службене новине ФБиХ”, пречишћен текст број: 35/05 и измјене и допуне 31/14.

Члан 4 Породичног закона Брчког дистрикта Босне и Херцеговине¹⁸⁷ гласи:

- став 1 „Брак је законом уређена заједница живота жене и мушкарца“;
- став 2 „Брак се заснива на слободној одлуци мушкарца и жене да закључе брак, равноправности брачних партнера, међусобном поштовању и узајамном помагању“.

На основу цитираних законских одредаба неспорно је да у правном систему Босне и Херцеговине брак могу закључити искључиво два лица различитог пола, односно једна жена и један мушкарац. Разлика полова законски је услов за пуноважност брака, али и за постојање ванбрачне заједнице, а овај услов изражава друштвени, вриједносни и морални став друштва да је брак или ванбрачна заједница намијењена искључиво особама супротног пола. Чином закључења брака брачни супружници постају носиоци одређених права и обавеза, а законски прописи регулишу економско-социјалне и имовинскоправне односе који настају између њих.

Промјене у савременим правним системима воде ка томе да већина европских држава напушта традиционалну дефиницију брака која је заснована на различитости полова брачних супружника, те правним нормама дефинише нове облике животних заједница, свакако дозвољавајући истополним паровима закључење животног или регистрованог партнерства. Доношењем нових закона, државе ово право уграђују у своје правне системе па тако данас значајан број европских држава парове из истополних заједница у потпуности изједначавају са брачним супружницима у погледу остваривања права и обавеза.

Упркос наведеним промјенама и чињеници да је данас право на закључење истополних заједница прописано у готово свим државама Европске уније¹⁸⁸, Босна и Херцеговина, односно њени ентитети, још увијек немају законско рјешење које би овим паровима омогућило регистровање животне или истополне заједнице, што повлачи украђивање остваривања низа права која би регистрацијом ове заједнице настала између партнера, првенствено имовинска, право на насљеђивање, остваривање здравствене заштите итд.

Стога, чини се неопходним да власти у Босни и Херцеговини треба да предузму конкретне мјере и радње и донесу адекватна законска рјешења која би регулисала право на регистрацију истополних заједница.¹⁸⁹ Уколико би законодавац као и у већини других

¹⁸⁷ Породични закон Брчког дистрикта Босне и Херцеговине, “Службени гласник Брчко дистрикта БиХ” број: 3/07.

¹⁸⁸ *Zajednica života osoba istog pola u pravu zemalja Evropske unije*, 2015, стр. 10: “Данас је у ЕУ законски легализована заједница живота особа истог пола у 23 од укупно 28 земаља. Шведска је прва држава у којој је донесен посебан Закон о хомосексуалним заједницама (1988), а прописивао је заштиту особа истог пола које живе заједно тако што је упућивао на примјену правила која вриједе за ванбрачну заједницу жене и мушкарца. У земљама ЕУ постоје три основна начина регулисања истополне заједнице. Мањи број земаља дозвољава закључење брака између особа истог пола, односно истополни брак [Холандија (2000), Белгија (2003), Шпанија (2005), Шведска (2009), Норвешка (2007), Португал (2010), Исланд (2010), Данска (2012) и Француска (2013)]. Већи број земаља усвојио је концепт регистрованог партнерства [Данска (1989), Француска (1999), Њемачка (2000), Финска (2001), Швајцарска (2001), Луксембург (2004), Велика Британија (2005), Андора (2005), Словенија (2005), Чешка (2006), Мађарска (2009), Аустрија (2010), Лихтенштајн (2011), Хрватска (2014), Малта (2014), и Италија у следећим регијама: Toscana, Umbria, Campania, Marche, Veneto, Puglia, Lazio и Liguria].”

¹⁸⁹ Поставља се питање, да ли би било сврсисходније права и обавезе истополних партнера дефинисати унутар већ постојећих закона или донијети посебан закон којим би се регулисали сви правни односи који проистичу из заједнице живота.

земаља донио посебан закон којим би прописао ово право, поставља се питање на који начин би најбоље било регулисати економско-социјалне и имовинскоправне односе између истополних партнера. Регулисање ових односа од посебног је значаја јер је неспорно да заједница живота, било брачна, ванбрачна или истополна, подразумева и економску заједницу партнера па самим тим производи и имовинска дејства у погледу права на уживање заједничке имовине, наслеђивање имовине и пензије, остваривање права на здравствену заштиту итд. Јасним дефинисањем права и обавеза остварила би се сигурност партнера док заједница траје али и заштитила њихова имовинска права у случају да дође до њеног престанка.

Указујемо на примјере из сусједних држава, односно Републике Хрватске и Републике Србије, које су проблеме регулисања заједнице живота лица истог пола ријешиле на сљедећи начин:

- У Републици Хрватској донесен је закон којим се регулише заједница живота лица истог пола. Ради се о Закону о животном партнерству особа истог пола, који је на снази од 5.8.2014. године. Овај закон усвојио је Хрватски сабор на засједању одржаном 15.07.2014. године са 89 гласова „за“ и 16 гласова „против“. На тај начин је, поред брачне и ванбрачне заједнице, које су регулисане Обитељским законом, признато и животно партнерство и неформално (де факто) животно партнерство као заједнице које представљају породични живот. Практично то значи да се обје породичне заједнице (ван)брачна и (неформално) животно партнерство, третирају на једнак начин. Законом је регулисано да склопљено животно партнерство производи бројна правна дејства, тј. права и обавезе која се могу подијелити на лична права и обавезе, односе у вези са дјецом, имовинске односе животних партнера, наслеђивање, порески статус животног партнерства, статус животног партнерства у пензионском (мировинском) осигурању, статус животних партнера у систему социјалног старења, права и обавезе животних партнера у систему обавезног здравственог осигурања и здравствене заштите, права и обавезе животних партнера у вези са запошљавањем и радним односима, приступ радним и тржишним услугама и јавноправни положај животног партнерства.¹⁹⁰
- У Републици Србији, у оквиру пројекта који носи назив *Борба против дискриминације и изградња културе толеранције путем дијалога, правних реформи и праћења дискриминаторне праксе*, који је реализовао Центар за унапређење правних студија из Београда, сачињен је модел закона о регистрованим истополним заједницама. У моделу закона, регистрована истополна заједница, односно регистровано партнерство, дефинише се као заједница живота два пунољетна лица истог пола, која су регистровала свој грађански партнерски однос пред надлежним органом јавне власти. Друга група правних дејстава која би, према моделу закона, законодавац у Републици Србији требало да призна регистрованој истополној заједници су имовинскоправна дејства. По угледу на законски брачни имовински режим, и у моделу закона предвиђа се постојање посебне и заједничке имовине. Поред наведеног, одредбама модела закона врши се промјена и у насљедноправним прописима, па се предвиђа да партнер из

¹⁹⁰ *Pravna regulacija životnih zajednica istog pola u Hrvatskoj, Sloveniji, Srbiji i Bosni i Hercegovini*, Sarajevski otvoreni centar, 2015, стр. 9 и 14.

регистроване истополне заједнице има исту насљедноправну позицију као брачни друг.¹⁹¹

Омбудсмени Босне и Херцеговине наглашавају да суштина заштите права ЛГБТ особа не би требало да буде у форми, јер није битно којим ће законским прописима права ових особа бити регулисана већ да та права буду призната у једнаком обиму и производе иста правна дејства као и код брачних партнера.

Омбудсмени Босне и Херцеговине су мишљења да би се и постојећа законска рјешења која се примјењују на територији оба ентитета и Брчко дистрикта Босне и Херцеговине, а којима се регулишу имовинска права и обавезе брачних супружника, могла адекватно примијенити и на имовину партнера у истополним заједницама. Самим тим, партнерима из ових заједница потребно је осигурати да могу располагати са заједничком (партнерском стечевином) и посебном (властитом) имовином. Заједничка имовина би била она коју су животни партнери стекли радом за вријеме трајања животног партнерства, или потиче из те имовине, и на којој, ако није другачије одређено, партнери треба да имају право сусвојине на једнаке дијелове, док би посебна имовина била она коју су животни партнери имали у тренутку закључења животног партнерства или су ту имовину стекли за вријеме трајања животног партнерства, али на различитом правном основу од оног који је регулисан као заједничка имовина. Независно од одредаба које би регулисале заједничку и посебну имовину животних партнера, партнерима из истополних заједница треба оставити и законску могућност да своје имовинскоправне послове регулишу и на другачији начин односно путем различитих уговора. Такође, ЛГБТ особама треба омогућити и право на насљеђивање имовине у случају смрти истополног партнера, односно могућност уживања права из пензијско-инвалидског осигурања.

Доношење адекватних законских рјешења у Босни и Херцеговини у великој мјери би допринијело да ЛГБТ особе напokon постану „видљиве“ у правном систему Босне и Херцеговине што би спријечило њихову даљу стигматизацију и дискриминацију.

Институција Омбудсмана је приликом израде овог извјештаја затражила од невладиних организација и представника академске заједнице њихова мишљења по питању правне регулације истополне заједнице у БиХ. Запримљени су сљедећи одговори:

Фондација Цуре:¹⁹²

“Непознаница је колики број истополних заједница постоји у БиХ, али то свакако није фактор који треба да кочи нормирање истополних партнерстава у БиХ. Непостојање законског нормирања истополних партнерстава ускраћује бројна права истополним заједницама. БиХ би требало у сто скоријем року да крене с нормирањем истополних партнерстава, с обзиром на то да постоје све законске регулативе којим се гарантује недискриминација ЛГБТ особа, а ово је један од ријетких процеса који је још остао изван нормативног концепта. Фондација ЦУРЕ је у фази припреме три залагачка документа, од

¹⁹¹ *Pravna regulacija životnih zajednica istog pola u Hrvatskoj, Sloveniji, Srbiji i Bosni i Hercegovini*, Sarajevski otvoreni centar, 2015, стр. 46, 47 и 48.

¹⁹² Акт Фондације ЦУРЕ, запримљен 14.04.2016. године.

којих је један везан за родитељство, у којем се обавезно помиње да би права родитељства требало да буду нормирана и за ЛБТ жене. Овим документом ћемо отворити заговарачке процесе и у овој области у 2016. години”.

Тузлански отворени центар:¹⁹³

“Сматрамо да се Закон о истополним животним заједницама у БиХ треба хитно усвојити како би се осигурала права партнера и партнерки и бенефиције које произлазе из заједнице, а коју тренутно уважавају само хетеросексуални партнери и партнерке”.

Сарајевски отворени центар:¹⁹⁴

„Право на породични живот истополних парова јасно је заштићено Европском конвенцијом о заштити људских права и основних слобода, што се показало кроз низ пресуда суда у Стразбуру. Право на породични живот истополних парова загарантовано је и Уставом БиХ. БиХ мора одмах приступити изради и усвајању законодавства које ће регулисати права и обавезе из породичног живота истополних парова, пружајући истополним паровима исти ниво права и заштите као и ванбрачним заједницама“.

Либерта Мо:¹⁹⁵

“Наш став је апсолутно афирмативан. Правно регулисање истополне животне заједнице значио би конкретан и значајан корак у самом процесу борбе против дискриминације на основу сексуалне оријентације”.

Удружење грађана „Оштра нула“:¹⁹⁶

„Када је у питању правна регулација истополних животних заједница у БиХ, мишљења сам да као правна држава имамо обавезу да категорију која броји готово 10% становништва и правно препознамо. Или онда нека уредно одбију то, како би цивилно друштво могло дати адекватан одговор. Бесмислено је да се у 21. вијеку не може задовољити нечије право, тј. изједначавање права са већином популације земље.“

Б. Крешић – лични став:¹⁹⁷

“У складу са потписаним међународним документима чак сматрам да није потребно више поставити питање да ли треба легализовати истополну заједницу живота, него је питање на који начин то учинити. Као најприхватљивији модел признања заједнице особа истог пола у Босни и Херцеговини сматрам институционални модел регистрованог партнерства. Институционални модел допушта законодавцу извјесну слободу приликом одређења права која жели признати истополним партнерима/цама. Ипак, приликом признања ових права

¹⁹³ Акт Тузланског отвореног центра од 16.04.2016. године.

¹⁹⁴ Сарајевски отворени центар, Е-mail од 14.04.2016. године.

¹⁹⁵ Е-mail Либерта Мо од 17.04.2016. године.

¹⁹⁶ Е-mail Удружења “Оштра нула” од 01.06.2016. године.

¹⁹⁷ Акт Б. Крешића, записан 12.04.2016. године.

законодавац треба бити свјестан чињенице да за свако разликовање истополних и разнополних партнера мора постојати посебно озбиљан разлог, који мора оправдати такво разликовање у демократском друштву. Нормирање регистроване истополне заједнице живота представља бољу перспективу од уређења ових заједница као де фацто кохабитације. Де фацто кохабитација показује слабости у пракси приликом утврђивања настанка или престанка такве заједнице, што несумњиво води правној несигурности. Регистрацијом заједнице живота не само да ће партнери/це који/е живе у таквим заједницама имати већу правну сигурност у остваривању својих права, него ће и држава бити у могућности пратити тенденције развоја таквих заједница живота, те на основу тога и подузимати одговарајуће мјере... ”

ПРЕПОРУКА:

- Законодавним тијелима у Босни и Херцеговини да законски уреде питање заједнице живота истополних партнера.

VIII ПИТАЊЕ ДИСКРИМИНАЦИЈЕ

Опште напомене о дискриминацији ЛГБТ особа

Особе по основу сексуалне оријентације (ЛГБТ особе) у свакодневном животу сусрећу се са стереотипима и предрасудама, иако су истополни сексуални односи дозвољени законом, а неравноправан третман ЛГБТ особа изричито забрањен. Појединачна обраћања и предмети отворени у институцији Омбудсмена по службеној дужности показују да се дискриминација припадника ЛГБТ заједнице огледа у говору мржње на интернет порталима, графитима увредљивог садржаја, угрожавању слободе окупљања и изражавања, пријетњама те појединачним случајевима физичког насиља.

Положај припадника ЛГБТ популације у Босни и Херцеговини и даље је тежак, јер наше друштво није спремно да их прихвати као равноправне припаднике друштва. У случају повреде права, ријетко се одлучују за покретање поступка пред институцијом Омбудсмена или другим надлежним органима, због неповјерења у институције и страха од осуде или чак одмазде околине због објелодањивања своје сексуалне оријентације.

Од ступања на снагу Закона о забрани дискриминације, у институцији Омбудсмена за људска права Босне и Херцеговине регистровано је око 40 предмета дискриминације по основу сексуалне оријентације, с тим што је већина предмета отворена по службеној дужности „ex officio” или по пријавама невладиних организација.

Највећи проблем, као и код других видова дискриминације, јесте спремност друштва да одбаци стереотипе и предрасуде и да буде толерантније према појавама које нису у складу са ставовима већине, али управо у томе се огледа ниво достигнуте културе људских права.

Успостављени систем друштвених вриједности и степен толеранције код нас је такав да је однос према другом у најмању руку неутралан, а често и насилан. То производи и испаде

према различитим групама које су у мањини или према појавама које нису у складу са ставовима већине.

Државни органи задужени за одржавање реда имају првенствену обавезу да реагују у оваквим ситуацијама, а судови имају могућност изрицања тежих казни за кривична дјела почињена из мржње.

Битно је, дакле, пронаћи починиоце, ради одвраћања од будућих напада сличног карактера и слања јасне поруке јавности да је насиље према ЛГБТ популацији неприхватљиво. Омбудсмени са даном сачињавања овог извјештаја, нажалост, констатују да случајеви дискриминације по основу сексуалне оријентације ријетко добијају судски епилог.

У току је и едукација полицијских службеника усмјерена на повећање сензибилности у раду са ЛГБТ популацијом (што је за сваку похвалу) као и активизам невладиних организација и отвореност медија за третирање ове проблематике. Положај ЛГБТ особа данас је значајно бољи у смислу отворености организација цивилног друштва за ову тематику, у домену заговарања, промоције, активизма и присутности у медијима. Такође, једна од кључних улога институције Омбудсмена јесте подизање свијести о правима ЛГБТ особа, али и функционисања институција које су спремне стати у њихову заштиту приликом угрожавања или повреде права ових особа.

Предмети дискриминације по основу сексуалне оријентације регистровани у институцији Омбудсмена БиХ, од доношења Закона о забрани дискриминације у Босни и Херцеговини:

- 2016: пет предмета¹⁹⁸
- 2015: четири предмета
- 2014: 11 предмета
- 2013: 10 предмета
- 2012: четири предмета
- 2011: три предмета
- 2010: један предмет.

Иако је број жалби на дискриминацију по основу сексуалне оријентације мали или готово занемарљив у односу на укупан број обраћања грађана у другим областима, треба нагласити да је и већина од тог малог броја предмета отворена по службеној дужности или по пријави невладиних организација које се баве заштитом права ове категорије грађана.

У периоду праћења примјене Закона о забрани дискриминације у Босни и Херцеговини, омбудсменима се, поред предмета отворених по службеној дужности, у највећој мјери обрађала организација Сарајевски отворени центар, а поступак истраживања проведен је по свим жалбама ове невладине организације.

До 2014. године, више жалби је поднесено на основу континуирано увредљивог писања портала и магазина САФФ, којем је из институције Омбудсмена издата препорука¹⁹⁹ да се

¹⁹⁸ Закључно са априлом 2016. године.

¹⁹⁹ П-204/11 од 12.12.2011. године.

јавно извини припадницима хомосексуалне мањине и магистрима родних студија због навода изнесених у једном од чланака, те да у будућем новинарском раду поштује Закон о забрани дискриминације у БиХ. Увредљивим текстовима у магазину САФФ бавило се, осим тога, и Вијеће за штампу. С обзиром на то да магазин САФФ није показао спремност за сарадњу, овај случај несарадње уврштен је у Годишњи извјештај институције Омбудсмена за људска права БиХ, који је упућен Парламентарној скупштини БиХ и законодавним тијелима ентитета и Брчко дистрикта БиХ.

Један од првих предмета дискриминације по основу сексуалне оријентације односио се на случај пријаве нарушавања јавног реда и мира, због чињенице да су двије особе испољавале своју оријентацију у јавном угоститељском објекту.²⁰⁰ Конкретније, на основу пријаве власника угоститељског објекта, покренут је прекршајни поступак и изречена новчана казна због нарушавања јавног реда и мира због љубљења двије дјевојке у локалу. Канцеларија за притужбе јавности у МУП-у КС је по запримању акта институције Омбудсмена донио закључак да, приликом интервенције, полицијски службеници нису испољавали дискриминаторски однос, али је против подносиатеља жалбе обустављен прекршајни поступак. Надаље, институција Омбудсмена је, у складу са законом датим надлежностима, упутила подносиатељке жалбе на покретање судског поступка у складу са Законом о забрани дискриминације, те изразила спремност за мониторинг истог, а подносиатељке жалбе нису покренуле судски поступак.

Институцији Омбудсмена у више наврата се обраћала невладина организација Сарајевски отворени центар, због повреде одредаба Закона о забрани дискриминације БиХ, а у вези са упитницима за добровољне даваоце крви.

У предмету број Ж-СА-06-446/12 Јавној установи Завод за трансфузијску медицину Федерације Босне и Херцеговине издата је препорука да одмах у примјену уведе нови формулар, односно сагласност давалаца крви или крвних састојака, сходно Правилнику о засебним техничким захтјевима за крв и крвне састојке, донесен 2011. године. Препорука је испоштована на начин да је Завод за трансфузијску медицину ФБиХ актом број 07-01-4258/12 од 24.10.2012. године доставио информацију да је: “Правилник о посебним техничким захтјевима за крв и крвне састојке са прилозима (Прилог 2 – образац 'Сагласност даваоца крви и крвних састојака') одобрен од стране директора Завода 11.10.2012. године у цијелости и стављен у примјену у Заводу (шифра документа ПР 001).“

Једнако тако, у 2014. години жалба је поднесена против Завода за трансфузијску медицину Републике Српске, а споран је био упитник за даваоце крви, у којем постоји дискриминација на основу сексуалне оријентације. Заводу је институција Омбудсмена издала препоруку да ревидира спорни упитник како из њега не би били искључени даваоци само по основу сексуалне оријентације. У одговору на препоруку наводи се да „издавања крви нису изузети искључиво хомосексуалци него сва лица ризичног понашања у складу са Директивом 200/98ЕЗ Европског парламента и Вијећа о утврђивању стандарда квалитете и сигурности за прикупљање, испитивање, прераду, чување и промет људске крви и крвних састојака“. Упитник за даваоце промијењен је у децембру на основу Водича за припрему, коришћење и

²⁰⁰ Ж-СА-06-722/11.

обезбјеђење квалитета компонената крви, издатог од стране Европског директората за квалитет медицине.

Током 2014. године, омбудсмени су искористили могућност отварања предмета по службеној дужности (*ex officio*)²⁰¹ да подсјете надлежне јавне институције у Босни и Херцеговини да су истополни сексуални односи декриминализовани, а сви облици дискриминације на основу сексуалне оријентације забрањени Законом о забрани дискриминације.²⁰² Наиме, један предмет отворен је поводом изјаве начелника заједничког штаба ОС БиХ у “Дневном авазу” да ће тражити детаљну истрагу о случају љубљења два пилота, након што је један од припадника војне полиције пилоте „пријавио за хомосексуализам“. Након акта институције Омбудсмена, у којем је тражено изјашњење поводом изјава датих у средствима јавног информисања, и којим је наглашено да ЛГБТ особе уживају сва Уставом загарантована права, укључујући слободу изражавања и окупљања, начелник Генералштаба ОС БиХ обавијестио је омбудсмене да истрага није, нити ће бити покренута, након чега је предмет у институцији Омбудсмана затворен.

Наводи о нарочито тешком инциденту упућени су институцији Омбудсмена против Граничне полиције Босне и Херцеговине,²⁰³ почетком 2015. године од стране два холандска држављанина која су прелазила државну границу у октобру 2014. године.²⁰⁴ Институција Омбудсмена провела је поступак истраге, и упутила Препоруку²⁰⁵ Граничној полицији да у оквиру своје надлежности утврди тачно и потпуно чињенично стање и предузме мјере предвиђене законом по окончању истраге. У одговору Граничне полиције²⁰⁶ наводи се да су извршене и поновљене све неопходне провјере и да је утврђено да се спорни инцидент није десио на територији БиХ, него евентуално сусједне Хрватске. О резултатима истраге сачињен је извјештај (бр. 17-07-34-7-191/15) који је достављен Одбору за жалбе грађана Парламентарне скупштине БиХ. Одбор за жалбе грађана је, након прикупљања неопходних информација, усвојио наведени извјештај и захтијевао званичне податке од органа Републике Хрватске. Иако омбудсмени нису имали могућност да утврде другачије чињенично стање нити да утичу на рад институција ван Босне и Херцеговине, издавањем препоруке на недвосмислен начин је утврђена и подвучена обавеза свих јавних органа на потпуно поштовање слободе сексуалне оријентације и опредјељења било којег лица под њиховом надлежношћу.

Константно присутан проблем против многих рањивих група у Босни и Херцеговини, не само припадника ЛГБТ популације, јесте исписивање или истицање увредљивих графита на јавним мјестима. Поводом таквог једног инцидента, конкретније, хомофобног натписа на

²⁰¹ Ж-БЛ-06-165/14.

²⁰² “Службени гласник БиХ” број 59/09.

²⁰³ Ж-БЛ-06-90/15.

²⁰⁴ Након што су показали холандске пасоше граничној контроли БиХ, услиједио је низ догађаја који би се могли окарактерисати као вријеђање, подсмјевање, излагање руглу због њихове истополне сексуалне оријентације, непотребно задирање у приватне ствари и информације неvezане за претрес лица и возила, непримјерена гестикулација од стране службених лица и генерално крајње увредљив начин опхођења са путницима, у супротности са Етичким кодексом и прописима који регулишу рад Граничне полиције, због чега су приликом уласка у нашу земљу претрпјели понижавајуће, застрашујуће и трауматично искуство, које је утицало и на даљи ток њиховог годишњег одмора.

²⁰⁵ П-227/15.

²⁰⁶ Акт Граничне полиције Босне и Херцеговине од 26.10.2015. године.

надвожњаку у Вогошћи, институција Омбудсмена је у мају 2015. године поступала и указала на неопходност хитног поступања надлежних институција, у конкретном случају полиције и тужилаштва, на уклањању оваквих натписа, који, иако симболични и маргинални, доприносе стварању атмосфере страха и индукују насиље, гдје превентивна реакција добија посебан значај.

Промоција

Једна од кључних активности институције Омбудсмена усмјерена је на подизање свијести грађана о њиховим правима и о постојању механизма и институција за заштиту када су угрожени на било који начин.

У периоду извјештавања, омбудсмени су давали бројне изјаве (усмене, телефонске, изјаве пред камером или саопштења за јавност) које се тичу конкретно права ЛГБТ популације. У оквиру редовних истраживања која је након процеса избора омбудсмена, крајем 2015. године, реализовао портал LGBT.ba, објављени су интервјуи са омбудсменима у којима су дати њихови одговори на питања везана за положај и права ЛГБТ особа у Босни и Херцеговини и њихови ставови о активизму у том сектору, Паради поноса у Босни и Херцеговини, истополним заједницама, законским рјешењима, те о њиховом плану рада у мандату који је пред њима и конкретним дјеловањем у правцу рјешавања проблема који постоје и који ће тек доћи на дневни ред. Том приликом је, између осталог, истакнуто да је потребно донијети посебан закон којим ће се уредити партнерска заједница особа истог пола,²⁰⁷ да би носиоци јавних функција свакако требало отвореније да иступају у заштити права ЛГБТ особа,²⁰⁸ као и да ЛГБТ особе нису довољно видљива категорија у босанскохерцеговачком законодавству.²⁰⁹

Поред наведеног, представници институције Омбудсмена учествовали су у низу активности промоције са искључивом темом заштите права ЛГБТ особа²¹⁰.

²⁰⁷ <http://lgbt.ba/intervju-jasminka-dzumhur-potrebno-je-donijeti-poseban-zakon-kojim-ce-se-urediti-partnerska-zajednica-osoba-istog-spola/>

²⁰⁸ <http://lgbt.ba/intervju-ljubinko-mitrovic-nosioci-javnih-funkcija-bi-svakako-treballi-otvorenije-istupiti-u-zastiti-prava-lgbt-osoba/>

²⁰⁹ <http://lgbt.ba/intervju-nives-jukic-lgbt-osobe-nisu-dovoljno-vidljiva-kategorija-u-bh-zakonodavstvu/>

²¹⁰ Дана 23.09.2015. године представници институције Омбудсмена учествовали су на семинару под називом “Унапређење односа полиције Републике Српске са припадницима ЛГБТ заједнице”, који је организован од стране Управе за полицијско образовање МУП-а Републике Српске, у просторијама Управе у Бањој Луци. Семинар је организован с циљем сензибилизације припадника МУП-а за рад са припадницима ЛГБТ заједнице, а по упућивању Препоруке омбудсмена број П-60/15 од 27.02.2015. године, којом се захтијева од Управе да у оквиру стручног оспособљавања, усавршавања, обуке, едукације или кроз било који вид информисања полицијских службеника, предузме мјере из своје надлежности с циљем унапређења сензибилитета полиције за рад са припадницима ЛГБТ заједнице, проактивног и превентивног дјеловања, те провођења и примјене строже прекршајне и казнене политике за прекршаје и кривична дјела почињена према припадницима ЛГБТ заједнице. Посјета је обухватила размјене искустава са правобранитељком за равноправност, представницима Правосудне академије Хрватске, представницима Хрватског сабора, Уреда Владе ХР за људска права и права националних мањина, Одбора за равноправност сполова Хрватског сабора и Полицијске академије у Загребу. У студијској посјети учествовали су представници Парламента БиХ, центара за едукацију судија и тужилаца, полицијских академија, Агенције за равноправност полова БиХ, Министарства рада и социјалне заштите ФБиХ, као и представници СОЦ-а. Учесници су били полицијски службеници и инспектори ЦЈБ Бања Лука. Исти такав семинар одржан је и на подручју ЦЈБ Приједор, а планирано је одржавање сличних семинара на подручјима и других центара јавне безбједности. Основне дилеме и коментари изнесени од стране припадника Министарства унутрашњих послова у поступањима по пријавама дјела против ЛГБТ популације односе се на начин третирања

Иако је подизање свијести грађана веома значајно, оно није само по себи довољно, јер првенствено се мора подићи свијест запослених у институцијама власти, а то треба да буде трајан процес.

Градња позитивног амбијента за све непривилеговане особе, причање о њиховим проблемима, добар је почетак мијењања свијести друштва, а мијењање свијести ће охрабрити особе из угрожених група да се обрате институцијама за своју заштиту.

IX ИНСТИТУЦИОНАЛНИ МЕХАНИЗМИ ЗА ПИТАЊА РОДНЕ РАВНОПРАВНОСТИ

Питањима родне равноправности у Босни и Херцеговини баве се Агенција за равноправност полова Босне и Херцеговине, Гендер центар Федерације Босне и Херцеговине и Гендер центар – Центар за једнакост и равноправност полова Владе Републике Српске.

У одговору Агенције за равноправност полова Босне и Херцеговине²¹¹ се, између осталог, наводи следеће:

„Агенција и гендер центри су у сарадњи са Сарајевским отвореним центром и Канцеларијом Вијећа Европе у Сарајеву радили на мапирању потреба за провођење препоруке CM/Rec (2010)5 Вијећа Европе у државама чланицама о мјерама за сузбијање дискриминације на

пријава за насиље у породици, ако се ради о страним држављанима који живе у Босни и Херцеговини, а према закону матичне земље могу да региструју брачну заједницу или животно партнерство; мјере полицијске принуде које се проводе против насилника у породици (удаљавање мужа) код истополних заједница; да ли у пријавама и извјештајима који се шаљу у даљу процедуру (тужилаштву) или извјештајима који служе за интерну употребу треба наводити сексуалну оријентацију оштећеног. У смислу наведеног указано је на одређене недоречености у постојећим законима и подзаконским актима који регулишу полицијске процедуре, као и на чињеницу да у Босни и Херцеговини није донесен посебан закон о животном партнерству или његов еквивалент. У организацији Сарајевског отвореног центра, уз подршку Фонда за отворено друштво и Уреда правобранитељице за равноправност полова Републике Хрватске, почетком марта 2016. године организована је тродневна студијска посјета надлежним институцијама Републике Хрватске, које се баве борбом против дискриминације ЛГБТ особа. Посјета је обухватила размјене искустава са правобранитељком за равноправност, представницима Правосудне академије Хрватске, представницима Хрватског сабора, Уреда Владе ХР за људска права и права националних мањина, Одбора за равноправност сполова Хрватског сабора и Полицијске академије у Загребу. У студијској посјети учествовали су представници Парламента БиХ, центара за едукацију судија и тужилаца, полицијских академија, Агенције за равноправност полова БиХ, Министарства рада и социјалне заштите ФБиХ, као и представници СОЦ-а. Том приликом представљена су искуства Републике Хрватске у борби против дискриминације по основу сексуалне оријентације, утицај ЕУ интеграција на заштиту и поштивање људских права наведених категорија, законодавне активности и мјере предузете с циљем подизања свијести и промоције. Поред општих проблема са којима се сусрећу припадници ЛГБТ заједнице, који су заједнички за све земље региона, наглашен је значај доношења Закона о истополним заједницама, који је првобитно израђен 2003. године, а актуелна верзија закона је из 2014. године, и чије је усвајање представљало извјесну прекретницу у борби против дискриминације на основу сексуалне оријентације. Иако је прва Парада поноса организована 2002. године, тек 2011. године долази до већег степена солидарности и подршке јавности, јавних личности и представника политичке власти овој врсти манифестација, а поред Загреба, исти догађај организован је и у Сплиту, а потом и Осјеку. Влада Републике Хрватске је 2011 године донијела Протокол о поступању у случајевима злочина из мржње, који је успоставио оквир за рад полиције и Државног одвјетништва у бављењу овим случајевима те је успоставио радну групу за праћење злочина из мржње, што је био важан корак у борби против насиља над ЛГБТ особама. Коначно, Европски суд за људска права у Стразбуру донио је Одлуку у предмету Пајић v. Croatia (application no. 68453/13) којом је једногласно утврђено да је Хрватска повриједила члан 8 (право на породични и приватни живот) Конвенције, због чињенице да је одбила боравишну дозволу држављанки Босне и Херцеговине која живи у истополној заједници са држављанком Хрватске.

²¹¹ Акт Агенције за равноправност полова Босне и Херцеговине број 10-37-1-1118-4/16, од 24.08.2016. године.

основу сексуалне оријентације или родног идентитета. Успостављена је радна група коју су чинили представници/е Агенције, гендер центара, Министарства за људска права и избјеглице БиХ и Сарајевског отвореног центра која је израдила Приједлог мјера за побољшање равноправности ЛГБТ особа, који представљају основ за даљи рад на овим питањима у наредном периоду.

Постигнут је договор да, у циљу реализације конкретних мјера за промоцију и заштиту ЛГБТ особа, гендер институционални механизми у БиХ (Агенција за равноправност полова, Министарство за људска права и избјеглице БиХ, Гендер центар Владе РС, Гендер центар Владе ФБиХ) укључе ову област у своје оперативне планове за провођење Гендер акционог плана БиХ (ГАП) за 2016. годину. Гендер акциони план Босне и Херцеговине за период 2013–2017. године је стратешки документ који садржи стратешке циљеве, програме и мјере за остваривање равноправности полова у свим областима друштвеног живота и рада у јавној и приватној сфери. С циљем координације провођења и надзора над провођењем Гендер акционог плана БиХ успостављен је Управни одбор за координацију и праћење провођења Гендер акционог плана БиХ, који чине директорке Агенције за равноправност полова Босне и Херцеговине, Гендер центар РС и Гендер центар ФБиХ...

Вијеће министара БиХ, на 53. сједници одржаној 26.04.2016. године, донијело је одлуку о успостављању Координацијског одбора за праћење провођења Гендер акционог плана Босне и Херцеговине за период 2013–2017. године. Координациони одбор, који чине представници институција на нивоу БиХ и Брчко дистрикта БиХ, донио је Оперативни план за 2016. годину...

Активности из годишњих оперативних планова за ГАП на нивоу БиХ и нивоу ентитета: У свим институцијама на нивоу БиХ доношење програма мјера ради постизања равноправности полова укључујући, али не ограничавајући се на:

- Усклађивање закона, подзаконских аката, стратегија са Законом о равноправности полова у БиХ,
- Вођење статистике разврстане по полу,
- Провођење анализа стања полова у релевантним областима,
- Мјере за отклањање уочене неравноправности,
- Успостављање контакт особа за равноправност полова,
- Достављање прописа и других аката на мишљење АРСБиХ, прије упућивања на Вијеће министара,
- Координација са Агенцијом за равноправност полова БиХ,
- Усклађивање кривичног законодавства са стандардима за равноправност полова и спречавање и сузбијање насиља над женама и насиља у породици, укључујући увођење, односно регулисање кривичноправне заштите у вези са кривичним дјелима подстицање на мржњу и насиље које укључује пол, сексуалну оријентацију и родни идентитет,
- Измјена Кривичног закона Брчко дистрикта у циљу регулације подстицања на мржњу и насиље које укључује пол, сексуалну оријентацију и родни идентитет,
- Едукацију запослених у Агенцији за равноправност полова БиХ и ентитетским гендер центрима о правима ЛГБТ особа (активност спроведена у јуну 2016),

- Едукација чланова/чланица координационих одбора ГАП на нивоу БиХ и нивоу ентитета и других запослених из релевантно ресорно надлежних министарстава о правима и потребама ЛГБТ популације,
- Увођење родне перспективе у програм обука полицијских академија и других агенција за школовање полицијских службеника/ца, с циљем повећања знања о равноправности полова у сектору сигурности, злочину из мржње и насиљу над ЛГБТ особама, те концепту људске сигурности,
- Иницијатива за измјене и допуне наставног плана Полицијске академије Републике Српске у циљу увођења едукације о кривичним дјелима почињеним из мржње, заснованим на полној припадности, сексуалној оријентацији и родном идентитету,
- Израда приједлога мјера за унапређење *de iure* и *de facto* положаја и права ЛГБТ популације, у складу са препоруком Савјета Европе CM/Rec (2010)5,
- Координисано праћење стања људских права ЛГБТ особа у БиХ у сврху укључивања ове теме у годишњи извјештај о равноправности полова у БиХ,
- Обиљежавање 17. маја, Међународног дана борбе против хомофобије (ова активност је већ проведена, 23. маја одржана је регионална конференција под називом “Јавне политике за равноправност ЛГБТИ особа у Босни и Херцеговини”).

У акту Гендер центра Федерације Босне и Херцеговине, број 03-05-359-1/16, од 16.08.2016. године, између осталог, наводи се сљедеће:

„Тако је Влада Федерације Босне и Херцеговине у марту 2016. године усвојила Годишњи оперативни план по Гендер акционом плану за 2016. годину укључили конкретне мјере везане за права ЛГБТИ особа. Тренутно сарађујемо са Сарајевским отвореним центром те смо мапирали потребе за провођење Препорука CM/Rec(2010)5 Вијећа Европе државама чланицама о мјерама за сузбијање дискриминације на основу сексуалне оријентације или родног идентитета, што би требало резултирати приједлогом мјера према Влади Федерације БиХ а које би се проводиле од 2017. године. Такође, у 2016. години израђен је приједлог мјера а исти не представља посебну јавну политику него само мапирање потреба за дјеловање на унапређењу правне заштите и позиције ЛГБТИ особа; предложене мјере треба да се реализују путем координационих одбора на нивоу БиХ, Републике Српске и Федерације БиХ, у складу са надлежностима сваког нивоа власти, те кроз укључивање предложених мјера у годишње оперативне планове који се израђују и усвајају сваке године. Горенаведени оперативни план садржи сљедеће активности за унапређење положаја ЛГБТИ лица и борбу против хомофобије:

- Усклађивање кривичног законодавства са стандардима за равноправност полова и спречавање и сузбијање насиља над женама и насиља у породици, укључујући увођење, односно регулисање кривичноправне заштите у вези са кривичним дјелима подстицање на мржњу и насиље које укључује пол, сексуалну оријентацију и родни идентитет,
- Иницијатива за измјене и допуне наставног плана Полицијске академије Федерације Босне и Херцеговине у циљу увођења едукације о кривичним дјелима

почињеним из мржње, заснованим на полној припадности, сексуалној оријентацији и родном идентитету,

- Израда анализе стања о положају и правима ЛГБТ популације,*
- Израда приједлога мјера за унапређење de iure и de facto положаја и права ЛГБТ популације, у складу са Препоруком Савјета Европе CM/Rec(2015)5 (који ће бити основ за наш даљи рад на овим питањима у наредном периоду),*
- Едукација запослених у Гендер центру Федерације БиХ о правима и потребама ЛГБТ популације,*
- Едукација чланова/чланица Координационог одбора ГАП-а за Федерацију БиХ и других запослених из релевантних ресорно надлежних министарстава о правима и потребама ЛГБТ популације,*
- Обиљежавање 17. маја, Међународног дана борбе против хомофобије и трансфобије.*

Наведене активности у великој мјери су већ спроведене, односно започете, и њихова реализација је у току, а носиоцима израде правних прописа Гендер центар Федерације БиХ, кроз дјеловање у раду Координационог одбора именованог од стране Владе ФБиХ, предложио је да у све прописе/политике/мјере обавезно уграде сљедеће стандарде за равноправност полова, те равноправност по основу сексуалне оријентације и родног идентитета:

- гарантовање једнаких права свима, без обзира на полну припадност, сексуалну оријентацију или родни идентитет;*
- забрану дискриминације (директне, индиректне, узнемиравања, сексуалног узнемиравања, виктимизације) и насиља, по основу пола, родног идентитета и сексуалне оријентације, укључујући и подстицање на дискриминацију и насиље по наведеним основама;*
- укључивање могућности увођења и сходно томе дефиниције посебних мјера, као законом дозвољеног правног стандарда за постизање равноправности полова, те равноправности ЛГБТ лица;*
- увођење санкција за учињену дискриминацију и насиље по основу пола, родног идентитета и сексуалне оријентације.*

Законодавна процедура у вези са усвајањем наведених прописа, политика, резултираће конкретним мјерама а све ће се моћи анализирати и сагледати тек након што наведени акти буду донесени. Посебно истичемо да је априлу 2016. усвојен Закон о измјенама и допунама Кривичног закона ФБиХ, који је свакако позитиван корак у настојању да се оваква кривична дјела препознају и санкционишу Кривичним законом Федерације БиХ. Исти је био дио Оперативног плана за имплементацију ГАП.“

У акту Гендер центра – Центра за једнакост и равноправност полова Републике Српске, број ГЦ-01053-14/16, од 09.08.2016. године, између осталог, наводи се сљедеће:

„Гендер центар је израдио, а Влада Републике Српске усвојила, Годишњи оперативни план за равноправност полова у Републици Српској за 2016. годину у оквиру спровођења Гендер

акционог плана Босне и Херцеговине за период 2013–2017. година. План садржи сљедеће активности за унапређење положаја ЛГБТИ лица и борбу против хомофобије:

- Усклађивање кривичног законодавства са стандардима за равноправност полова и спречавање и сузбијање насиља над женама и насиља у породици, укључујући увођење, односно регулисање кривичноправне заштите у вези са кривичним дјелима подстицање на мржњу и насиље које укључује пол, сексуалну оријентацију и родни идентитет;
- Иницијатива за измјене и допуне наставног плана Полицијске академије Републике Српске у циљу увођења едукације о кривичним дјелима почињеним из мржње, заснованим на полној припадности, сексуалној оријентацији и родном идентитету;
- Израда анализе стања о положају и правима ЛГБТ популације;
- Израда приједлога мјера за унапређење де јуре и де факто положаја и права ЛГБТ популације, у складу са препоруком Савјета Европе CM/Rec(2015)5 (који ће бити основ за наш даљи рад на овим питањима у наредном периоду);
- Едукација запослених у Гендер центру о правима и потребама ЛГБТ популације;
- Едукација чланова/чланица Координационог одбора ГАП-а РС и других запослених из релевантних ресорно надлежних министарстава о правима и потребама ЛГБТ популације;
- Обиљежавање 17. маја, Међународног дана борбе против хомофобије и трансфобије.

Наведене активности у великој мјери су већ спроведене, односно започете, и њихова реализација је у току. Кад је у питању усаглашавање закона и других аката са правним стандардима за равноправност ЛГБТ особа, у току 2016. године Гендер центар је покренуо иницијативе за усаглашавање сљедећих закона и стратегија који су у плану и програму рада Народне скупштине Републике Српске за 2016. годину:

1. Кривични закон,
2. Закон о државним службеницима,
3. Закон о службеницима и намјештеницима у органима локалне самоуправе,
4. Закон о спорту,
5. Закон о основном образовању,
6. Закон о високом образовању,
7. Стратегија за развој спорта у Републици Српској у периоду 2016–2020. година, Стратегија унапређења положаја лица са инвалидитетом у Републици Српској са Планом акције за период 2016–2020. година.

Носиоцима израде наведених аката препоручено је да у исте уграде сљедеће стандарде за равноправност полова, те равноправност по основу сексуалне оријентације и родног идентитета: гарантовање једнаких права свима, без обзира на полну припадност, сексуалну оријентацију или родни идентитет; забрану дискриминације (директне, индиректне, узнемиравања, сексуалног узнемиравања, виктимизације) и насиља, по основу пола, родног идентитета и сексуалне оријентације, укључујући и подстицање на дискриминацију и насиље по наведеним основама; укључивање могућности увођења и сходно томе дефиниције посебних мјера, као законом дозвољеног правног стандарда за постизање равноправности

полова, те равноправности ЛГБТ лица; увођење санкција за учињену дискриминацију и насиље по основу пола, родног идентитета и сексуалне оријентације. Законодавна процедура у вези са усвајањем наведених закона и других аката још није окончана, те ће се резултати иницијатива и препорука које смо предузели односно дали моћи анализирати и сагледати тек након што наведени акти буду донесени.“

Евидентно је да наведене институције показују значајну опредељеност за подузимање мјера на промоцији, заштити, иницирању законских рјешења, унапређењу едукације и сензибилизације запослених у овим институцијама, али и другим јавним органима која осигуравају једнакоправност полова и права ЛГБТ особа.

Х ЗАКЉУЧАК

Омбудсмени су свјесни чињенице да сви постојећи извјештаји, укључујући и овај, не представљају стварну слику о положају ЛГБТ особа у Босни и Херцеговини, које се у свакодневном животу сусрећу са стереотипима и предрасудама из разлога што друштво није спремно да их прихвати као равноправне чланове заједнице. Због анимозитета околине, а често и због страха од осуде породице, ријетко и нерадо откривају своју сексуалну оријентацију²¹².

Разлог који доприноси смањеном дјеловању у области заштите припадника ЛГБТ популације, а могао би се третирати и као препрека, јесте чињеница да је број жалби у институцији Омбудсмена за људска права занемарљив у односу на укупан број предмета. Један од циљева овог извјештаја јесте пробудити свијест по питању заштите права ЛГБТ особа.

Омбудсмени указују на то да би носиоци јавних функција требало отвореније да иступају у заштити ове категорије грађана поводом појединачних инцидената, али и генерално, јер и даље живимо у релативно конзервативном друштву у којем је присутан јак утицај вјерских организација.

Према сазнањима Омбудсмена БиХ, није било случајева дискриминације по основу сексуалне оријентације који су добили судски епилог. ЛГБТ особе се у малом броју случајева одлучују за покретање поступка ради заштите својих права пред надлежним органима. Присутно је питање ефикасности механизма заштите и сврсисходности пријаве дискриминације и пролажења кроз мукотрпан процес доказивања, јавног иступања и остваривања накнаде или санкције, са крајње неизвјесним резултатима.

Право на слободу окупљања подразумијева не само пасиван однос државе према мирним окупљањима, већ захтијева проактивну улогу, што подразумијева пружање заштите групама које користе право на мирно окупљање, односно обезбјеђење окупљања приликом којих јавно изражавање ставова појединих група не одговара или је неприхватљиво за неке друге групације.²¹³ Органи за одржавање реда и кривичног гоњења у том контексту требало би да буду додатно едуковани и сензибилизирани за рад са ЛГБТ заједницом, ради постизања вишег степена толеранције и личне безбједности.

Члан II Устава Босне и Херцеговине гарантује да ће Босна и Херцеговина и оба ентитета осигурати највиши ниво међународно признатих људских права и основних слобода. У

²¹² Записник са консултативног састанка одржаног у Сарајеву дана 01.09.2016. године са представницима невладиних организација које се баве заштитом права ЛГБТ особа.

²¹³ У Пресуди Европског суда за људска права, у предмету Оуранио Тохо и други против Грчке, од 20. октобра 2005. године, у ставу 37. наводи се: „Стога је на јавним властима обавеза да осигурају истинско функционисање удружења и политичких партија чак и онда када љуте или вријеђају особе које се противе идејама и захтјевима које удружење или партија настоји промовисати. Затим, њихови чланови морају бити у стању одржавати скупове без страха да ће бити објект физичког напада својих противника. Овај страх може удружење или другу групу која подржава заједничке идеје или интересе обесхрабрити од отвореног изражавања мишљења о контроверзним питањима која се тичу заједнице. Најзад, у демократском друштву, право на контрадемонстрације не може се проширити на спречавање права на слободу окупљања.”

истом члану се наводи да се права и слобода, предвиђени у Европској конвенцији за заштиту људских права и основних слобода, и у њеним протоколима, директно примјењују у Босни и Херцеговини и да ови акти имају приоритет над свим осталим законима. То практично значи да законодавна власт у Босни и Херцеговини, у складу са принципом недискриминације прописаним чланом II став 4 Устава Босне и Херцеговине, има обавезу да усвоји законска рјешења којима се регулише питање заједнице живота истополних партнера и права која проистичу из такве заједнице. На основу појединачног случаја из Италије, Европски суд за људска права је 2015. године донио пресуду којом је први пут од једне државе чланице Вијећа Европе затражио да правно регулишу заједнице особа истог пола²¹⁴. Босна и Херцеговина, као чланица Вијећа Европе, има обавезу усвојити и примјењивати у домаћим законима принципе утврђене од стране Европског суда за људска права као највишег судског органа Вијећа Европе.

На основу наведеног, произлази да би Босна и Херцеговина имала идентичну обавезу утврђену пресудом Европског суда за људска права у случају да неко од представника ЛГБТ популације затражи озакоњење заједнице са својим истополним партнером.

Измјене Закона о забрани дискриминације, усвојене од стране Парламентарне скупштине Босне и Херцеговине, предвиђају усклађивање основа дискриминације са међународно прихваћеном терминологијом у погледу сексуалне оријентације, родног идентитета и полних карактеристика, што омбудсмени поздрављају као конкретан позитиван корак.

Институције које се баве питањима родне равноправности у Босни и Херцеговини показују одређеност за предузимање мјера на промоцији, заштити, иницирању законских рјешења, унапређењу едукације и сензибилизације запослених у овим институцијама, али и другим јавним органима која осигуравају једнакоправност полова и права ЛГБТ особа.

Евидентан је напредак у Босни и Херцеговини на заштити права трансродних особа, прописивањем забране дискриминације на основу родног идентитета у Закону о забрани дискриминације и омогућавањем транссексуалним особама које су промијениле пол да ту промјену упишу у матичне књиге и измијене документе у складу са својим новим полом, како је то предвиђено Законом о матичним књигама Федерације БиХ и Републике Српске, а које рјешење би на идентичан начин требало да буде предвиђено и Законом о матичним књигама Брчко дистрикта БиХ.

²¹⁴ Предмет Олиари и други против Италије, Представка број 18766/11 и 36030/11, Пресуда од 21.07.2015. године. У наведеном предмету, Олиари и други против Италије, суд је разматрао случај три истополна пара из Италије који су од 2008. године покушавали регистровати своје животне заједнице у Италији. Њихови захтјеви су увијек одбијани, упркос чињеници да у неким од италијанских општина постоји могућност симболичне регистрације оваквих заједница. Европски суд за људска права закључио је да могућност симболичног склапања заједнице није довољна, те да Италија мора правно регулисати заједнице живота особа истог пола, без обзира на то да ли ће то учинити у форми регистрованих партнерстава, цивилних унија или било ком другом облику који сматра прикладним. У образложењу пресуде Европски суд је подржао став Уставног суда Италије којим је закључио да Парламент мора правно регулисати заједнице живота које *de facto* постоје. Истовремено, суд је, као и у неким ранијим пресудама, закључио да постоји раскорак између друштвене реалности и закона и да легализација ових заједница не би ни на који начин представљала оптерећење за Италију. Напротив, према схватању суда, легализација истополних заједница била би рјешење за важно друштвено питање. Иако Европски суд није утврдио да је подносиоцима жалбе прекршено право на брак, пресудом је закључено да је право на приватност (члан 8 Европске конвенције о људским правима) повријеђено због непостојања закона којим би се регулисале заједнице живота особа истог пола.

Финансирање трошкова медицинске процедуре промјене пола, кроз обавезно здравствено осигурање и оспособљеност здравствених установа и стручних кадрова за обављање оваквих захвата, остаје отворено питање које је у будућности потребно систематски регулисати.

Омбудсмени изражавају наду да ће овај извјештај скренути пажњу на положај ЛГБТ особа у босанскохерцеговачком друштву, а препоруке упућене надлежним органима да предузму одговарајуће законске и друге мјере представљати конкретан корак ка унапређењу положаја ове популације у свим сферама живота.

Начин на који једно друштво третира ЛГБТ особе одсликава начин на који се друштво односи према свему што је различито, а управо у различитостима се огледа богатство и прогресивност једног друштва.

XI ЛИТЕРАТУРА

Књиге и стручни радови

1. Banović, Damir, Čaušević, Jasmina, Dekić, Slobodanka, Finn, Ryan, *Život van zadatih normi*, Transrodnost u Bosni i Hercegovini, Sarajevo 2015. godine
2. Banović, Damir, *Prava i slobode LGBT osoba*, Seksualna orijentacija i rodni identitet u pozitivnom pravu u Bosni i Hercegovini, Sarajevo 2011. godine
3. Čaušević, Jasmina, Gavrić, Saša, *Pojmovnik LGBT kulture*, Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar/Fondacija Heinrich Boell, kancelarija u Bosni i Hercegovini (priredili 2012. godine)
4. Durkalić, Masha, *Moj glas odjekuje...*, Fondacija Cure, Sarajevo 2015. godine
5. Hasanagić, Jasmina, Dekić, Slobodanka, Vasić, Vladana, *LGBT čitanka 3*, Identiteti, aktivizam, pravo, Sarajevo, 2014. godine
6. Jotanović, Radenko, Alibegović, Mirna, Radić, Darko i Krešić, Boris, *Pravna regulacija životnih zajednica istog spola u Hrvatskoj, Sloveniji, Srbiji i Bosni i Hercegovini*, Sarajevski otvoreni centar, Sarajevo, 2015. godine
7. Krešić, Boris, *Zajednica života osoba istog spola u pravu zemalja Europske unije*, Sarajevski otvoreni centar, 2015. godine
8. Naphy, William, *Born to be gay*, Sarajevo–Beograd–Zagreb, 2012. godine
9. Панов, Слободан И., *Породично право*, Београд 2015. године
10. Spahić, Aida, Gavrić, Saša, *Čitanka LGBT ljudskih prava*, 2. dopunjeno izdanje, Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar / Fondacija Heinrich Boell, kancelarija u Bosni i Hercegovini (priredili 2012. године)

Извјештаји

11. Годишњи извјештај о резултатима активности Омбудсмена за људска права Босне и Херцеговине за 2010, Бања Лука, март 2011.
12. Годишњи извјештај о резултатима активности Омбудсмена за људска права Босне и Херцеговине за 2011. године, Бања Лука, март 2012.
13. Годишњи извјештај о резултатима активности Омбудсмена за људска права Босне и Херцеговине за 2012. годину, Бања Лука март 2013.
14. Годишњи извјештај о резултатима активности Омбудсмена за људска права Босне и Херцеговине за 2013. годину, Бања Лука март 2014.
15. Годишњи извјештај о резултатима активности Омбудсмена за људска права Босне и Херцеговине за 2014. годину, Бања Лука март 2015.
16. Годишњи извјештај о резултатима активности Омбудсмена за људска права Босне и Херцеговине за 2015. годину, Бања Лука март 2016.
17. Извјештај о појавама дискриминације у Босни и Херцеговини за 2011. годину, Бања Лука, фебруар, 2012.
18. Извјештај о појавама дискриминације у Босни и Херцеговини за 2012. годину, Бања Лука, март, 2013.
19. Извјештај о појавама дискриминације у Босни и Херцеговини за 2013. годину, Бања Лука, март, 2014.
20. Извјештај о појавама дискриминације у Босни и Херцеговини за 2014. годину, Бања Лука, март, 2015.

21. *Političke stranke i ljudska prava LGBT osoba: monitoring Opštih izbora 2014. godine*, Darko Pandurević, Emina Bošnjak, Naida Kučukalić, Sarajevski otvoreni centar, 2015. godine
22. *Rozi izvještaj 2016. Godišnji izvještaj o stanju ljudskih prava LGBTI osoba u Bosni i Hercegovini*, Vladana Vasić, Saša Gavrić, Emina Bošnjak, Sarajevski otvoreni centar Sarajevo, april 2016. godine

Устави и закони

23. Устав Босне и Херцеговине, <http://www.ccbh.ba/osnovniakti/ustav/?title=preambula>, преузето 22.06.2016. године
24. Устав Федерације Босне и Херцеговине, http://www.ustavnisudfbih.ba/bs/dokumenti/ustav_precisceni_tekst.pdf, преузето 22.06.2016. године
25. Устав Републике Српске, http://www.narodnaskupstinars.net/sites/default/files/upload/dokumenti/ustav/cir/ustav_republike_srpske.pdf, преузето 22.06.2016. године
26. Статут Брчко дистрикта Босне и Херцеговине, <http://skupstinabd.ba/images/dokumenti/ba/statut-brcko-distrikta.pdf>, преузето 22.06.2016. године
27. Кривични закон Босне и Херцеговине, Службени гласник БиХ, бр. 03/03, 32/03, 37/03, 54/04, 61/04, 30/05, 53/06, 55/06, 32/07, 47/14, 22/15 и 40/15
28. Кривични закон Брчко дистрикта Босне и Херцеговине, Службени гласник БДБиХ, број 33/13
29. Кривични закон Федерације Босне и Херцеговине, Службене новине ФБиХ, бр. 36/03, 37/03, 21/04, 69/04, 18/05, 42/10, 42/11, 59/14 и 76/14
30. Кривични закон Републике Српске, Службени гласник РС, бр. 49/03, 70/06, 73/10, 1/12, 67/13
31. Породични закон Брчко дистрикта Босне и Херцеговине, Службени гласник БДБиХ, број: 23/07
32. Породични закон Федерације Босне и Херцеговине, Интегрални текст садржи текст Закона о измјенама и допунама Породичног закона Федерације Босне и Херцеговине, Службене новине ФБиХ, број 31/14
33. Породични закон Републике Српске, Службени гласник РС, бр. 54/02 и 63/14
34. Закон о Граничној полицији Босне и Херцеговине, Службени гласник БиХ, бр. 50/04, 27/07 и 59/09
35. Закон о личној карти држављана Босне и Херцеговине, Службени гласник БиХ, бр. 32/01, 16/02, 32/07, 53/07, 56/08 и 18/12
36. Закон о личном имену Брчко дистрикта Босне и Херцеговине, Службени гласник БДБиХ, бр. 8/02 и 29/05
37. Закон о личном имену Федерације Босне и Херцеговине, Службене новине ФБиХ, број 7/12
38. Закон о личном имену Републике Српске, Службени гласник РС, бр. 27/93 и 15/10
39. Закон о матичним књигама Брчко дистрикта Босне и Херцеговине, Службени гласник БДБиХ, број 2/10
40. Закон о матичним књигама Федерације Босне и Херцеговине, Службене новине ФБиХ, бр. 37/12 и 80/14
41. Закон о матичним књигама Републике Српске, Службени гласник РС, бр. 111/09 и 43/13
42. Закон о полицији Брчко дистрикта Босне и Херцеговине, Службени гласник БДБиХ, бр. 31/09, 60/10 и 31/11

43. Закон о полицијским службеницима Босне и Херцеговине, Службени гласник БиХ, бр. 27/04, 63/04, 5/06, 33/06, 58/06, 15/08, 63/08, 35/09 и 7/12
44. Закон о полицијским службеницима Федерације Босне и Херцеговине, Службене новине ФБиХ, број 27/05
45. Закон о полицијским службеницима Брчко дистрикта Босне и Херцеговине, Службени гласник БДБиХ, бр. 41/07, 04/08, 36/09 и 60/10
46. Закон о полицијским службеницима Републике Српске, Службени гласник РС, број 20/14
47. Закон о раду Брчко дистрикта Босне и Херцеговине, Службени гласник БДБиХ, бр. 08/03, 33/04 и 29/05
48. Закон о раду Федерације Босне и Херцеговине, Службене новине ФБиХ, број 26/16
49. Закон о раду Републике Српске, Службени гласник РС, број 1/16
50. Закон о равноправности полова Босне и Херцеговине, Пречишћени текст, Службени гласник БиХ, број 32/10
51. Закон о унутрашњим пословима Републике Српске, Службени гласник РС, број 4/12
52. Закон о унутрашњим пословима Федерације Босне и Херцеговине, Службене новине ФБиХ, број 81/14
53. Закон о забрани дискриминације Босне и Херцеговине, Службени гласник БиХ, број 59/09
54. Закон о здравственом осигурању Брчко дистрикта Босне и Херцеговине, Службени гласник БДБиХ, бр. 1/02, 7/02, 19/07, 2/08, 34/08
55. Закон о здравственом осигурању Федерације Босне и Херцеговине, Службене новине ФБиХ, бр. 30/97, 7/02, 70/08 и 48/11
56. Закон о здравственом осигурању Републике Српске, Службени гласник РС, бр. 18/99, 70/01, 51/01, 17/08, 1/09, 106/09
57. Закон о јединственом матичном броју Босне и Херцеговине, Службени гласник БиХ, број 32/01

Међународни документи

58. Декларација Уједињених нација о људским правима, сексуалној оријентацији и родном идентитету, <http://daccessods.un.org/access.nsf/Get?Open&DS=A/HRC/RES/17/19&Lang=E>, преузето 22.06.2016.
59. Дискриминација по основу сексуалне оријентације и родног идентитета у Европи, Вијеће Европе, септембар, 2011.
60. Џогџакарта принципи; <http://www.yogyakartaprinciples.org/>, преузето 22.06.2016.
61. Европска конвенција за заштиту људских права и основних слобода, http://www.echr.coe.int/Documents/Convention_BOS.pdf, преузето 22.06.2016.
62. Међународни пакт о економским, социјалним и културним правима, <http://www.mhrr.gov.ba/PDF/medunarodniPakt%20B.pdf>, преузето 22.06.2016.
63. Међународни пакт о грађанским и политичким правима, <http://www.mhrr.gov.ba/PDF/MedunarodniPakt%20B.pdf>, преузето 22.06.2016.
64. Препорука Комитета министара Вијећа Европе, CM/Rec(2010)5 од 31. марта 2010. године
65. Универзална декларација о људским правима; <http://cesi.fpn.unsa.ba/wp-content/uploads/2012/12/Univerzalna-deklaracija-o-ljudskim-pravima.pdf>, преузето 22.06.2016.

